

A vallás terén mutatkozó mozgalmak vizsgálása s ebből folyó érzelmeink és teendőink. *)

A ti szemeitek boldogok, hogy látnak és a ti füleitek, hogy hallanak. Sok próféták és igazak kívánták volna látni azokat, a melyeket ti láttok, de nem láthatták és hallani, a melyeket ti hallatok, de nem hallhatták. Máté, 13: 16, 17.

Látni és hallani annak, a ki a látás és hallás ép érzékeivel bir, oly megszokott, közönséges dolog, hogy annak határtalan becsét nem is gondolja, míg oly emberrel nem találkozik, a kin megessett szívvél látja, mi szomorú élete van annak, a ki örök sötétben, vagy örök hallgatásban él, mint egy mély víz alá temetve. Ekkor kezdi észlelni, mit ér látni és hallani! látni a szép világ örök változatu jelenéseit, s hallani szeretteink szavát És a zajos életnek, mint egy sebes széltől ostromlott erdőnek zugását! és ekkor sohajt fel végre: Boldogok, a kik látnak és hallanak! bármilyen sorsban ezerszer boldogabbak azoknál, a kik kívánnának látni és hallani, de nem láthatnak és nem hallhatnak!

Hát ha még oly értelemben vesszük a látást és hallást, mint vette idvezítőnk, midőn tanítványainak e kérdésére: mi az oka, hogy példabeszéd által szólsz a népnek? ezt az okát adja egyfelől: mert rajtok telik be Esaiás próféta látása: hallván halljátok és nem értitek, látván látjátok, de át nem láthatjátok. Mát. 13. 10—14. Ha láthatunk és hallhatunk ez értelemben jeleket és tényeket, melyeket láthatni és átlátni, hallhatni és érteni nem kevesebb öröm és tisztesség, mint volt az ur közvetlen tanítványinak, midőn láták és hallák, hogy ők a Messiás választotti és sok próféták és igazak

*) Elmondott Kolozsvárt, sept. 3-n 1871-ben az évi rendes egyházi főtanácsi gyűlés alkalmával.

felett boldogoknak mondhatják magokat, kik kívánták volna látni és hallani azokat, a kiket ők látnak és hallanak, de azon tisztességet és örömet, hogy láthassák és hallhassák, nem nyerték meg. Szóval: ha értelmi látásunk és hallásunk az emberiség szellemi világában az ismert határok magasabb vonalaira is felemelkedni képes, nem de nem életünk legbecsesebb kincsének ismerjük-e ezt? És e szent helyen, mely nekünk, miként a bujdosó Jákob ősatyának az a hely, hól élete legszebb álmait látta 1. Mos. 28. 17. bizonyára nem egyéb, mint mennyország kapuja, egymást ismét látva és üdvözölve, tehetnök-e, hogy ne arról szóljunk, a mit látunk és hallunk? Tehetném-e én, kinek adatott a tisztesség szót emelhetni e szent gyűlésben, hogy ne a felolvasott igékkel üdvözöljem t. hallgatóimat: a ti szemeitek boldogok, hogy látnak és a ti fületek, hogy hallanak stb.

E lesz az én szent beszédem és a ti becses figyelmetek tárgya is. Mit látunk és hallunk korunkban a vallás terén? lesz az első kérdés. El látomás és hallomás minő érzelmekre indit? e lesz a második; és minő teendőkre indit? ez a harmadik és utolsó. Mig tehát e kérdéseket rendre. és a lehető röviden felfejthetném: nyerjem meg t. hallgatóim becses figyelmét!

Mikor Jézus a felvett igéket mondá, egy példabeszédet intézett volt előbb a körébe gyűlt sokaságnak „az Isten országáról” vagyis, a mi szokott kifejezésünk szerint, a vallásos életben még ma is előforduló azon jelenetről, midőn az evangéliom hirdetője szól a körébe sereglett hallgatókhoz, s ezzel, mint egy magvető, eszméit, okait, figyelmeztetéseit, megannyi válogatott magvak gyanánt szétszórja azon jó szándékkal, hogy azok a hallgatókat szivőken találván, megragadjanak; ottan mint a jó földbe vetett mag kikeljenek, s mint a májusi napsugárra hullámozó búzaszálak, az elmék felvilágosításában, az akaratok egyesítésében és a szivek megnyugtatózásában, az Isten országa tiszta buzáját megteremjék, anynyira, hogy abban a magvető és arató együtt örüljenek. Ján. 4. 36. A magvetőnek azonban fájdalommal kell látni, hogy a szivek közt sok az ugarban maradott kemény útföld, sok az első napfényre kiszáradó kövecses kopár, sok az előítéletektől és balszokásoktól begyomosodott parlag, következve csak egy rész

és annak is csak Isten a megmondhatója hányadika? mely meghallgat, megért, szívébe zár, hiszen, enged és megtermi a hitnek gyümölcsét. Ezt a példabeszédet nem értették Jézus hallgatói, s ezért alkalmazá reájok Esaiás szavait: Hallván halljátok és nem értitek, látván látjátok és át nem láthatjátok! sőt tanítványinak is jónak látá, a meghallott példabeszédet értelmezni, kétségkívül mert látá, hogy szavain a legőszintébb tudvágygal és a legelfogulatlanabb ragaszkodással csüngenek.

Fölöslegesnek tartom a további értelmezést; mert ez az eset gyakorlatilag látható korunkban is. Több száz millióra megy a keresztények, mint hivatalosak száma, de a milliókban sok az üres számjegy, s kevesen vannak a választottak, kik látván látnak és átlátnak, hallván hallanak és megértének; sőt fájdalom! korunkban egy olyan osztály is van, melyről Jézus nem emlékezett, s ez azon keresztényekből áll, kik nem a karnak sem látni, sem hallani.

Én tehát a XIX. századra hivatkozás daczára is úgy tapasztalom, hogy az emberi nem jobbaitól — ama profétáktól és igazaktól — látni és hallani ohajtott tényleges isten-országa még mind csak egy szebb és jobb jövő a kereszténység millióira nézve. Azonban ne méregessük e tárgyban az emberiség fárasztó széles látkörét! Az én köröm, mely már csak egy megszokott kis mezőre szorítkozik, az én erőm, mely a felett is már csak fáradt madárként repes, és az én legközelebbi viszonyaim csak azon térre hívják figyelmemet, melyről „a Szózat“ halhatlan költője ír: A nagy világone kívül nincsen számodra hely, Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned halnod kell! Itt, hazám földén tehát, itt nemzetem és feleim körében nézek szét, itt hallom minden lépten, hogy sokakban hátra vagyunk! itt, kérdem, eljött-e már az Isten országa? Im! a sokaságra pillantva, azonnal feltűnik a homály, mely annak elméjén borong, anynyira, hogy hallván hallja, de mégis mint ha nem hallaná, nem érti szónkat; feltűnik az állatiasság, mely azt csupa anyagiakért futó, fáradó hangyabolylyá változtatta, anynyira, hogy vallásos lelki érdekből ezereknek meg ezereknek nincs többé szombatjuk, és feltűnik az a hitlenség, melylyel a tökéletesedés útjának és örömeinek hátat fordítva, tömegesen áll a széles könnyű úton, melyen alásülyedni minden napi, de megtérni és felemelkedni ritka eset; és ezek a jelek mind-mind nem arra mutatnak, hogy

elmondhassuk, miszerint az Isten országa, úgy a mint azt az igazak és próféták óhajtanák látni, a maga teljességében eljött és mondhatnók: im é itt! vagy im é a mott van!

A ki szavaimból azt következtetné, hogy én igen sötét színben látom a világot, tekintszen szét a nép ezerei között, és pedig, nehogy a külszínben csalatkozzék, társadalmi külfényjét levetkezve — úgy szólva — magát előre be nem jelentve, nehogy azok, a kiket közvetlen ismerni akar, a divatos innepélyek álrubáiba rejtsek magukat, és nézze: hányadik képes? hányadik szokott bár „C o r v i n a t á r s a s á g - f é l e” fél-ingenyen könyveket olvasni? hányadik keres tudomást napi sajtó útján a hon, a nemzet és emberiség napi eseményeiről? hányadik, ki önző érdekből átpillantott jobb vagy baloldali lapján túl az egyház és nevelésügy irodalmára is figyelmet fordítana? hányadik, ki egy kiadandó mű előfizetési felhívására a nemzeti irodalom érdekében aláírna? és azonnal hallván hall és látván lát oly tényállást, melynek leverő részletezésével t. hallgatóimat fárasztani nem akarom; megvagyok győződve, ennyiből is eléggé kiderül, miszerint megcsalatkozik, a ki csupa rózsaszínben látja magakörül a világot, és nem fogja többé elítélni azokat, kik ottan-ottan megfujják a riadót és mintegy vészharangot kongatva kiáltják: serkenj fel te, ki aluszol és kelj fel a halálból! Efés. 5. 14.

Egyébaránt tulajdonképen nem is ez, a mi lelkem előtt a feltett kérdés értelmében függ Az a mire mutaték, csak egy álláspont, melyről mint legérdekesebbéről feltűnik fő tárgyam, a jelenet tudniilik, mely korunkban a vallás terén, mint napi esemény látható és hallható. Értém amaz élénk reformmozgalmakat, a felvilágosultabbak és jobbak sorakozását és kézfogását ama nemes és üdvös célból, hogy a keresztény hazafiak szívében zsibbadt vallásos érzelmek új életre támadjanak és hogy a nép, melyről mondtam, hogy sötétben jár, lásson világosságot. Esai. 9. 2. Ha tehát sötét színben mutattam is a jelent, az említett mozgalom, mely az igazság és emberiség legszentebb ügyében a legjobb lelkeket egy napról-napra gyarapodó szent egyesületben öszszegyűjti, nekem legalább kezeség gyanánt tűnik fel a végre, hogy másképp lesz ezután. Anynyival inkább, mert a népnevelés ügyét a kormány és törvényhozás is a magáévá tette, az iskolakötelezettség szentesített törvény, melynek valamint végrehajtása, úgy üdvös eredménye is kimaradhatlan

lévén, alaposan remélhetjük, hogy nem sokára egy képzetesebb nemzedék lép fel, melynél aztán a vallás szellemi magvaiból nem fog oly sok szem út félre, kövecsre vagy tövis és gyom közé hullni. Vallás és nevelés! ez a kettő a kulcs az ohajtott szebb és jobb jövőhöz; mind a két kulcs most jó kézben, azon nemesebb lelkeknel, kiknek, mint hajdan az apostoloknak, szívök és lelkök egy, midőn minden felekezeties korlátokon feljül emelkedve, azt akarják, a mit az Isten akar, hogy t. i. minden ember az igazság ismeretére jusson és idvezüljön. 1. Tim. 2. 4. Vallás és nevelés! e két kulcs nem sokára megnyitja a sziveket és minthogy az Isten országa nem itt, vagy amott, hanem a szivekben van, Luk. 17. 21. az, a mi legközelebb érdekel minket, a mit legörömostebb látunk és hallunk, ama szebb és jobb jövőnek reggele, melyben közös boldogságunk egyik fő forrása lesz, hogy a ki magát keresztény magyarnak mondja, látván lát és hallván hall. E szép és lélekemelő jelenetre néztem, midőn ez innepélyes orában t. hallgatóimat üdvözölve mondám: A ti szemeitek boldogok, hogy látnak és füleitek, hogy hallnak. Sok próféták és igazak kivánták volna ezeket látni és hallani, de nem láthatták és nem hallhatták.

Emlitém: mit látunk és hallunk korunkban a vallás terén? Ezen látomás és hallomás figyelemre méltó érzelmeket kelt kebleinkben, lássuk azokat is röviden.

A keresztény egyháztörténelem olvasására minden ismétléssel mélyebben szomorítá lelkemet a réformáczió szépen megindult művének természetellenes megakasztása, legnemesebben előre törő apostolainak méltatlan elítélése és az egyháznak ellenséges felekezetekre oszlása. Holott a reformáczióknak nem lehet feladata, hogy a vallástudományban a hívők kezébe egy bevégzett művet adjon, s neun elve, hogy akár kinek is az emberek közül csalatkozhatlansági jogot, s másokat elítélő és kizáró hatalmat engedjen. A közvetlen tanítványok se nyertek teljes tudományt. Még sok dolgok vannak, melyeket nektek mondanom kellene, de most el nem hordozhatjátok. Ján. 16. 12. Ama vigasztaló szentlélek pedig, melyet az Atya az én nevemben elbocsát, megtanított titeket mindenekre. Ján. 14. 26. Im az ur, a legbölcsőbb mester is, a jövőre és a

szentlélek általi felvilágosításra utalt és nem tulajdonított evangéliomának oly sokat, mint a káték és confessiók azon szerkesztői maguknak, kik műveikről úgy szólának a hivekhez, mint a Jób könyvének szent írója szól a mindenható nevében a tengerhez: csak eddig jöjj ki és ne tovább! Jób. 38. 11. Még a tenger lassu vize is partot mos idővel: hát ama szellemi áradás, mely a nemzedékek értelmi és erkölcsi előhaladásában mindennap fokozodik, hogyan lehetne örök partok korlátai közé szorítható? A reformáció alapelve az elavultnak örök javítása, a kísérlet által felismert jónak elfogadása. Ezért mondám annak az orthodoxia általi megakasztását természetellenesnek, melynek láttára a figyelmes lelkét akarhatja ellen is egy fájdalomérzet borítja el, mint sőtét felhő szokta elborítani a föld felett virasztó hold ábrázatját.

Fokozza lelkünk ezen bús elborulását az egyháztörténelem olvasásában továbbá annak látása és hallása, hogy a kik ily módon a reformáció megakasztásában kezet fogtak elvileg Rómával, felvették egyszersmind annak elvi fegyvereit is, midőn azokat, kik táborukban serényebbek és bátrabbak lévén, az általuk felütött zárjeleken túlhaladtak, visszalépésre erőltették, feledve, hogy a ki már valamiben felvilágosodott és meggyőződött, nem teheti szentlélek elleni vétek nélkül, Mát. 12. 32. hogy öntudatát megtagadva, a megtörténtet meg nem történtnek vallja, miként Luther mondá: Isten látja lelkemet, más képen nem tehetek! Az ilyeneket aztán gyanúsították, vádolták ama könnyen tévedő bíróság, a nép előtt, s végre fejökre kiáltaták a „feszítsd meg-et!“ mint megtörtént ez, anynyi másokkal együtt, a kora legvilágosultabb és szentlélekkel legteljesebb reformátorával, Dávid Ferencz czel, szentegyházunk első főpapjával.

Legmagasabb fokra emelkedik szívünk fájdalomérzete, ha végre ezen halfogások eredményét is megpillantjuk, midőn aztán a külön véleményűek egymás ellen tusakodó felekezetekké válván, mint meganynyi homályos völgyekbe huzodtak, egymás ellen a lehető legmagasabb válaszfalakat emelték, úgy nyilatkozván egymás ellen, miként Ábrahám ösatya szól a mennyországba esdeklő dús-gazdagnak: Miközöttünk és tüközöttetek nagy közvetés van, elanynyira, hogy a kik innen akarnának tihozzátok általmenni, nem mehetnek, sem pedig önnét ide nem jöhetnek. Luk. 16. 26. Itt is aztán ama példabeszéd szerint, ki miként gondolkozik, a szerint

cselekszik, feledve volt a főjel, melyet az ur az övéinek adott: ebből ismerik meg, hogy az én tanítványim vagyatok, ha egymást szeretitek. Ján. 13. 35. s lőnek szomorú napok, melyekben a gyűlölet táplálása, az egymás elleni aláásás pokol-gépeinek alkalmazása, az ígéreték és fenyegetések, melyek szerint e világon és a másikon is csak a lehetett boldog, a ki felelhez hűtlen lett — e jellem és erkölcs rontó működések voltak napi renden! és ezeket látva, hallva mondtam, hogy az egyházi történelem olvasására sok igazak és próféták sóhajtának, s bizony nem ok nélkül sóhajtának egy más jobb jövőre; az igazság és emberiség szent ügyének barátja nem ok nélkül vette ajkaira urunk szavait: mindenfelől szomorú az én lelkem, mind halálig! Mát. 26, 38. Hiszem, t. halgatóim se gondolnak azokra fájdalom nélkül.

Annál kedvesebb és érdekesebb tehát az, a mit korunkban a vallás terén nyilatkozó mozgalmak elveiben láthatunk és hallhatunk. Protestáns és nem protestáns jelesek léptek fel a világ előtt, s a reformáció természetellenesen megakasztott kerekeit már nem egy helyt állíták a haladás útjára. Kezdi a vallás életfájáról lerázni mind azt, a miből az éltető nedvek, mint az őszi szélre megsárgult falevelekből, kiszáradtak; kezdi a vallás életfáját ápolás, mivelés — világosabb és szellősebb tércnyitás által új életerőre kelteni; van már — biztos reményünk van a felől, hogy olyanná válík az, mint a boldog délszigetek azon fáí, melyekről a zöld koszoru és a reménydús virág soha se hervad le és a készülő termék, s az érett izes gyümölcs soha se fogyatkozik meg.

A vallásos élet ezen újra ébredésével öszszefüggésben van ama nem kevésbé örvendetes másik, hogy az igazságnak egykor félre ismert és méltatlanul elítélt baráti is a világ birói széke előtt tisztáztatnak és érdemök szerint megtiszteltetnek. Így keresték fel Kálvin első rendü hiveinek késő unokái a Servét három százados sirhalmát az elismerés elégtételével és a kiengesztelés nemes indulatával. Mi is a legszivrehatóbb elégtételnek örvendhetünk, midőn csaknem minden felvilágosult jelesek közvéleménye levette rólnuk és atyáinkról ama nehéz félreértésnek — a Krisztus tagadása vádjának — soha sem érdemlett sötét fátyolát, s magáévá teszi ősi hitelveinket ama Krisztusban, kit a történelem bíráló széke hodolva elfogad. Közül az idő, midőn a mi Dávid Ferenczünk is, mint nemzetünk egyik első rendü apostola illő dicsfényjében lesz

leleplezve a történetek könyvében számára kész diszlapon. Im! tehát atyáink se hiába tusakodtak, a mi reményünk is az urban nem hiúsult meg! eljutottunk egy várva várt szebb és jobb kor küszöbéhez, melyben minden pillanatban szélesbül a felvilágosodás látáhatára, a népek napról-napra teljesebben felfogják a lelkiismeret szabadságának isteni jogát, mely szerint minden öntudatos ember nem csak magának követeli, de másnak is megadja, hogy kiki saját lelkének felfogása szerint imádja Istenét, kiben mintegy köz atyában a felekezetek, mint meg anynyi testvérek, kezét fogva emelkednek ama kies központra, hol mindenik örökös, mindenik testvér a köz atya házában.

Oh! mi sok tekintetben szebb és jobb világban élünk, mint atyáink éltek. Sok próféták és igazak kívánták volna látni és hallani azokat, a melyeket mi látunk és hallunk, kiknek szívök megtörött a méltatlan eliteltetés fájdmának sulya alatt, s az elborult, a lassan s későn érkező jobb kornak hosszu várásában. És ezeknek komoly elgondolására tehetnők-e, hogy lelkünk be ne teljesejék a legédesebb öröm és hála érzetével? A legédesebb örömezzettel, midőn korunk jobbjai üdvözölnek: a ti szemeitek boldogok, hogy látnak és a ti füleitek, hogy hallanak. A sziv és lélek legteljesebb mélységéből fakadó hála imádó érzetével Isten iránt, ki a magyar Izraelt is, mint választott népét, anynyira közel vezérlette az ígért földéhez, hogy annak határinál a kegyes Jákob ősatyával leborulva, mondhatjuk: kisebbek vagyunk uram! minden jótétidnél és irgalmasságidnál, melyeket cselekedtéül szolgáláiddal 1. Móz. 32. 10. kihoztad a mi igazságunkat, mint a világosságot, és a te itélestedet, mint a delet. Solt. 37. 6.

Még csak néhány szóm van tisztelt halgatóimhoz, lássuk végre már a teendőket is, melyekre ezeknek látása és hallása indit minket.

A nemesebb lelkek tulajdona megosztani a jót, melynek örvendenek, azokkal, kik azt nem birják. Lelkünk ezen tulajdona követeli, hogy ha az említett látomásban és hallomásban boldogoknak mondjuk, s mondhatjuk is magunkat, addig ne lehessen boldogságunk teljes, míg jobb és bal kezünk felől minden atyánkfia a látás és hallás hasonló öröme nem jutott. Értem a népnevelés nagy feladatát, mely mindennek feltétele. Mit érezne merő siketek és vakok között a legélesebb látásu és hallásu jó lélek? azt a kelle-

metlenséget kell éreznünk, míg a nép, melynek körében foly életünk, látván nem lát, hallván nem hall. Egyengessük hát az ur útait a nép szívéhez! Esai. 40. 3, 4. míg itt „a hegy elhordva, elsimitva — a völgy, az aljas kitöltve, felemelve -- a tekervényes, horgas utak egyenesre vágva“ nincsenek, addig annak, a ki barátja igazságnak és embernek, kezét összedugni nem lehet.

Igen természetes, hogy ha a célzt akarjuk, az eszközökre kell a legnagyobb figyelmet fordítanunk. Itt azon eszközök közt a néptanítók helyzetének javítása igényli az első rendű figyelmet; mert valamint egyebekben, úgy itt is áll idvezítőnk szava; senki két urnak nem szolgálhat. Mát. 6. 24. A néptanítás ügye nem fél, hanem egész embereket vár; egész embereket, egész képzettséggel, egész odaadással! a kellő eredmény csak oly emberektől várható jogosan, kik egész életüket e nagy feladatra szentelhetik. A ki komolyan ohajtja a szebb és jobb jövőt, melyben minden atyánkfia látván lát és hallván hall, a néptanítók sorsára függeszse szemét, szívét; annak javítására tegyen meg minden megtehető, hogy művelhessék a földet, melytől várjuk, hogy megteremje az Isten országának magvait. A néptanítók első művelői a kertnek, mely ama szebb és jobb jövő édenévé leendő; ám de most a nyomor, a szükség kötve tartja kezöket, s nem munkálhatják a reájok hagyott kertet. E kezek feloldozása a néptanítók sorsának javítása. Ez a főszköz ama főcélra, melyre sohajtunk, valamenynyiszter jobb jövőre gondolunk.

Aztán végre azt se feledjük, hogy minden ügynek bizonyos vezérének kell lenni, kire az egyesületnek nézni és hallgatni kell. Vezér nélkül az öszszetartás, öszszetartás nélkül a közczélra működés annál inkább kérdés alatt van, mentől több ellensége van a szent ügynek, melynek érdekében egyesültünk. Korunkban, midőn a kegyelet és tekintély ellenzéke is szembe áll jobb és nemesebb ügybarátinkkal minden lépten, ez a figyelmeztetés se felesleges. A zászlókat atyáink tüzték ki, a vezérek a mi szabadon választott vezéreink, a diadal napja közeledik, az elismerés koszorui intnek, várnak mindenfelől, most ne figyelnének-e az ismert vezérek szavára? most engedhetnök-é, hogy az emlékkönyvből, melybe nevünk írva, kitöröltessék eredeti jellemünk eme fővonása: A sokaságnak pedig, a mely hitt vala, szive és lelke egy vala! Csel. 4. 32.

A vallás pedig, melyet Jézus evangéliomának tiszta forrásából vettünk, az ősi keresztény hit és erény; ez a vallás hitelesítse Isten és emberek előtt szándékaink és tetteink szentségét. Azt a vallást, mely az Isten félelmében, az emberiség szeretetében és a feddhetlen erkölcsiségben áll, semmi számításunkból ki nem feledhetjük; különben árvíz ellen usznánk, árnyékot erőlködnénk utolérni!

Ismert ügyben és ügybarátokhoz szólottam, meg vagyok abban győződve. Nincs több mondani valóm! Siessünk hát mig nappal van, mig el nem jön amaz éjszaka, melyben tovább egyikünk se munkálkodhatik. Ján. 9. 4. Viszszapillantva a multra, okujunk a jövőre és annál becsesebb légyen előttünk a jelennek minden pillanata, mentől szivrehatóbban fog a lankadás pillanatában idévezitőnk szava serkenteni: sok próféta és igazak kívánták volna látni és hallani azokat, a melyeket ti láttok és hallotok, de nem láthatták és nem hallhatták. Ti egy jobb kor szerencsés nemzedéke vagytok! Boldogok a ti szemeitek, hogy látnak és a ti füleitek, hogy hallanak!

A jelenetek mentől tovább, annál megragadóbbak! Engedje a mindenható, hogy tisztelt hallgatóim azokat soká, mentől tovább látva és hallva, mondhassák magokat boldogoknak. Ámen.

Péterfi Sándor.

Bibliai tanulmányok.

IV.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

I. Fejezet.

1. §. Az új testamentum részei, neve.

A mi jelenlegi új testamentumunk 27 külön iratból áll. Ezeket az iratokat közönségesen részint evangéliumi, részint apostoli iratoknak szoktuk nevezni. Evangéliumi iratoknak nevezük azokat, melyekben Jézusnak élete, tettei, tanítása, születése, fellépése, halála, feltámadása, mennybemenetele, valamint az apostoloknak az ő mennybemenetelig terjedő munkássága van előadva. Apostoli iratoknak pedig azokat nevezük, a melyek az apostoloknak és Jézus más első tanítványainak az ő mennybemenetele utáni működéseit tárgyzzák.

A mi új testamentumi gyűjteményünkben evangéliumi irat négy van, a melyek a Máté, Márk, Lukács és János nevérol vannak elnevezve. Ez a négy irat már régi időtől fogva az új testamentumi irat-gyűjtemény elején áll, s egyes régi kéziratok (codexek) kivételével majdnem abban a rendben, a mint jelenleg vannak. Ilyen rendben állanak a nevezetesebb kéziratokban, melynek a vaticáni, alexandriai és sinai codexek; továbbá a vulgátában és a mai élő nyelvekre tett fordításokban. Ez általánosán ismert rendtől eltérőleg állanak egy néhány régi latin fordításban ¹⁾, a cantabrigiensis codexben és a goth fordítás kéziratában. Ez utóbbiban Máté után János, utána Lukács következik, Márk leghátul áll. Egy latin fordítás szerint a következő sorban állanak: Máté, János, Márk, Lukács. Origenes és a Cureton által 1858-ban kiadott syr fordítás szerint pedig ily rendben vannak: Máté, Márk, János, Lukács. ²⁾

A 4 evangélium.

¹⁾ Vercell, Veron., Corbejensis, Brix., Palat., Monac, Italiae.

²⁾ Credner, Gesch. d. N. T. Kanon, S. 92, 93. 393.

Apostoli irat van az új testamentumban 23. Ezekből egyik történeti irat, a mely némely apostoloknak és a keresztény vallás más prédikátorainak munkásságát, s viszontagságait adja elé Jézus mennybemenetelétől a Pál római fogságáig. E történeti irat az Apostolok cselekedete (πραξεις τῶν ἀποστόλων), a mely nem egyéb a Lukács evangéliuma folytatásánál.

Ezután következik 21 levél. Még pedig:

1) Pálnak neve alatt van 13. Ebből 9 keresztény egyházakhoz van intézve, u. m. egy a rómaiakhoz, kettő a korinthusiakhoz, egy a galatabeliekhez, egy az efézusiakhoz, egy a filippibeli-ekhez, egy a kolossebeliekhez, kettő a thessalonikabeliekhez. Ezek után négy olyan levél áll, a mely egyesekhez szól, u. m. kettő Timotheushoz, egy Titushoz és egy Filemonhoz. Ezek közül a rómaiakhoz, a korinthusiakhoz és a galatákhoz irt leveleket nagy leveleknek, a többi egyházhoz irtakat kisebb leveleknek, az egyesekhez irtakat pedig pásztori leveleknek szokták közönségesen nevezni.

2) A Pál 13 levele után van egy a zsidókhoz irt névtelen levél, mely a mi gyűjteményünkben hibáson szintén a Pál neve alatt áll.

3) Ezek után következik az ugynevezett 7 katholikus (=átalános) levél, még pedig Jakabnak egy levele, Péternek kettő, Jánosnak három és Judásnak egy.

4) Végül áll Jánosnak a Mennyei Jelenésekről irt könyve, a melyet prófétaí könyvnek szoktak nevezni; de a mely éppen oly célból volt írva, mint a Jakabé vagy a Judásé, s ennélfogva a levelek közé tartozik.

A mi már az apostoli iratok rendjéti, ezek közül a Cselekedetek könyve nem áll mindenütt abban a rendben, a mint a mi új testamentumunkban. Némely kéziratokban vagy a Pál levelei után ¹⁾, vagy pedig a katholikus levelek után áll. A zsidókhoz irt levél némely legrégebb görög kéziratban a Pál levelei között áll, még pedig az egyházakhoz intézettek és a pásztori levelek közt. A Luther fordításában a Pál levelei után áll még a Péter két levele, azután a János 3. levele, és csak azután következik a zsidókhoz irt levél, a Jakab levele előtt. A katholikus levelek a legrégebb és

¹⁾ Tischendorfi Nov. Test. graece ex Sinaitico codice. Lipsiae 1865.

legfontosabb görög kéziratokban mindjárt a Cselekedetek könyve után állanak a Pál levelei előtt ¹⁾.

A fennebb elé számlált evangéliumi és apostoli iratok gyűjteményét a régi egyház két neven nevezte. Nevezte evangéliumi (τὰ ευαγγελικά) és apostoli iratoknak (τὰ ἀποστολικά); vagy más neven evangéliumnak (τὸ εὐαγγέλιον) és apostoloknak (οἱ ἀπόστολοι). Tertullian szerint már a 3-ik száz év elejétől kezdve egy gyűjteménynek tekintették az egészet, s mintilyent, a latin egyházban *Novum Testamentum* nak nevezték. ²⁾ Ma közönségesen új testamentumnak ³⁾, vagy új szövetségnek (ἡ καινὴ διαθήκη) hívjuk, amaz új tudomány alapján, a melyet Jézus tanított, s a mely által mintegy új viszonyba lépett az emberiség Istennel.

És itt önkénytelen felmerül az a kérdés: vajjon, midőn Jézus tudományát és elveit felállította, nem gondskodott-e egyszermind arról is, hogy azokat leírja, vagy másokkal leírassa? az az, hagyott-e Jézus hátra valamit írásban, vagy nem? Ha nem, akkor kik és micsoda nyelven irták le az ő elveit, tudományát? Hiteles-e mindenik új testamentumi irat? Kik irták a jelenlegi új testamentumi könyveket? Mikor, minő körülmények közt jöttek azok létre? Kiknek számára irták szerzőik? Melyek a hiteles iratok, melyek az utándolgozatok, s melyek a hamis iratok? Melyek a legrégebb új testamentumi iratok, s hogy állottak elé a többiek koronként? E kiváló fontosságú kérdésekre megfelelni tűztem feladatombul „a új szövetségi iratok története“ czimű jelen tanulmányomban. Jól ismerem a feladat nehéz voltát, midőn e fontos kérdések megoldásához fogok. De azt is tudom, hogy e nehézségek önként elfognak hárujni, ha az idő és események rendét azok kezdetétől kezdve szorosán megtartjuk és követjük, s nem előzzük meg a későbbi eseményekkel a korábbiakat, mint azok a régibb és újabbkori theologusok tevék, a kik pusztán a hagyomány iránti kegyeletből legelébb is az evangéliumi iratokon kezdték vizsgálódásaikat.

¹⁾ Lachmann, Tischendorfi N. Test. Gr. ed. 7-ma critica. Lipsiae, 1859.

²⁾ Tertullian adv. Prax. 15, 20. adv. Marc. IV, 1.

³⁾ Elég hibáson, mert a Testamentum szó hagyományt jelent, s nem felel meg a zsidó כְּרִיתָ and a görög διαθήκη szavaknak, a melyek isten és ember közti „szövetséget“ fejeznek ki.

Mi ezektől eltérő rendet fogunk követni. Legelőször is megvizsgáljuk Jézusnak fellépését, célját, törekvését. Azután a keresztény vallás terjedését, az egyes hittérítők működéseit, s az e működés közben kifejtett levélirodalmat vesszük tekintetbe. És csak azután térünk rá a történeti könyvekre, a melyek már nem a helyzet és viszonyok sürgös volta által előidézett alkalmi iratok, hanem a tudakozódás, vizsgálódás és megfontolás eredményei, s mint ilyenek későbbi keletűek.

2. §. Jézus fellépése, célja, törekvése.

Jézus idejében a zsidó vallás meg volt dermedve. Elvesztette volt már mindazt az ellevenséget, melegséget és szellemiséget, a mit a fogság idejében élt próféták abba beleleheltek. A büszke farizeus előtt az ősvallás rideg scholasticismussá vált, a mely nem tudta őt többé erkölcsi és honfi érzelmekre gyulasztani. Ennek következtében a farizeus casuistává és szűkkeblű felekezetiesé lön. A sadduceus egyetemességet játszott, a nélkül, hogy annak célját és rugóit érezte volna. Valósággal pedig a hasznossági elvnek hódolt. A vallást arra használta, hogy általa ez elvet érvényesítse, még pedig nem a szabadság, hanem a vallásos közönység szempontjából. Az essenus fő sulyt az asketai életre fektetett. Szakitott a világgal és az emberekkel. Tőlök elzárkozott, pedig a társadalommal való szakítást se szükségesnek, se hasznosnak nem tekintette. Az üdvözülés külső eszközeinek semmi becsét nem tulajdonított. Azt hitte, hogy az idők gonoszságait vezeklés által elháríthatja. S ez által belesülyedt a mysticismusba és megzavarta értelmi természetét. A hellenisták egy része igen belemerült az anyagiasságba. A más része pedig beszíva a külföld bölcsészetét, speculativ jellemet öltött fel. Még a tiszta vallásos igazságot is symbolumnak tekintette, és ilyenformán hitehagyottá lön az ősvallás iránt. Az öszszes zsidó nép pedig a hajdani fényes multból alkotott és képzelt jövőjének élt. S míg ennek élt, a jelent használatlan szalasztotta el. Hiányzott tehát a zsidó nép életéből a jelen, a mi a multat a jövővel öszszekösse, s a minek a multtal való egybeköttetése alapján biztosabb jövőt lehetett volna varázsolni. Csupán néhány egyes jobbak, mint az öreg Simeon, s keresztelő János vették kellő tekintetbe a jelent. Csupán ezek kebelében élt egy ennek alapján kifejtett jobb jövő iránti élénk remény.

Ily viszonyok közt, a népnek ily gondolkozása módja és az

A judeai pártok állása.

Jézus fellépése, célja.

egyes pártoknak ilyen állása közt lépett fel Jézus, hogy nemzetének új irányt adjon, vallásába meleget leheljen, s azt a lélek kívánalmaival megegyeztesse. Nem alapított ő külön egyházat, nem hirdetet új hitformát. Még az ősvallás külsőségeit se törölte el forma szerint. Azokat érintetlen hagyta, hogy magokra omoljanak össze. Előtte a lényeg volt a fő dolog, s ennek mindenkori szemelődésével még is új szövetséget alapított. Megalapította az igazság és kegyelem országát.

Midőn Jézus a honfiai közt meglazult vallásos élet elevenítésére és szellemiesítésére fellépett, legelőbb is kijelentette: „Nem gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltsém.“¹⁾ Azután tudtára adta honfiainak, hogy az az ország, mely után az izraeli fiai oly hönsovárogtak, elérkezett. Szerinte ez az ország, nem e világból való volt. S mégis jelen világi ország volt. Honfiainak lelkét a jelenkor követelményeire irányozta. Kimondotta, hogy csak úgy mehetnek be az Isten országába, ha a jelenben őszintén megbánják bűneiket, s igazán hisznek és élnek.

Ámde Jézus ez irányban és szellemben nem csupán élőlőszóval munkált. Egész élete és minden tette valóstítása volt az általa elhíntett reform-eszméknek. Halála pedig mintegy pecséte lett az ő elvei igazságának az emberiségre nézve.

3. §. Jézus semmit se hagyott hátra írásban.

Jézusnak nem volt célja külön vallásrendszert alapítani. Az ő minden törekvése oda volt irányulva, hogy szavai és élete által az emberek észére és szívére hasson, s következőleg a benső életet felkeltse. Ezért nem is hagyott hátra írásban semmit; mert ő csupán élőlőszóval és példájával tanított. A mi Jézus tanításaiban legjellemzőbb, ez az, hogy ő isnerve az igazságnak erejét és életre valóstágát, csupán elhíntette azt az emberi lélekben, a mag kifejlését Istenre, a szellemi aratás urára bizta.

Ha Jézus tanításait írásban foglalta volna, akkor valóstínlőleg eleje lett volna véve annak a sok czivódásnak, a mi az ő nézetei s az új testamentumi iratok tartalma és hitelessége felett eleitől fogva folyt. De ekkor egyfelől hihetőleg más egyénné is vált volna annál, a milyennek mi őt ismerjük; másfelől nem is lett volna

¹⁾ Mát. 5, 17.

ekkor szükség a többi új testamentumi iratokra. Ez feleslegessé tette volna azokat.

Azt könnyen meglehet fogni, hogy egy törvényadó, mint Mózes, a legkisebb részletekre kiterjedő törvényt ad népének; vagy hogy egy philosophus írásba teszi rendszerét azért, hogy annak érvényt szerezzen. De hogy Jézus, a kinek éppen nem a volt a célja, hogy szövevényes törvénykönyvet adjon népének, hanem az, hogy az embereknek az igazság, szeretet és újult szellem által útát mutasson az égbe, — iratokat szerkeszteszen, azt nem lehet felfogni. S részint ezek, részint pedig az a körülmény, miszerint egyfelől Jézusnak semmi irata nem maradt fenn; másfelől az egyes új testamentumi írók se tesznek említést ilyennek létezéséről, kétségtelenné teszik előttünk azt, hogy Jézus semmit sem irt.

Van ugyan egyetlen egy helyen Eusebiusnál említés téve Jézusnak egy leveléről, a melyet ő állítólag Abgarus edessai királynak hozzá intézett levelére irt volna, s a melyet Eusebius az edessai irattárban levő syr eredetiből fordított le és bocsátott közre görög nyelven Egyház-története I-ső könyve 13-ik fejezetében. ¹⁾

¹⁾ Abgarus az osrhoëni birodalomban (Kr. e. 137—Kr. u. 216) Édes-sában uralkodott 28 királynak volt uralkodói neve. A monda szerint ezek egyike, Abgarus Uchomo, Augustussal és Tiberiussal egy időben élt, s Krisztussal levezett, sőt Jézus neki a képét is elküldötte. Érdekesnek tartom e mondaszerű levelezést szóról-szóra közölni Eusebius után hű fordításban úgy, a mint alább következik:

(Abgarus király levele, melyet ő Jézushoz küldött Jeruzsálembe, szolgájától Ananiustól.)

„Abgarus edessai király Jézusnak, a Jeruzsálemben megjelenő jó üdvözítőnek, üdvözlötlet.

„Értesültem arról, hogy te a halandók egységét minden gyógyszerek és növények nélkül adod vissza. Különösen a mint a hír mondja, te a vakoknak visszaadod a látását, a bénákat lábaikra állítod, a bélpoklosokat megtisztítod, a tisztátalan lelkeket és démonokat kiűzöd, a kik hosszas ideig betegeskedtek, meggyógyítod és a halottakat feltámasztod. Midőn én mindezeket rólad hallottam, e két dolog jutott eszembe: vagy Isten vagy, ki az égből leszállva teszed ezeket; vagy Istennek fia vagy, ki ezeket cselekszed. Ez okból jelen hozzád irt levelemben kérlek, ne terheltessél hozzám jőni, hogy gyógyíts meg abból a betegségből, a melyben szenvedek. Mert azt is észrevettem, hogy a zsidók ellened zúgnak, s téged meg akarnak alázni. Az én városom kicsiny ugyan, de kellemes és elég nagy mind a kettőnk számára.“

(Jézusnak Abgarushoz intézett levele, melyet a király szolgájától küldött el.)

„Boldog vagy Abgarus, hogy látatlanul is hittél bennem. Mert irva van

Azonban régen elismert dolog már az, hogy e levelek nem hitelesek, hanem apocryphok, és úgy csúsztak be a syr egyházba. ¹⁾

A későbbi időben is voltak még egyes iratok, a melyek Krisztus neve alatt forogtak a keresztények kezei közt. De ezek elvesztek. Az egyházi írók munkáiból úgy látszik, hogy ezeket egyes eretnek pártok szerkesztették, s erősen látszott rajtuk, hogy nem hitelesek, a miért nem is tulajdonítottak ezeknek semmi tekintélyt az egyházban. Ezek ellen szólal fel egy helyen Augustinus ²⁾, a honnan azt látjuk egyfelől, hogy ezek varázslatot tartalmaztak, s levél alakjában Péterhez és Pálhoz szólottak; másfelől nem igényelték azt, hogy ezeket Jézus írta volna. ³⁾

4. §. Jézus írás helyett tanítványokat választ az evangelium hirdetésére.

Miután tehát Jézus nem akart új vallás-rendszert állapítani meg, ennél fogva nem is volt szükség arra, hogy ő írjon. Előtte nyilvános tanításra elégségeseknek tűntek fel a Mózes törvénye és a próféták iratai. De hogy az ő szelleme és elvei ne tűnjenek el nyomtalanul halála után, tanítványokat választott maga mellé, az evangeliumok szerint tizenkettőt ⁴⁾, nem azért, hogy írókká váljanak, mert erre kevés kivétellel képtelenek is voltak; hanem azért, hogy egy-egy kis körben élő szóval terjeszszék az ő tanításait.

Ámbár a tanítványok sem voltak mentek koruk előítéleteitől, mindazáltal mint egyszerű műveletlen emberek más osztálybeliekénél alkalmasabbak voltak a Jézus által lelkökbe öntött igazság befogadására és tovább adására. E műveletlenségök magyarázza meg

rólam, hogy a kik láttak, nem hisznek bennem; a kik pedig nem láttak, hisznek és élnek. A mi levelednek azt a részét illeti, hogy hozzád menjek, tudd meg, hogy nekem e vidéken be kell töltenem mindeneket, s miután betöltöttem, vissza kell térnem ahoz, a ki küldött. Azonban felmenetelem után elküldöm tanítványaim valamelyikét, hogy tégedet meggyógyítson, s mind neked, mind a veled levőknek életet adjon.“

E levél után azt jegyzi meg Eusebius, hogy a syr szövegből úgy látta, hogy Jézus felmenetele után csakugyan el is küldötte Taddeust, a hetven tanítvány egyikét. Eusebii Hist. Eccl. lib. I, c. 13.—Apocryphal New Test. London. 1820.—Fabr. Cod. Apocr. I. p. 316.

¹⁾ Grabe, Spicileg. Patrum, I. p. 1. Fabr. Cod. apocr. N. T. I. p. 316.

²⁾ De consensu evangelistarum, I, 9. 10.

³⁾ Fabr. Cod. apocr. N. T. p. 303.

⁴⁾ Ugy látszik, hogy ez a tizenkettős szám symbolikus jelentménnyel bírt, elébb egy kis körben képződött ki, csak azután terjedt el.

azt, hogy Jézusnak sok mély eszméit nem értették meg. Ez magyarázza meg azt is, hogy ők a Jézus elveiben, s elvei által való hitet csak hamar a Jézusban való hitté változtatták át a nagy mester halála után.

A Jézus közvetlen tanítványai által eleinte hirdetett evangélium nem volt a zsidó vallással ellenkező tan, hanem éppen, mint Jézusnál, az ő vallásnak betöltése. Ők nem kívántak honbaitól új hit-elveket, csupán azt, hogy ismerjék el Jézust messiásnak (ὅτι κύριος ἐστὶν ὁ Χριστός), ¹⁾ vagy is higgyenek benne, s higgyék, hogy a dolgok hamar elmúlnak és ő újra eljövend eleveneket és holtakat megítélni, s birodalmát felállítani. Koruk közönséges szokása szerint és nagy mesterök példáját követve eleinte kizárólag ők is szóval és tettel tanították az evangéliumot és Jézus messiasságát. A helyett, hogy tanításaikat írásba foglalták volna, szerteszét jártak Jeruzsálemben és a vidékén, s tüzes nyelvvel hirdették Jézus messiasságát, valamint azt az igazságot, jótékonyt és szeretetet, a melyre őket Jézus felhívta, s a melynek ők szemtanúi voltak. A kik az általuk tanított tudományt hitték, azokat megkeresztelték, s az isten országa polgárai közé felvették. És így egyszerű prédikálás által megvetették a keresztény egyház alapját.

5. §. A tanítványok eleinte csupán élőszóval hirdetik az evangéliumot.

A Jézus első tanítványainak működése eleinte csak Jeruzsálemben és vidékére szorítkozott ²⁾. Nekik a zsidókhöz és a synagógához való viszonyuk eleinte semmit se változott. Megtartották a szokott ünnepeket, ³⁾ a böjtöket. ⁴⁾ Együtt imádkoztak a zsidókkal a jeruzsálemi templomban ⁵⁾. Fogadásokat tettek ⁶⁾. Gyermekeiket körülmetélték ⁷⁾ és magokat zsidóknak (Ἰουδαῖοι) ⁸⁾ nevezték. Egy szóval boldogok voltak a törvény alatt (ἐυσεβεῖς κατὰ τὸν νόμον) ⁸⁾. Az a szabadság, a melylyel őket Jézus szabadokká tette, eleinte homályban maradt előttök. Ez csak akkor lön érthetővé, midőn

¹⁾ Csel. 9, 22. V. ö. 2, 36. 5, 42. 8, 4. 11, 20. 13, 32. stb. — ²⁾ A 12 apostol közül csak Péterről (Gal. 2, 11.) és Jánosról van tudomásunk, hogy Palestinán kívül jártak. Ők ugy gondolkoztak, hogy először zsidónak (Ἰουδαῖοι, πρῶτον Róm. 1, 16.) kell hirdetni az evangéliumot, s csak azután a pogányoknak. — ³⁾ Csel. 2, 1. 18, 21. 20, 6. 16. — ⁴⁾ Csel. 10, 30. 13, 2. stb. — ⁵⁾ Csel. 2, 46. 3, 1. 10, 9. — ⁶⁾ Csel. 18, 18. 21, 28. — ⁷⁾ Csel. 16, 3. — ⁸⁾ Csel. 10, 28. — ⁹⁾ Csel. 22, 12. Sulpic. Sev. II, 31.

hellenisták léptek fel az evangélium hirdetésére, mint p. o. István és mások. Ezek által terjedt el az evangélium Samariában és a pogányok közt, de itt is csak azután, miután a szűk zsidó hitnézeteket külön kezdték választani a Jézus eszméitől. S mentől távolabb volt az a hely Jéruzsálemtől, a hol a hellenisták az evangéliumot hirdették, annál szabadabb szellemben prédikáltak és működtek, úgy anynyira, hogy például Antiókiában körülméletlen pogányokat is felvettek a gyülekezetbe. Efel szemben a jéruzsálemi gyülekezet együtt maradt a zsidókkal; megtartotta kizárólagos jellegét, sőt mind a törvény, mind a farizeismus teljes érvényben állottak egy ideig. Csak később jöttek rá némely apostolok hivatásuk tisztább tudatára.

Ily viszonyok közt nem volt szükség arra, hogy az apostolok írjanak. Ott volt a törvény, ezt csak magyarázni kellett. A dolog természetéből kifolyólag az apostolok nem is voltak írók, nem is voltak erre képesek. Ők csupán igehirdetők voltak, s mint ilyenek a tett emberei. Sem idejük, sem tehetségök nem volt az írásra, a szemlélődésre. Szivök teltebb volt, minthogy azt le tudták volna írni. A teendő pedig égetőbb volt, mintsem az írás késedelmességével foglalkozzanak.

Ma a nyomtatás a legjobb eszköz arra nézve, hogy a világhoz szólhassunk. Ez akkor nem volt még feltalálva. Volt azonban valami az apostolok idejében, a mi ezt nélkülözhetővé tette. És ez az volt, hogy az apostolok idejében sebesen szárnyalt a kimondott szó, a mely rendkívüli hatást gyakorolt a lelkekre.

Az apostolok tehát hirnökök voltak arra nézve, hogy a népet az elközeledett isten országa örömhíréről értesítsék, s nem iratszerkesztők. Az írás egy higgadt utángondolás eredménye; ez pedig rosszul illett volna Jézus első hirnökeinek telt és égő lelkéhez, a kik kegyelmet hirdettek, s arra kérték az embereket, hogy bánják meg bűneiket és térjenek istenhez. A szellem és erkölcsi élet volt az, a mit nekik hirdetniök, terjeszteniök kellett. A keresztény vallás lényege nem formaságokban, hanem élő szentségben, s égő, gyakorlati és mindent befogó szeretetben áll. Miután pedig ezek szellemi minőségek, ennél fogva nem lehet tanítani. Ezeket csak közölni, vagy is inkább felébreszteni, ápolni és erősíteni lehet mások szívében az élő tanító lelkének hő szeretete, s életének példája által. Innen a keresztény vallásnak lényeges része a prédikálás.

Az írás elősegítheti ugyan a prédikálást, de azt nem teheti

nélkülözhetővé. A legjobb irat sem emelkedhetik fennebb másodrangu helyzetnél az evangélium hirdetésénél. A gyöngéd hang, a rebegő ajak, az égő szó, a beszélő szem, az egész ember, az érzelem, a kimondott és megragadó eszmék, gondolatok, igazságok, a beszéd, cselekvés, a tisztelettel és szeretettel teljes lélek, a mely azért ömledezik, hogy mások lelkeiben is megfelelő rokon érzelmeket, eszméket ébresztszen — ezek Jézusnak és az ő evangéliumának nagy, kiváló, lényeges és feljülmulthatatlan eszközei a világ megtérítésére nézve.

Az apostolok tehát, mint hirnökök csak élőszóval hirdették az evangéliumot. És a prédikálás tökéletesen meg is felelt az akkori viszonyoknak; megfelelt az evangelisták törekvéseinek, kiknek a volt a célja, hogy az evangélium eszméit elterjesszék. Hogy az apostolok nem irás által hirdették isten országát, hanem élőszóval, idemutatnak némely kifejezések, a melyek az új testamentumban vannak, s a melyeknek természete azt mutatja, hogy a tanítványok még akkor is csupán prédikálás által terjesztették az evangéliumot, a mikor az ők tetteiket valaki legelőbb le kezdette írni. Ilyen kifejezések ezek: hall (ἀκούειν), ¹⁾ hallgat (ἀκροᾶσθαι), ²⁾ elfogad (δέχεσθαι), ³⁾ evangélium (εὐαγγέλιον = örömhír), ⁴⁾ örömhírt hirdet (εὐαγγελίζεσθαι), ⁵⁾ örömhírnök (εὐαγγελιστής), ⁶⁾ hirdető, hirnök (κήρυξ), ⁷⁾ prédikál (κηρύσσειν), ⁸⁾ beszéd (λόγος), ⁹⁾ hallott beszéd (λόγος ἀκοῆς), ¹⁰⁾ elbeszél, elmond (λαλεῖν), ¹¹⁾ tanúság, bizonyoságtétel (μαρτυρία), ¹²⁾ tanu (μάρτυς), ¹³⁾ eléterjeszt, átad (παραδίδοναι) ¹⁴⁾, hallásból való hit (πίστις ἐξ ἀκοῆς), ¹⁵⁾ stb. E kifejezések jellemzők az apostolok működésének módját illetőleg; egyszersmind bizonyítékok arra nézve, hogy az apostok eleinte nem irtak, hanem csak élőszóval hirdették Jézus tudományát. Nem irtak pedig részint azért, mert lelkök izgatottabb volt, minthogy irhassanak; nem irtak részint koruk szokásaiból, részint a zsidók előítéleteiből kiindulva, melyszerint szent könyv csak a törvény és próféták gyűjteménye, tehát az ó testamentum, lehetett.

1) Efez. 1, 13. 1. Ján. 2, 7. — 2) Jak. 1, 22. — 3) 2. Kor. 11, 4. — 4) Róm. 1, 1. 1. Kor. 4, 16. — 5) Luk. 9, 6. Csel. 8, 4. — 6) 2. Tim. 4, 6. — 7) 2. Tim. 1, 11. — 8) Mát. 10, 7. Csel. 20, 25. — 9) Csel. 4, 31. Jak. 1, 22. — 10) 1. Thess. 2, 13. Zsid. 4, 2. — 11) Csel. 18, 26. Tit. 2, 16. — 12) Csel. 22, 18. Jel. 1, 9. — 13) Csel. 1, 8. — 14) Luk. 1, 2. Csel. 16, 4. — 15) Zsid. 2, 1-4.

6. §. Az apostolok arámi és görög nyelven prédikálnak.

Jézus előtt már a szentnek tartott héber nyelv megszűnt volt élő nyelv lenni. Ennek helyét lassanként egy sajátos vegyületű nyelv foglalta el, a mely az ős kanaani nyelvből és a sémi nép északi tájszólásaiból állott elé, s a melyet közönségesen syro-chaldei vagy arámi nyelvnek neveznek. Ezt beszélték a zsidók Jézus idejében. Valószínűleg e nyelven beszélt Jézus is, és e nyelven tartotta fennkölt tanításait. Legalább az evangéliumokban eléjövő arámi szavakból ¹⁾ ezt kell következtetnünk. Igen természetes, hogy az a nyelv, a melyen a tanítványok az evangéliumot kezdetben prédikálták, se lehetett más, mint az arámi nyelv. Ez volt a jeruzsálemi és vidéki zsidók anyanyelve; ezen tartotta Jézus is tanításait, s ezt értették az apostolok legjobban. Idemutatnak az apostoli iratokban előforduló arámi szavak. ²⁾

Azonban csakhamar kénytelenek voltak az apostolok tapasztalni, hogy az evangéliumnak arámi nyelven való prédikálása nem kielégítő, nem célhoz vezető; és hogy ha az evangéliumnak nagyobb terjedést akarnak adni, görög nyelven kell azt hirdetniök, nem csak a pogányoknak, hanem még a zsidóknak is Judea határain kívül. ³⁾ A görög nyelv ekkor, az egész művelt világ nyelve volt, sőt Nagy Sándor óta még Palestinában is el volt terjedve minden osztály körében. A zsidóknak szükségök volt e nyelvre, mert hazájukon kívül anyanyelvükön senki sem értette meg őket. Ez volt az egyetlen eszköz, a melylyel magokat az egész római birodalomban megértethették, s a melylyel hazájukon kívül megélhettek. A római birodalomban elszórtan élt zsidók nem is tudtak már zsidóul. A görögöt beszélték. Sőt ezt beszélték a palestinai synagógákban is a proselyták miatt; ezt beszélték a zsidók és po-

¹⁾ Az evangéliumokban a következő arámi kifejezések fordulnak elé: *βασι* (Mát. 5, 22.); *μαμμωνᾶς* (Mát. 6, 24. Luk. 16, 9.); *κορβανᾶς* (Mát. 27, 6.); *βαββί* (Mát. 23, 7.); *ἡλὶ ἡλὶ λαμὰ σαβαχθαυὶ* (Mát. 27, 46. Márk. 15, 34.); *ταλιθὰ κοῦμι* (Márk. 5, 41.); *ἐφφαθά* (Márk. 7, 34.); *βοανεργῆς* (Márk. 5, 17.); *βαββουὶ* (Ján. 20, 16.); *κηφᾶς* (Ján. 1, 43.); *βηθεσδά* (Ján. 5, 2.); és *βᾶρ* a tulajdonnevek elején, a mi a héber *בַּי*-nek, az ir *θ'*-nak, a skot *M'*-nek

és a magyar „fi“-nek felel meg, p. o. Pál-fi. — ²⁾ *ταπιθά* (Csel. 9, 36. V. ö. Csel. 26, 14. 22, 2.); *ἀκελδαμά* (Csel. 1, 19.); *ἄββᾶ* (Róm. 8, 15.); *μαρᾶν-αθά* (1. Kor. 16, 22.); *ἀρμαγεδών* Jel. 16, 16.). — ³⁾ Csel. 11, 19. 13, 46.

gányok közt történt közeledés, egyes házassági, s más családi viszonyok miatt. ¹⁾ S részint e viszonyok, részint pedig az a körülmény, melyszerint az arámi nyelv nem volt alkalmas arra, hogy a keresztény vallás által nem sokára kifejtett eszméket kifejezze, oda vezette az apostolokat, hogy görögül prédikálják az evangéliumot. Innen mind a hittérítők, mind pedig az új szövetségi irodalom nyelve a görög lett az arámi helyett.

7. §. Az új testamentumi irodalom eredeti nyelve feletti vizsgálódás.

A görög nyelv Nagy Sándor óta elvesztette volt classicus jellegét. A keresztény vallás keletkezése idejében nem volt az a tiszta görög nyelv többé, a milyennek mi azt a N. Sándor előtti görög classicus írók után ismerjük. Egy az attikai tájbeszédhez igen közel álló általános írói nyelvvé fejlődött ki a néptömegnél. Augustus idejében éppen e közönséges nyelvet (κοινή διαλεκτος) beszélték a római birodalomban, a mely azonban a nép száján újabb meg újabb változásokon ment át részint a nép viszonyai és az uralkodók politikája, részint az által, hogy az idegen népekkel való érintkezés nyomán majd egyiptomi, ²⁾ majd semi, ³⁾ majd persa, ⁴⁾ majd római, ⁵⁾ majd meg latin ⁶⁾ szavakat és kifejezéseket vett fel magába; részint pedig a keresztény eszméknek megfelelő szavak ⁷⁾ alkotása által.

¹⁾ — Herzog's Encyclop. Art. Hellenisten. — Hogy mennyire el volt terjedve a görög nyelv Palestinában, mutatja 1) az, hogy Jeruzsálemben görög synagógák voltak (Csel. 6, 9.); 2) Jézusnak a pogány századossal való beszélgetése (Mát. 8, 5.), a mi csak görög nyelven történhetett; 3) némely tanítványok görög neve; 4) Pilátus ítélete minden tolmács említése nélkül; 5) bizonyítja továbbá az, hogy az első keresztények közt több görög volt (Csel. 6, 11, 19, 20.); 6) István működése (Csel. 6, 9.). 8) Pálnak jeruzsálemi működése (Csel. 6, 29.). Lásd továbbá Jos. Ant. XVII, 11. 4. B. Jud. III, 9. 1. Hug; Einl. II. §. 10. De Wette, Einl. p. 1—2. — ²⁾ Egyiptomi szavak: πάπυρος (2. Ján. 12.); βάϊον Ján. 12, 13. L. Scholz Repert. XIII. — ³⁾ Semi szavak: ἄβραβῶν, βύσσοσ, ζιζάνιον, Mát. 13, 26. — ⁴⁾ Persa szavak: ἄγγαρος Mát. 5, 41., μάγοι Mát. 2, 1. stb., παράδεισος Luk. 23, 43. 2. Kor. 12, 4. és τιάρα stb. — ⁵⁾ Római szavak: κῆνος Mát. 22, 17; κουστωδία Mát. 27, 65; λεγεών Mát. 26, 68; σπεκουλάτωρ Márk. 6, 27; πραιτώριον Ján. 18, 28; κολωνία Csel. 16, 22; τίτλος Ján. 19, 19; κοδράντης Mát. 5, 26; μίλιον Mát. 5, 41; μεμβράνα 2. Tim. 4, 13; λέντιον Ján. 13, 4. — ⁶⁾ Latinismusok: στρατηγός Csel. 16, 20; ἡγεμών Mát. 27, 2. — ⁷⁾ Új szavak: ἀλιγόπιστος Mát. 6, 30; ἀματεχουσία Zsid. 9, 22; φουλακίω Csel. 22, 16; βάπτισμα, ἔλλογεῖν, μεθοδεῖα stb. Ef. 4, 14. Lásd De Wette Einl. in. d. N. T. p. 6. 7. 8.

Ilyen volt az a görög nyelv, a melyet a zsidók otthon és külföldön beszéltek. Azonban a zsidók kezében is változáson ment át a görög nyelv. Ugyan is miután a zsidók a görög nyelvet nem iskolában, nem is könyvből tanulták, hanem csak a napi életben való érintkezés alkalmával, ezért ők csupán a nyelv anyagját, a szavakat, vették át, de nem vették át egyszersmind a görög nyelv természetét, szókötési szabályait is. A zsidók vallásos eszméiket az átvett görög szavakkal fejezték ki, fordították le, s azokat sémi szókötés szerint kötötték össze, minden tekintet nélkül a görög szókötésre és szólás-formákra. Ilyen formán a külföldi zsidóknál egy sajátos görög nyelv alakult, a melyet *hellenista görög nyelvnek* neveznek (*διασπορά τῶν Ἑλλήνων*). E nyelv kifejlődésére leginkább az ó testamentum görög fordítása folyt be, a melyet némely alexandriai zsidók még az első Ptolomeusok alatt elkezdvén fordítani, Krisztus előtt nem sokkal fejeztek be, s a mely ma a *hetven fordítók* (LXX=Septuaginta versio) fordítása név alatt ismeretes. ¹⁾

De a görög nyelv fejlődése még itt sem állapodott meg. Még egy egészen új elemet vett fel magába. Evel alakult oda, a hol jelenleg az új testamentum nyelve áll. Ugyan is az első keresztény hit-térítők többnyire mind hellenisták voltak, a kik a sémi faj gondolatait és eszméit görög szavakkal fejezték ki a zsidó mondatszerkezet szabályai szerint, tehát zsidós görögséggel. Minthogy pedig e zsidós görög nyelvvel sem tudták kifejezni mindazokat az eszméket, a melyeket bennök az evangelium szelleme támasztott, ennél fogva amaz eszmék kifejezhetése szempontjából oda törekedtek, hogy a már meglevő nyelv-anyagnak új alakot adjanak, hogy az új eszméket kifejezhessék. S a hol ez új alak sem felelt meg, ott új szavakat alkottak. Így állott elé az új testamentum nyelve a keresztény nyelv-elem felvétele által, a mely sajátos vegyülete a graecismusnak és hebraismusnak. Álljon itt egy néhány példa az új testamentumi görög nyelv jellemzésére. Az új testamentum görög nyelve áll. ²⁾

1) Hebraismusokból: *βάτος, κάδος, κόρος* Luk. 16, 6, 7; *μεσσίας* Ján. 1, 42; *σατανᾶς, γένηνα, σάββατον, χειρουβίμ* Zsid. 9, 5; *μάννα* Ján. 6, 31; *πάσχα, σίκερα* Luk. 1, 15; *σαβαώθ* Jak. 5, 4; *ἀμήν, κορβᾶν*.

¹⁾ Keresztény Magvető VI. köt. 1. füz. 13. lap. — ²⁾ De Wette, Einl. in. d. N. T. p. 7. 8.

2) Zsidó jelentésű görög szavakból: χριστός, σὰρξ ember; εἰρήνη jóllét; σπέρμα maradék, utód; δικαιοσύνη erény, alamizsna; δαιμόνιον ördög; σπλάγχνα szeretet, könyörületesség; ὄδός párt, Pál szerint szerzet (Károli ford.); βασιλεία; κοινὸς tisztátalan; δόξα, φόβος, ξύλον, νόμῳ stb.

3) Tiszta zsidó frázisu görög szavakból: ζητεῖν ψύχην valaki életére törni; ἄρτον φάγειν enni; κάρπος ὀσφύος vagy κοιλίας gyermek; ἀνιστάναι σπέρμα gyermeket nemzeni; κάρπον ποιεῖν gyümölcsözni; πορεύεσθαι ὀπίσω stb.

4) Zsidó átmátításokból (tropusokból): γλῶσσα nép; ποτήριον sors; γινώσκειν közöszólni Mát. 1, 25. stb.

5.) Zsidó szó szerkezetű kifejezésekből: υἱὸς tulajdonság; ἅγια ἄγιων legszentebb; εἶναι εἰς lenni; ἀπὸ προσώπου τὸν τὸν, elöl; πᾶς οὐ egy sem; εἰς ἀπάντησιν szemben, ellenében stb.

6.) Arameizmusokból: δύναμις csoda, σάββατον hét; σὰρξ καὶ αἷμα ember; ἁφιεῖναι ἁμαρτίας stb.

7.) A zsidó theologia kifejezéseiből: ἀντίχριστος διάβολος, δαιμονιζόμενος stb.

8.) Tisztán keresztény szavakból: ἔργα, πίστις, χάρις, ἀπόστολος εὐαγγέλιον, ἄγιοι, σώζειν, ἐκκλησία, μυστήριον, πνευματικός, πρόθεσις, δικαιουῖσθαι, οἰκοδομή, ἄνωθεν γεννασῆθαι stb.¹⁾

Ez elemek vegyülete teszi az új testamentum irodalmának eredeti nyelvét.

Egyébiránt nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az új testamentum irodalom eredeti nyelve a görög lett. Midőn az apostolok és az első hittérítők íráshoz fogtak, ekkor már a keresztény vallás kívül hatott volt Judea és Jeruzsálem határain. S miután annak szelleme egyetemesebb volt annál, mintsem a synagóga falai közt maradjon, éppen úgy általánosabb, egyetemesebb nyelvet is kellett felvenni a kihalt félben levő hazai nyelv helyett. Idejárult még egyfelől az, hogy a hittérítők többnyire mind hellenisták voltak, kiknek szelleme meszsze túlszárnyalta a zsidókét; idejárult másfelől az, hogy azok, a kiknek a hittérítők irtak, görögül beszéltek; idejárult továbbá az, hogy Jeruzsálem nem sokára lehanyaglott; végre ide járult az is, hogy a hittérítők zsidó-ellenesen prédikáltak, vagyis ellene nyilatkoztak a zsidós szükkeblűségnek. Mindezek te-

¹⁾ Lásd bővebben Bleek Einl. in d. N. T. pp. 75—79. — De Wette Einl. in d. N. T. pp. 1—9.

völegesen befolytak¹ arra, hogy a görög nyelv váljék a keresztény irodalom eredeti nyelv²évé az arámi nyelv helyett. A keresztény irodalom nyelvének ennél fogva görögnek kellett lenni, annyival inkább, mert míg az arámi nyelv elégtelennek bizonyult a keresztény eszmék kifejezésére, addig a görög nyelv kielégítette a hittérítők szükség³eit. Elég alkalmas volt arra, hogy származtatás utján oly szavakat alkossanak belőle, a melyek az új eszméknek megfeleljenek, s a melyekre nézve az arámi nyelv nem volt alkalmas. Lehetetlen tehát, hogy a keresztény vallás hellenista prédikátorai a görögön kívül más nyelven irtak vagy beszéltek volna. Bizonyítja ezt egyfelől az, hogy az összes újtestamentumi iratok jelenleg mind görög nyelven léteznek eredetileg; másfelől pedig az, hogy egyes állításokon kívül soha egyetlen új testamentumi iratra nézve se tudott a theologiai tudomány minden kutatása oly hiteles bizonyítékot felmutatni, a mi azt bizonyítaná, hogy valamelyik irat eredetileg más nyelven és nem görögül lett volna írva.

8. §. Különböző vélemények az újtestamentumi iratok eredeti nyelvére nézve.

A dolog természete szerint minden oda mutat, hogy az új testamentumi iratok eredeti nyelve a görög nyelv. Mindazonáltal a theologusok közt eleitől fogva kérdés tárgya volt, s jelenleg sincs teljesen eldöntve, hogy vajon az új testamentumi könyvek eredetileg görögül voltak-e írva, vagy más nyelven, s úgy fordították görögre.

A római egyház hívei közül Baronius, Bellarmin és Salmero azt állították a 16-ik száz esztendő végén, hogy a Márk evangeliuma és a rómaiakhoz irt levél eredetileg latin nyelven volt írva. A Márk evangeliumára nézve felhozzák a Peschitó nevü syr biblia fordításnak utóiratát, a hol az van: „Vége a szent evangeliumnak, a Márk prédikációjának, a ki Rómában római nyelven prédikált.“ A római levélre nézve szintén egy syr fordítás utóiratát hozzák fel, a mely azt mondja, hogy az római nyelven, **רומאית**, volt írva. Azonban az ily utóiratokra semmi nyomatékot se lehet helyezni, mert a mint tudva van, ezeket a későbbi másolók, vagy olvasók tették fel, kiindulva abból a véleményből, hogy miután azok a római keresztények számára voltak írva, ennél fogva latinul kellett írva lenniök. E mellett azt se szá-

Márk év.
és a római
levél.

bad felednünk, hogy Pál a rómaiakhoz irt levelet görögül irta, főleg azért, mert a római egyház tagjai nagy részben görögök voltak. A 16-ik részben említett nevek kivétel nélkül görög egyének nevei. Márk sem írhatta latinul evangéliumát, mert ő egyfelől hellenista volt; de másfelől — ha mindjárt a rómaiak számára írta volna is — jól tudta, hogy azok nagy részben görögül beszélő keresztények. Sőt nem csak a hittérítés ez első korszakában írták görögül a római egyházhoz intézett iratokat; hanem még később is, mint p. o. Ignác görögül írta a rómaiakhoz intézett levelét; görögül írta Korinti Dénes adversus Haereses című művét.

Az egész új testam. latin.

Némely római katolikus theologusok még ennél is tovább mentek. Különösen Harduin jezsuita azt állította, hogy a Máté evangéliuma és a Filemonhoz irt levél kivételével az összes új testamentumi iratok latinul voltak írva eredetileg. ¹⁾ De ez olyan állítás, a melylyel ő csupán a római egyház Vulgata bibliájának akart tekintélyt szerezni, s a mely, miután semmi bizonyítékot nem lehet mellette felhozni, önként összeomlik.

Máté és a zsidókhoz irt levél nyelve arámi.

Más régebbi és ujabbkori theologusok Papiasnak Eusebius ²⁾ által eléadott λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις-sének ama kifejezéséből: „Máté feljegyezte az urnak szavait héber nyelven, s ezt mindenki úgy magyarázta, a hogy tudta“, ³⁾ valamint a zsidókhoz irt levél feliratából kiindulva azt állították és állítják, hogy habár az egész új testamentum nem volt is arámi nyelven írva, de a Máté evangéliuma és a zsidókhoz irt levél azon volt. Ez állításuk támogatására felhozzák 1-ör az említett két irat aramei jellemét; 2-or azt, hogy ez iratok szerzői nem tudtak görögül írni; és 3-or azt, hogy az első keresztények nem értettek görögül.

A fennebbi nézetek bírálata.

A mi Papiasnak a Máté λόγια-járól adott értesítését illeti, ez semmit sem bizonyít a jelenlegi Máté evangéliuma héber eredetije mellett. Nem bizonyít pedig azért, mert ő e tudósítást harmadik kézből hallotta a presbyterektől. Másfelől a Papias értesítése nem is vonatkozik a jelenlegi Máté evangéliumára, hanem egy beszédgyűjteményre (λόγια), a melyet Jézusnak valamelyik kor-

¹⁾ Joh. Harduini Comment. in N. Test. Hagae 1741. — Lásd evel szemben Baumgarten, Vindiciae textus gr. N. T. Hal. 1742. — ²⁾ Hist. Ecel. lib. III. c. 39. — ³⁾ Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο, ἡρμήνευσε δὲ αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος.

társa valószínűleg öt részben irt meg a Mózes öt könyve min-tájára aramei nyelven, de a melyet a mi Máténkból sehogy se tudunk tisztán kimutatni. Meglehet, hogy Papias ismerte a jelenlegi Máté evangéliumot. Csakhogy midőn ő e nyilatkozatot tette, evel egyszersmind azt is kimondotta, hogy a jelenlegi Máté evangéliumot nem tartja az apostol művének. ¹⁾

A mi az említett theologusok által felhozni szokott három erősséget illeti, ezek közül az első legtöbb valószínűséggel bir. Azonban ez sem bizonyítja az említett iratok héber eredetiségét; mert például a héberetekhez irt levélből az tűnik ki, hogy azt Pál halála után írta valamelyik hellenista, még pedig a mint értekezés-alakja mutatja, az egész kereszténység számára. És e jel-lene azt mutatja, hogy nem lehetett héberül írva, hanem épen görögül. A második és harmadik állításnak semmi bizonyító ereje nincs; mert tudjuk, hogy a Ptolomeusok és Seleucidák, ²⁾ sőt később a rómaiak uralkodása alatt nagyon el volt terjedve Palesti-nában a görög nyelv. Ezen a nyelven értekeztek a zsidók a győztes rómaiakkal, s kétségen kívül ezen a nyelven beszélt Jézus is Pilátussal. Ez a körülmény tehát ellene bizonyít és lerontja az említett theologusoknak amaz állítását, a melyszerint a Máté evan-géliuma és a zsidókhöz irt levél eredetileg aramei nyelven lett volna írva.

Emeltek ugyan a theologusok a többi új testamentumi ira-tok görög eredetisége ellen is szót. Különösen a Jakab és Judás levelei s a Jelenések könyve ellen. De a mint később e levelek vizsgálása rendjén látni fogjuk, ezek is görögül voltak írva eredeti-leg, a czél természetete szerint.

II. Fejezet.

9. §. Az apostoli munkásság kezdete.

Az apostolok működése a Jézus halála után következő első pünkösztkor kezdődik. Eddig magokba voltak vonulva. Ekkor léptek fel a nyilvánosság terére; ekkor tartották az első beszédeket a jérusálemieknek, s az Ázsiából, Egyiptomból, Rómából, Krétából, Arabiából, Judeából, Samariából, Galileából és Syriából összegyűlt

¹⁾ A. Reville, Etudes critiques sur l'evangile selon St. Matthieu. — W. Stemler, Godgel. Bydr. 1862. p. 806 etc. — ²⁾ Joseph. Fl. Bell. Jud. III, 9, ¹. Antiq. XVII, 11, ⁴.

zsidóknak és proselytáknak. ¹⁾ Természetesen az apostolok azokhoz intézték legelőbb beszédeiket, a kiket már mintegy előkészítettek a prófétaí jóslatok a messiás eljövetelére, s a kik ennél fogva a már eljött messiást hirdető prédikációkat felfoghatták és megérthették. Ilyeneknek tekintették ők a fennebbi tartományokból egybegyűlt zsidókat és proselytákat. Ezeket hívták legelőbb a messiás országába. S miután a meghívottaktól csupán annyi hitet kívántak, hogy a messiás eljött Jézusban, s annyi meggyőződést, hogy az ő testamentumi többi jóslatokat a megfeszített és feltámadott Jézus tölti be, ezért csakhamar megszaporodott a hívők száma. A különböző vidékekről Jeruzsálembé felgyűltek közül a kik áttértek, hazamentök után egész örömmel hirdették otthon a messiás eljövetelét, s ott e hitnek igyekeztek követőket szerezni.

Az apostoloknak ez a fellépése bizonyos tekintetben eretnecség volt a zsidó vallás szempontjából. Ezért a szigorubb zsidók, mint a sadduceusok, nem is csatlakoztak hozzájuk. De minthogy részint a theologia ²⁾, részint a törvény gyakorlása ³⁾ tekintetében közel állottak a farizeismushoz, ⁴⁾ ezért az első gyülekezetet majdnem a farizeusok iskolájából kikerült zsidók képezték, a kik igen egyszerű emberek voltak, s a kik semmi különöst nem láttak az apostolok predikációjában, a melyben azok a törvény betöltéséről ⁵⁾ szóltak. Az első keresztény egyház magvát képező embereknek emez egyszerűsége magyarázza meg azt, hogy mentől egyszerűbb volt a Jézus tanítása, annál inkább magára a tudomány szerzőjére irányult az ők reményök. Innen van az is, hogy csakhamar módosítást tesznek az első keresztény felfogásban; a Jézus tanításaiban s elveiben és elvei által való hitet átváltoztatják a Jézus személyében való hitté.

Az apostolok fellépése alkalmával beszélő prédikátorok közül kevésnek maradt fen a neve a keresztény hagyományban. A 12 apostol közül az evangélium hirdetésében az egyház alakulása első pillanatában leginkább kitűnt Péter. Ámbár Péter ingatag jellemű ember volt, de odaadása és tevékenysége által rajta fordult meg az első egyház megalapításának munkája. Apostoltársai kö-

¹⁾ Csel. 2, 1—14 stb. ²⁾ Csel. 23, 6. stb. — ³⁾ Csel. 21, 20. — ⁴⁾ Értem itt magát a farizeusok intézményét, nem pedig egyes képzetebb telekezetes szellemű farizeusokat. — ⁵⁾ Jakab 4, 11. szerint az a keresztény, a ki a törvényt betölti, tehát a ποιητῆς νόμου.

zött eleinte nem igen volt senki, a kire teljesen támaszkodhasson. János még fiatal volt. Ez okból a többiek kevés jelentőségre vergődtek. ¹⁾ Azonban Péter mellett csakhamar feltűnt egy tanítvány, kiben a zsidó községek eszményképöket látták. E tanítvány Jakab volt, a Jézus testvére, a ki Péternek Jeruzsálemből való elmene-tele után határozottsága és a törvényhez való szigoru ragaszkodása által nem sokára az egyház fejévé lett. Jakab valódi izraelita volt, s mint ilyen oda törekedett, hogy a törvény a jeruzsálemi keresztény egyházban szoroson meg legyen tartva. Ezért a nép őt igaznak, vagyis a törvény értelmében való férfinak, igaz zsidónak nevezte. Innen van az, hogy a jeruzsálemi keresztény egyház, valamint azok is, a melyek ennek mintájára alakultak, nemcsak nem váltak külön a synagógától, sőt a zsidó kegyesség és törvényszerűség példányai lettek.

10. §. A Jézus tudománya kihat Syriába. Barnabás és Pál.

Az apostolok további működése, különösen a jeruzsálemi egyház szónokai egyikének, a hellenista Istvánnak, sikerdus prédikálása nagy felindulást és ellenségeskedést támasztott a sadduceusokban ²⁾ az új tudomány hívei ellen. Az István szónoklata nagy hatással volt a népre és nagy tömeget gyűjtött körülötte. Szónoki bátorsága és Jézus iránti szeretete anynyira vitte, miszerint kimondotta a körüle gyűlt hellenistáknak és szabadosoknak (libertini), hogy nagy bünt követtek el a zsidók, midőn Jézust a valódi messiást megölték, bebizonyítván ez által, hogy az igazságot nem sze-

István
megöletése.
37 év.

¹⁾ A Zebedeus fiai közül Jakab vértanui halált halt. János még igen fiatal volt. Ezeken kívül a jeruzsálemi gyülekezetben kiváltak még Barnabás József (Csel. 4, 36.). Sylvaniaus vagy Silas (Csel. 15, 22. Márk János (Csel. 12, 25.). Agabus (Csel. 11, 28.) Filep az ő leányával (Csel. 8, 5.) és Barsabás Judás (Csel. 15, 22.) — ²⁾ A keresztényeknek a sadduceusok voltak legnagyobb ellenségei. Jézus idejében a Hanan sadduceus család kezében volt a főpapi hivatal. E család egyik tagja Kajafás ölette meg Jézust. E család tagjai mint főpapok nyomorgatták az első egyházat. Ezekből jött minden üldözés a keresztényekre, nem a farizeusoktól, nem is a rómaiaktól, mert a farizeusok jó indulattal voltak a Jézus hívei iránt; a római kormány pedig türelmes volt. A sadduceusok fogatták el Istvánt. Ők idézték elé a 37-ik évi üldözést, a mely nem volt egyéb, mint az orthodox zsidóknak a szabadon élő és haladó hellenisták és proselyták ellen irányzott törekvése. Ez üldözés elől menekültek a hellenisták Antiókiába, Cyprusba és egyebüve.

retik. A főpap értesülvén e merész szónok elveiről, elfogatta és megölette a 37-ik évben. A hívőket üldözőbe vette.

A jeruzsálemi egyház tagjai kezdetben azon voltak, hogy az evangéliumot elébb csak a zsidóknak kell hirdetni (Ἰουδαίῳ πρῶτον). ¹⁾ A ker. vallás elterjedése Antiókiában. Hasztalan működött oda Barnabás, ²⁾ a jeruzsálemi gyülekezetnek legfelvilágosodottabb és legszabadabb szellemű tagja, hogy az alakuló egyháznak oly irányt adjon, a mely senkit se zárjon ki, sőt mindenki előtt nyitva legyen. Fáradsága és egyetemes gondolkodás-módja hajótörést szenvedett a gyülekezet többségének szűkeblűségén. ³⁾ Egészen másként állott a dolog Syriában és ennek fővárosában Antiókiában ³⁾ A 37-ik évi üldözés által Jeruzsálemből szétszóródott hellenisták hatalmasan terjesztették itt az evangéliumot; ⁴⁾ még pedig egészen szabad szellemben. Ezek körülmé-
letleneket is felvettek a hívők közé. Az apostolok és a jeruzsálemiek meghallva, hogy Antiókiában nagy számmal térnek át a pogányok a keresztény vallásra, Barnabást elküldötték Antiókiába, hogy körülmé-
letlen pogányoknak az egyházba való felvételését akadályozza meg. Barnabás a haladás embere, s ennél fogva az új tudománynak az antiókiabelieknél kifejtett szabad iránya mellett levén, azt tanácsolta az antiókiabeli gyülekezetnek, hogy maradjon hű; tovább is szabad irányához. Sőt ő maga is itt maradt, hogy ez irány fejlesztésében közreműködjék.

A pogányok megtérítésének eszméje. Barnabás. Az a szabad irány, a melyre az antiókiái egyház az új val-
lás hirdetésében lépett, egy nagyszerű eszmét támasztott és érlelt meg a Barnabás emelkedett lelkében. Az ő lelkében született meg a pogányok megtérítésének eszméje. És ez oly fontos mozzanat, a mi őt egyenesen Jézus mellé állítja. Ezért méltó dolognak tartom, hogy e nemes keblű embernek egyéniségét kiemeljük, működését és kezdeményezésének magasztos és egyetemes voltát elismerjük,

¹⁾ Róm. 2, 9. 10. — ²⁾ Barnabás vagy más neven Lévíta József cyp-rusi születésű zsidó volt. Ő egyike volt azoknak, a kik az egyház alakulása kezdetén mindjárt az apostolokhoz csatlakoztak. Az apostolok őt ékesszólása, tudományos volta és hűsége miatt Bar-naba-nak vagyis a „szónoklás fiának“ nevezték. (Csel. 4, 36—37. 15, 32. — ³⁾ Az antiókiái egyház jött legelőbb önmagának tudatára. Ott hitták először keresztényeknek a Jézus követőit (Csel. 11, 26.), mely elnevezést azonban úgy látszik a római hatóság adta volt nekik rendőri szempontból. — ⁴⁾ Az új vallásnak az antiókiái egyházban való terjesztői közül Barnabáson, Pálon és Sylvanuson kívül kiténtek Níger Simeon, Menahem és cyrenei Lucius. (Csel. 13, 1.

helyrehozzuk azt az igaztalanságot, a melyet a keresztény világ az ő személyének mellőzésével elkövetett, s a történelem a méltó elismerés oltárán áldozzon neki. A keresztény vallás terjedése dicsőségének nagy része őt illeti.

Miután Barnabásnak lelkében a pogányok megtérítésének eszméje megszületett, ez eszme kivételére oly embert keresett, a ki theologiai meggyőződés alakjában kifejezést tudjon és merjen adni annak a szabad iránynak, a melyre az antiókiabeliek ösztönszerűleg léptek. Ő maga függetlenül akart maradni azért, hogy részint a jeruzsálemi, részint a pogányok közt levő zsidók szűkkeblűségeit korlátozhassa. E tervének kivételére egyetlen egy embert ismert legalkalmasabbnak. Ez az ember Pál volt, a ki már évek óta elvonultan élt Tarsusban. Barnabás tehát elment és felkereste Pált. S miután czéljának megnyerte, elvitte Antiókiába. ¹⁾ Hogy pedig nagyszerű művét Barnabás végrehajthassa, átengedte a munka terét Pálnak. ²⁾ Neki egyengette az utat és oly önállóságra segi-

Pál
Antiókiába
menyen.

¹⁾ Csel. 11, 25. — ²⁾ Pál Ciliciának Tarsus nevű városában született időszámításunk 10 vagy 12-ik évében, római polgári joggal bíró zsidó szüléktől. Előbbi neve Saul volt. Gyermekekorában Tarsusban tanult. Apja már korán rabbinak szánta, de közsokás szerint mesterségre is taníttatta, még pedig kárpitszövésre. Ez okból zsidós nevelést adott neki; olyant, a mely inkább hasonlított a Talmudistikus, mint a görög szellemű neveléshez. Innen van, hogy okoskodása nem az aristotelesi, dialecticaja a Talmudéhoz hasonlít. Innen van, hogy irányában nincs meg a szoros egymásután és befejezett kerekesség; sőt ellenkezőleg befejezetlen, szakadozott, okadatolása gyenge és mindent ismét. Mintha csak nagy szavak után indulna. Modora néha tréfás, máskor udvarias, haragos, vad, ingerlékeny, máskor meg hizelgő. Mindazáltal levelei minden hiányaik mellett is szellemdúsak és emelkedett lelkű emberre mutatnak. Fiatal korában Jéruzsálem legfelvilágosodottabb embere, a Gamaliel, iskolájába lepott (Csel. 22, 3, 26, 4.) Ettől vette át amaz eszméket, a melyeket később Jézus tudományával összehasonlítva, avall megegyezőnek talált. Mint fiatal, tűz lelkű farizeus eleinte rajongott a törvény mellett, a mi őt a keresztények üldözőjévé tette. Később lelki nyugtalanság lepte meg, kétegy támadt benne a törvény iránt, a miből őt Jézus megnyugtató elvei emelték ki. Kereszténynyé lön. De a miatt, mert mind a zsidók, a kiket elhagyott, mind pedig a keresztények, a kiket azelőtt üldözött, gyűlölték őt, nem találta jól magát Judeában. E visszasz helyzete magányba vonta. Hazament Tarsusba. Itt élt volt már néhány évig, midőn Barnabás az antiókiái egyháznak bemutatta. Itt korábbi életének emléke, elleneinek szemrehányása, nézeteinek eredetisége és benső hivatása előtte az apostoli mnnkásság új terét nyitották fel. Itt tovább fejlett a Barnabás szabad szellemével való érintkezés következtében. Oly emberré lett, a kire az új vallásnak éppen szüksége volt, hogy el ne fojtassék.

tette, a milyenre még apostol soha se jutott. Egy egész évig működtek együtt Antiókiában, egészen a 44-ik évi üldözésig.

A 44-iki keresztény üldözés után Barnabás ott hagyta Pált Antiókiában. Felment Jeruzsálembé, hogy a communismus és a nyomasztó hazai viszonyok miatt elszegényedett jeruzsálemieknek a syriai keresztények alamizsnáit felvigye. De itt nem sokáig mulatott. Csakhamar visszatért, magával hozván unoka-öcscsét Márkus Jánost is. Visszatérte után elkészítették Pállal a térítés tervét, a mit úgy látszik az antiókiái egyház is jóvá hagyott. Felkészültek tehát és elindultak nyugotra a római birodalom felé, mindenütt a zsidó kivándorlás nyomán.

Az Antiókiából való kiindulás képezte a Pál apostolságának kezdetét. S ez apostoli működés hozta létre a mi jelenlegi új testamentumunkban lévő iratok legelső termékeit. De mielőtt az apostolt e működésében elkísérnök, vessünk egy rövid pillantást theologiai nézeteire.

Pál
vallási
nézetei.

Pál apostol a keresztény vallásról való nézeteit egyfelől abból a szempontból tekintette, melyszerint ő elevenen érezte és tudta, mily nagy hibát követett el Jézus és az övéi ellen; másfelől az emberiség erkölcsi sülyedésének szempontjából. Pál az Istennek igazságát (δικαιοσύνη Θεοῦ)¹⁾ tekintette a keresztény vallás alapelveinek. Ámde ez alapelvet két oldalról fogta fel. Tagadólagos szempontból azt állította, hogy az ember az ó törvény nélkül (χωρίς νόμου) is üdvözl, sőt „a törvénynek cselekedeteiből egy test sem igazul meg Isten előtt“²⁾. Tevélegesen pedig azt állította, hogy az ember a régen megjósolt, s az evangéliumban újabban kijelentett úton üdvözülhet csupán. Ez evangéliumot ő részint az isten kegyelmére (χάρις), részint a Krisztus által való megváltásra, részint pedig arra a hitre alapította, melyszerint nem csak képes minden ember arra, hogy saját üdvösségén munkáljon, de mint bünösöknek egyszersmind kötelességek is azon munkálni. Szerinte a keresztényi élet az üdv megismerésében és megszerzésében, vagyis a hitben; az üdv eléérése utáni törekvésben, vagyis a szeretetben; és az üdv által nyújtott ígéretek várásában, vagyis a reményben áll³⁾. Jézust eleinte égi embernek tekinti. Későbbi leveleiben már oly metaphysikai elvvé lesz, melylyel

¹⁾ Róm. 3, 21. ttb. — ²⁾ Róm. 3, 19. 20. 21. — ³⁾ Kor. 13, 13. Kol. 1, 4. 1 Thess. 1, 3. Efez. 1, 15. 18. 3, 17.

isten a világgal kibékül. Ez egyébiránt csak azt mutatja, hogy Pálnak theologiai nézetei lassanként fejlődtek ki, és hogy ő is ki volt téve az alexandriai philosophia hatásának.

III. Fejezet.

11. §. Az új testamentum első termékeinek osztályozása.

Az apostolok eddigi működéseinek vizsgálása azt mutatja, hogy ők még eddig semmit sem irtak. A tenni való, a mely előttök állott, sokkal szorgosabb volt, mintsem az írással késedelmezzenek. Erre egyébiránt még eddig nem is volt szükség, mert az eddig alakult egyházakban személyesen jelen lehettek az apostolok. E szükség csak az 54-ik év körül áll bé. Ekkor kezd Pál leveleket írni az általa alapított gyülekezetekhez. Az 54-ik év előtti időből semmi hiteles iratunk nincs, a mi azt mutatja, hogy Pálnak 2-ik és 3-ik téritői útjából irt levelei képezik a keresztény irodalom kezdetét. Van ugyan egy hely ¹⁾ a Pál leveleiben, a honnan úgy látszik, mintha Pálnak 2-ik téritői útja előtti időből lettek volna levelei. Meglehet, hogy mielőtt ő irt, már hamis levelek keringtek az ő neve alatt. De hogy ő ez útja előtt valósággal irt-e, annak semmi nyomát nem látjuk. Az azonban tisztán áll előttünk, hogy már korán elkezdettek némelyek hamis iratokat bocsátani közre az apostol neve alatt. Ugy látszik, hogy az ilyen úton megindult csalásoknak akarta ő elejét venni, midőn az általa toll alá mondott levelek végeire sajátkezü toldásokat tett ²⁾.

A mint fennebb is érintettem, Pálnak neve alatt jelenleg 14 levél áll az új testamentomban, a miből 13 az apostol nevét viseli. Tehát magok a levelek az apostol munkáinak adják ki magokat. A honnan az következik, hogy vagy mindeniket Pál írta, vagy ha nem ő, akkor valaki más adta ki azokat az ő neve alatt. A 14-ik, vagy is a héberekhöz irt levélnek semmi felirata ³⁾ nincsen, a honnan azt lehessen gyanítanunk, hogy ezt csakugyan az apostol írta. Ezt egészen külön is fogjuk ezért tárgyalni.

¹⁾ 2 Thess. 2, 2. — ²⁾ 2 Thess. 3, 17. 1 Kor. 16, 21. Kol. 4, 18. Gal. 6, 11. — ³⁾ Czimnek lehet nevezni a levél elején: Πρὸς Ῥωμαίους. — Feliratnak pedig a levél kezdetén levő Παῦλος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ Θελήματος Θεοῦ stb. kifejezést.

Azokat a leveleket, a melyek magokat mintegy a Páléi gyanánt adják ki, hitelességükre nézve a következőleg lehet osztályozni:

1.) Hitelesek: a thessalonikabeliekhez, galatabeliekhez, korinthusiakhoz, rómaiakhoz és a filippiekhez irt levelek.

2.) Valószínűleg hitelesek; a kolossebeliekhez és Filemonhoz irt levelek.

3.) Kétes: az éfézusi levél.

4.) Nem hitelesek: a Timotheushoz és Titushoz irt levelek.

Pál apostol mindazokat a leveleket, a melyeknek hitelessége kimutatható, 2-ik és 3-ik tériói útjából írta. Az első útjából semmi levele sem maradt fenn. Ez oldalról mellőzhetnők Pál apostol első tériói útját. De miután csak akkor láthatjuk át tisztán az okokat, a miért, és a körülményeket, a melyek közt az apostol irt, ez okból egy rövid áttekintést kell előbb vetnünk Pál apostol első tériói útjára. Azután 2-ik és 3-ik útját s fogsága alatti munkásságát vesszük tekintetbe. Csak ily vizsgálódás alapján állapíthatjuk meg az ő neve alatt levő iratok hitelességét és sorrendjét. Lássuk tehát először is első tériói útját.

IV. Fejezet.

PÁL APOSTOL ELSŐ TÉRITŐI ÚTJA.

12. §. A cyprusi út.

45-ik év

Az evangelium már több év óta kihatott volt az ugynevezett Palestinából, de még ez ideig nagy mértékben nem hatott át Syria határain. Egyébiránt az evangelium még Syriában is a szent földön volt; mert a zsidók egész Syriát az Amanus hegyig a szent föld kiegészítő részének tekintették; olyannak, a mely hivatva van arra, hogy az ők előjogaiknak, szokásaiknak és vallásos teendőiknek részese legyen ¹⁾. Most eljöttnek látszott az idő, hogy az evangelium szülőföldén is túl terjedjen. E végből Pál apostol három nagy tériói utat tett. Mind a háromra Antiókiából indult ki.

A cselekedetek könyvéből úgy látszik, hogy az antiókiai egyház Barnabás által föntudatára jövéen az evangelium egytetemes vol-

¹⁾ Hieronym. Epist. ad Dardanum. Jerus. Targ. Numeri 34, 8. Jerus. Talm. Sebiit. 4, 2. Babyl. Talm. Gittin, 8a. Misna, Sebiit, 6, 1. Challa, 4, 8.

tának, egy missio létesítését határozta el. Egyszersmind megválasztotta missionáriusait Barnabásban és Pálban ¹⁾. Ezek tehát az antiókiái egyháztól ²⁾ nyert küldetéshez képest, maguk mellé véve Márkus Jánost is, átléptek Ázsia határain, hogy tovább terjeszszék isten országát. A hova csak elhatottak, segítve a hellenisták és az antiókiái iskolának ama tagjai által, kiket Pál szellemével és buzgalomával eltöltött -- mindenütt kevés barátokból álló kis köröket alakítottak. E kis körök azután mind nagyobbra nőttek a Pál által beléjük oltott buzgóság következtében.

Pál, a mint látszik, többnyire gyalog utazott mindenütt, a hol lehetett ³⁾. Elve volt egyszerűen élni és hozzászoktatni magát a túréshez, nyomorúsághoz, s nem élödni senkin, hanem dolgozni. Szokásos közmondása volt: „a k i n e m m u n k á l k o d i k, n e i j s e g y é k“ ⁴⁾. Ki is jutott neki mindezekből. Római Kelemen szerint Pált mindenütt sanyarúság érte, s hétszer börtönözte a rendőség, míg a tengeri útig jutott ⁵⁾. Vagy a mint az apostol maga mondja az 56-ik évben: „Mindenütt nehézségek, börtönözések, verés és⁷ halál vártak reám. . . Mindent bőségesen szenvedtem. Ötször verték reám a zsidók szokott 40 korbács-ütésüket ⁶⁾; háromszor korbácsoltak meg ⁷⁾; egyszer megköveztek ⁸⁾; háromszor hajótörést szenvedtem egy napot és éjet a tengerben töltöttem. Veszély környezett a zsidók, veszély a hamis atyafiak és veszély a pogányok részéről. Ilyen volt az én életem“ ⁹⁾.

Pál valószínűleg már Antiókiából elindultakor sejtette a reájok váró nehézségeket. Mindazáltal ez a sejtelenem nem gátolta őket. A három útas az atyafiak jó kívánataitól kísérve, legelőbb is Seleuciába ment, a mely Antiókiától egy rövid napi út volt ¹⁰⁾.

Útasaink Seleuciából egyenesen Cyprus szigetére hajóztak ¹¹⁾. Innen származott Barnabás, ez volt az ő szülőföldre. Itt már ugy látszik, voltak az új vallásnak követői. Hellenisták, proselyták, kereskedők és mesteremberek vitték volt be az evangeliumot az István halálakor bekövetkezett üldözés alkalmával. Kikötöttek Sala-

Seleucia.

Cyprus.

¹⁾ Csel. 13, 2. — ²⁾ E fontos esemény miatt méltán megérdemelne az antiókiái egyház, hogy ő neveztesse a kereszténység bölcsőjének, anyaegyházának. E név őt illeti meg, sokkal inkább, mint a jeruzsálemit. — ³⁾ Csel. 20, 13 — ⁴⁾ 2 Thess. 3, 10–12. — ⁵⁾ Clem. Rom. ad Cor. 1, 5. — ⁶⁾ 5 Móz. 25, 3. Misna Makkoth, 3, 10. — ⁷⁾ Csel. 16, 22. csak egyet említ. — ⁸⁾ Csel. 14 19. Clem. Rom. u. o. — ⁹⁾ 2 Kor. 11, 23–27. 1 Thess. 2, 9. Gal. 5, 11. 1 Kor. 4, 11–13. Róm. 8, 35–36. — ¹⁰⁾ Csel. 13, 4. ¹¹⁾ Csel. 13, 4.

misban. Innen bejárták az egész szigetet és annak városait: Citiumot, Amathust és Paphost, hirdetvén mindenütt az evangéliumot a zsidók synagógáiban ¹⁾).

Az apostoloknak e cyprusi útjából csupán egy esemény maradt fenn, a mi Paphosban, a római proconsul székhelyén ²⁾ történt. A proconsulnak, Sergius Paulusnak, udvarában volt egy Barjezus nevű zsidó, a ki magát arabosan bölcsek (elim) tartotta és nevezte ³⁾. Közte és az apostolok közt olyan forma jeleket történt, a milyen Sebasteban Simon Magus és a tanítványok közt. Ugyanis Barjezus erősen ellene szegült Barnabásnak és Pálnak egy nyilvános vita alkalmával, ugyanynyira, hogy Pál kénytelen volt ellenfelét vaksággal büntetni ⁴⁾. Ezt látva a proconsul, megtért és jó akarattal halmozta el az apostolokat.

Hieronym azt állítja ⁵⁾, hogy az apostol e Sergius Paulus után vette fel a Pál nevet. De ez valószínűleg csak feltevés. Hihető, hogy neki az akkori szokás szerint két neve volt, egy zsidó: Saul, és egy görög: Pál, s a Pál nevet csak akkor kezdte használni, a mikor a pogányokkal közvetlenebb és élénkebb érintkezésbe lépett.

Hogy meddig maradtak az apostolok Cyprusban, nem lehet tudni. Ugy látszik nem igen hosszasan. Ez útjuk nem lehetett igen fontos, mert Pál soha se beszél róla leveleiben. Még azt a vágyát se nyilvánítja, hogy az itteni gyülekezeteket meglátogassa. Egyébiránt ez valószínűleg onnan van, hogy egyfelől ő a cyprusiakat a Barnabáséinak tekintette; másfelől még eddig némileg alárendeltje is volt Barnabásnak. Aztán ez az út csak kísérlete is volt az ő apostolságának. Ettől fogva Barnabás hátra vonul. Pálnak csupa kísérőjévé lesz. Pál pedig mesteri hangot és szerepet ölt fel ⁶⁾.

13. §. Pál további útja. Perga - Antiókia.

46-ik év
Perga.

Az apostolok elvégezve ezuttal teendőiket Cyprusban, Paphosban hajóra ültek és kis Ázsia partvidékei felé utaztak. Elmentek Pergába. Hogy ez útjuk terv szerint történt-e, bizonytalan. Valószínűleg azért jöttek ez irányban, mert Paphos és Perga közt kereskedelmi tekintetben összeköttetés lévén, folytonosan jártak a hajók egyik városból a másikba, Neupaphosig tengeren, onnan a Cestus folyón fel Pergáig. Görögország hanyatlása után kis Ázsia

¹⁾ Csel. 13, 6. — ²⁾ Dio Cass. 54, 4. — ³⁾ Csel. 13, 6. Joseph. Fl. Antiq. XX, 7. 2. — ⁴⁾ — Csel. 13, 11 — ⁵⁾ De viris ill. 5. — ⁶⁾ Csel. 13, 1—13.

parti tartományai voltak a világ legműveltebb vidékei. Különösen Pergamum tűnt ki. Ez állott a haladás élén. Innen támadtak a legkitünőbb irodalmi férfiak, mint pergai Apollonius, Aratus, halikarnasszi Dénes, Strabo, Epiktet, Dio Chrysostomus, Pausanias, Dioscorides, aphrodisiaszi Sándor, trallesi Sándor, Soranus, efezusi Rufus, Aretaeus, Galen és Phlegon.

Ámde mind eme jelességek mellett is egy közös, de hátrányos jellemvonása volt e tartományoknak. Könnyelműek és hitetlenek voltak, ugyannyira, hogy Palestina után kis Ázsia volt a leghitelenebb tartomány a világon. Itt volt a legnagyobb ellenhatás a régi diána-cultus és a positiv philosophia iránt. Pedig p. o. Perga épen oly központja volt a diána-cultusnak, mint Efezus. Ha a kaptaphrygekre, montanistákra és pepuzai Priscillára visszaemlékezünk, látni fogjuk, hogy egész vidékek bele voltak sülyedve a mysticizmusba.

Egyptomi és Cyrene után kis Ázsiában volt legtöbb zsidó, kiknek itt nagy gyülekezeteik voltak. E zsidók távol levén Palestinától, jó viszonyban éltek a pogányokkal ¹⁾. A pogányok gyakran eljártak a zsidók synagógáiba ²⁾, sőt nem ritkán özsze is házasodtak. Ugy kell lenni, hogy Pál felhasználta azt az előnyt, a mit e jó viszony neki nyújtott, és hirdette az evangeliumot Pergában. Azonban ha így volt is, nem sokat tudunk róla, mert a Pergában történt eseményekből csupán egy maradt fen. Az t. i. hogy Pál itt meghasonlott Márkussal, s ez otthagya a társaságot, visszament Jeruzsálembe ³⁾.

Pálnak Márkussali szigorú bánásmódja fájt ugyan Barnabásnak, kinek az utóbbi közeli rokona volt ⁴⁾. De miután egyfelől ketten tervezték volt, hogy kis Ázsiát beúazzák; másfelől hozzá is volt már szokva a Pál intézkedéseire, ez alkalommal nem vált el Páltól. Bennebb mentek tehát a szárazföldre s Bergphrygián át, mintegy 40 mértföldnyi útazás után megérkeztek pisidiai Antiochia, mely a félsziget közepén van egy fenlapályon ⁵⁾.

Itt a két apostol szokása szerint a következő szombaton a synagógába ment, a hol másokkal együtt részt vettek az isteni tiszteletben ⁶⁾. Miután az írástudók és előljárók a törvényből és prófétákból a szokott fejezeteket felolvasták, megkérdették szokás

Pisidiai
Antiochia.

¹⁾ Csel. 14, 1. 5. — ²⁾ Csel. 13, 44. 14, 1. — ³⁾ Csel. 13, 13. — ⁴⁾ Csel. 15, 37—39. — ⁵⁾ Csel. 13, 14. — ⁶⁾ Csel. 13, 14—16. s köv.

szerint a kegyesnek látszó két idegent, ha nem kívánnának-e vagy egy épületet szót intézni a gyülekezethez: „ha vagy on valami intő beszédek a községhez, szóljatok“. E felszólításra Pál felállott és beszélt. Eléadta Jézus tudományát, halálát és feltámadását ¹⁾, s ezek által akkora benyomást tett reájok, hogy kérték, miszerint „a következő szombaton is prédikálnák nekik e beszédeket“ ²⁾. Midőn a synagógából eloszlottak, nagy számu zsidó és proselyta követte őket. Pál és Barnabás e jó eredmény után egész héten működtek az isten országa terjesztésében, ugyanynyira, hogy még a pogányok újságvágyát is felébresztették.

A következő szombaton az egész város összegyűlt a synagógába. De az orthodox zsidók érzelmei az apostolok sikere miatt megváltoztak. Megbánták, hogy a multkor akkora türelemmel voltak irántok. Felingerelték a tömeget az apostolok ellen, a tömeg pedig az előjárókat. Vita keletkezett, melybe káromlások és sértegetések vegyültek ³⁾. Pál és Barnabás e vihar elől visszavonultak. De mielőtt kimentek volna, kijelentették a zsidóknak: „Nektek kellett először az isten igéjét hirdetni; de mivelhogy megvetitek azt, és magatokat méltatlanoznak itélitek (bizonyítjátok) az örök életre, imé a pogányok közé menyünk ⁴⁾.“ Csakugyan Pál e pillanatban el is határozta magában, hogy a pogányokhoz menyen. Átlátta, hogy a jövő a pogányoké, és hogy ez új talaj jobb gyümölcsöt terem. E pillanat őt a pogányok apostolává tette.

A pogányokhoz való áttérését csakhamar dús siker koronázta Ántiókiában. Az ántiókiai nép, daczára ős vallása ritka szép cultusának, nagy hajlamot mutatott a monotheismus iránt. S minthogy az új vallás nem kívánt körümetékedést és nem voltak elhordozhatatlan, boszszantó, kisszerű rendszabályai, mint a zsidóknak, ezért sokan már az első alkalommal megtértek és valódi keresztényekké lettek. Rövid idő alatt tekintélyes számu gyülekezet alakult, a mely mintegy központja lett az apostolok további működésének ⁵⁾. Innen jártak ki a szomszéd vidékekre.

Azonban az ántiókiai zsidók nem nézték tétlenül az apostolok sikeres működését. Az irigység nem engedett nyugtot nekik. Az orthodox párt cselszövényt szőtt az apostolok ellen. S ez okból

¹⁾ Csel. 13, 16—41. — ²⁾ Csel. 13, 42. — ³⁾ Csel. 13, 44—46. s köv. — ⁴⁾ Csel. 13, 46. — ⁵⁾ Csel. 13, 49.

a nőkhez fordult. Rávette az előkelőbb zsidók nejeit, hogy férjeiket beszéljék rá Barnabásnak és Pálnak a városból való kiűzésére. És csakugyan sikerült is a csel, mert egy hatósági parancs kiűzte őket a városból ¹⁾).

14. §. Az apostolok Ántiókiából elmennek Ikoniumba, Lystrába és Derbébe, de újra visszatérnek.

Az apostolok így kiűzetve pisidiai Ántiókiából, egyenesen Lykaónia felé fordultak, s mintegy öt napi gyaloglás után megérkeztek Ikoniumba. Itt számos zsidó és tekintélyes synagóga volt. Pál és Barnabás szokásuk szerint bementek a synagógába és ott prédikáltak. E prédikációkra mind a görögök, mind a zsidók közül számosan tértek meg. Ugy látszik, hogy az apostolok hosszasan időztek itt. S ez ittmulatásukat arra használták, hogy Ikoniumot az apostolság második központjává tegyék. Tertullian azt mondja, hogy Pál ez idő alatt tanítványnőinek egyik legszebbikét, Theklát meghódította ²⁾. Már hogy ez valósággal így történt-e, vagy nem, az reánk nézve mindegy. Annyi tény, hogy Thekla az új vallásnak buzgó terjesztője, s Pálnak követője lön.

47-ik év
Ikonium.

De az apostolok itt, sem maradhattak menten a zsidók fondorkodásaitól. Az a vész, a mely elől nekik Ántiókiából menekülniök kellett, Ikoniumban is ismétlődött. Az orthodox zsidók felingerelték a pogányokat az apostolok ellen, ugyanynyira, hogy a város meghasonlott. A pogányok egy része a zsidók pártjára állott, a másik az apostolokkal tartott ³⁾. E zendülés következtében a nép tolongani kezdett, a hol csak az apostolok megkövezését lehetett hallani. Ezért sietve menekülniök kellett Ikoniumból is ⁴⁾.

Innen menekülve útjokat Lystra és Derbe felé vették. E két kis város közül legelőbb Lystrában hirdették az evangeliumot. Itt egy igen sajátságos eset történt Pál gyógyítása következtében. Ugyanis midőn egy alkalommal a nép össze volt gyűlve, Pál az evangelium hirdetése után egy sántát meggyógyított. S ez anynyira hatott a könnyen hívő lakosságra, miszerint azt gondolták, hogy két isten szállott le a halandók közé: „a z istenek jöttek mi hozzánk emberi ábrázatban“ ⁵⁾. Az a hit, hogy az iste-

48-ik év
Lystra.

¹⁾ Csel. 13, 50. — ²⁾ Tertullian, De baptismo, 17. Tischendorf Acta apost. apocr. p. 4. etc. — ³⁾ Csel. 14, 2. 4. — ⁴⁾ Csel. 14, 6. 2 Tim. 3, 11. ⁵⁾ Csel. 14, 11. s köv.

nek emberi ábrázatban a földre szállanak, nagyon el volt terjedve a görögök közt. Hitregéik szerint különösen Zeus (Jupiter) és Hermes (Merkur) gyakran érintkeztek az emberekkel, s ilyenkor együtt utaztak. Ez okból Barnabást, a ki Pálnál magasabb volt, Zeusnek, Pált pedig, a ki rendesen „a beszédben előljáró” volt, Hermesnek tartották. A papok és a nép azt hívték, hogy miután az isten (Jupiter) saját városában megjelent, kijelentés fog történni, ezért már készülleteket is tettek az áldozatra. A bikák már elé voltak vezetve és felkoszoruzva, s a templom felvirágozva, hogy a papok a községgel áldozzanak nekik. Midőn így minden készen volt, s már már áldozni készültek, ekkor érkezett a hely színére Pál és Barnabás, a kik ezt látva, ruháikat megszagatták, s tudtára adták a népnek, hogy ők is emberek: „mi is emberek vagyunk, és olyan indulatok vannak bennünk, mineműek ti bennetek”¹⁾. Az apostolok ez esetből meggyőződván a felelő, hogy a pogányok egészen másként fogják fel a csodákat, mint a zsidók, ezért inkább istent prédikálták nekik, mint Jézust. Innen beszédök inkább deismus lőn²⁾.

Ugy látszik, hogy Lystrában kevés zsidó volt. Ezért az apostolok egy ideig csendesen működhettek itt. Fel is használták e háborítatlanságot, s csak hamar sokakat térítettek meg, a kikből egy kis gyülekezetet alakítottak. A megtérítettek között nevezetes volt egy Loide nevű öreg aszszony, ennek leánya Eunice és ez utóbbinak egy 15 éves fia Timotheus³⁾. Azonban egy idő múlva itt is meg lőn zavarva az apostoli munkásság. Az itteni sikeres térítéseknek híre csakhamar elhatott Ikoniumba és pisidiai Antiókiába; azokba a városokba, a honnan a zsidóknak sikerült őket elűzniök. E siker dühössé tette az ott lakó zsidókat. Követeket küldöttek tehát Lystrába, hogy itt lázadást idézzenek elé. Ez sikerült is. A lázadók megfogták Pált, kivitték a városból, megkövezték⁴⁾ és félhalva hagyták ott. De a tanítványok segélyére jöttek és bevitték a városba.

Derbe.

Lystrából Pál Barnabással másnap Derbébe utazott. Ugy látszik, hogy az apostolok jó földre, az új vallás iránt fogékony emberekre találtak a pogányok közt. Derbében is hoszszasan mulattak és sokakat térítettek meg. S valamint Lystrában, ugy itt is

¹⁾ Csel. 14, 15. — ²⁾ Csel. 14, 15—17. — ³⁾ 2 Tim. 1, 5, 3, 15. — ⁴⁾ Csel. 14, 19. 2 Tim. 3, 11.

gyülekezetet alakítottak. E két gyülekezet volt az első, a mely pogányokból alakult.

A római hatóság Augustus császár idejében, s az ő halála után is Galatiának nevezte a következő kis ázsiai tartományokat: 1. a tulajdonképi Galatiát; 2. Lykaoniát; 3. Pisidiát; 4. Isauriát; 5. Bergphrygiát Apollonia és Antiókia városokkal együtt¹⁾. E tartomány fővárosa Ancyra volt. Ugy látszik, hogy Pálnak a volt szokása, hogy a tartományt ő is a római hatóság által adott hivatalos néven nevezze. Innen Galatiának nevezte e vidéket pisidiai Antiókiától Derbéig, s az itteni keresztények előtte galatabeliek voltak. Ez magyarázza meg a Galatabeli levél sajátosságát, a mely nem látszik egyes gyülekezethez irva lenni.

Derbe, mint egy kis központ Lycaoniában, mindig fontos volt Pál előtt. S minthogy ez saját teremtménye volt, mindig szívesen emlékezett reá. Innen vette később magához két úti társát Timotheust és Cájust²⁾. Minthogy e kis város oly kedves volt előtte, több évig működött itt. Ekkor kedve kerekedett újra meglátogatni Antiókiát, az anyaegyházat, Syriában, a honnan missióját nyerte. Ez okból Barnabással visszaindultak azon az úton, a melyen jöttek, s másodszer is meglátogatták Lystrát, Ikoniumot és pisidiai Antiókiát.

Az apostolok visszatérnek pis. Antiókiába.

A cselekedetek könyvéből azt látjuk, hogy az apostolok e visszatérésök alkalmával újból időztek e városokban, „a tanítványoknak elméjüket erősítvén és intvén, hogy megmaradnának a hitben“³⁾. Továbbá némileg rendezték a gyülekezeteket, a mi azonban még ekkor csak anynyiból állott, hogy mindenik számára egy öregebb férfit választottak felügyelőnek, a ki az ők távollétökben a jó rendre ügyeljen, s a gyülekezet többi tagjaival annak gyarapodásán munkáljon⁴⁾. Kezdetben enyryiből állott a püspök vagy felügyelő teendője, a kit görög névvel ἐπίσκοπος-nak, πρεσβύτερος-nak, vagy κυβερνήτης-nek neveztek; de a ki a gyülekezet többi tagjaival tökéletesen egyenlő volt.

Az első gyülekezeteket rendezik.

15. §. Az apostolok első ténitői útjokat bevégzik és hazamennek Syriába.

Az apostolok korábbi vágyuk által indittatva, búcsut vettek az antiókiabeliektől. S miután ezek „öket az urnak ajánlák“, el-

50-ik év Perga.

¹⁾ Perrot, De Galat. prov. Rom. p. 39. etc. — ²⁾ Csel. 16, 1. 2. 20, 4. — ³⁾ Csel. 14, 22. — ⁴⁾ Csel. 14, 23.

mentek Pergába. Itt sikerrel hirdették az evangéliumot. Innen Attaliába, onnan pedig Seleucián át Syria fővárosába, Antiókiába, útaztak, a honnan ezelőtt öt évvel missiójukat nyerték, s a hol az atyafiak őket isten kegyelmébe ajánlották volt.

Antiókia.

Midőn az apostolok ez első térítői útjából Antiókiába hazaérkeztek, az atyafiak lelkesen fogadták, a mely lelkesedés egyébiránt az apostolok eljárásának helyeslése volt. Pál és Barnabás elbeszéltek nekik, a miket végbevittek. Elbeszéltek utazásukat, szenvedéseiket, örömeiket és sikeröket. Elmondották „mely nagy dolgokat cselekedett az isten ő általok, és hogy (t. i. maga Isten) a pogányoknak kaput nyitott az üdvösségre“¹⁾. A Csel. 14, 28. verse szerint „sok ideig lakának itt a tanítványokkal“. Ezalatt új erőt merítettek az apostoli szellemnek és egyetemességnek eme forrásából. Azonban Pál ez idő alatt sem pihent, folytonosan működött az anyaegyházban. E működése alatt térítette meg Titust²⁾, egy pogány fiatal embert, a kit később állandó társul vett maga mellé³⁾.

Pálnak ez első térítői útjából semmi irata nem maradt fenn. Ha irt is, elveszett mindegyik nyom nélkül.

Igy végződött a két apostolnak, Pálnak és Barnabásnak, a keresztény vallás valódi alapítóinak első nagy térítői útja. És így szép volt az eredmény, a mit a missiót adó antiókiai anyaegyháznak fel tudtak mutatni. Midőn az apostolok magokat a megtett út fáradsalmaitól már némileg kipihenték és a keresztény vallás további terjesztésére újabb lelkesedést és szellemi erőt nyertek, ismét újabb térítői út létesítése tervén kezdettek munkálni. Azonban egy közbejött esemény e második terv létesítését egy ideig megakadályozta, vagyis inkább hátravetette. E közbejött esemény az egyházat veszélylyel fenyegető körülmények kérdési kérdés volt, a minek káros hatása majdnem lerontotta azt, a mit Jézus és az apostolok építettek. E kérdés volt az, a mivel Pálnak további működései közben minduntalan küzdenie kellett, s a mi levelei szellemére befolyást gyakorolt.

Simén Domokos.

¹⁾ Csel. 14, 27. — ²⁾ 2 Kor. 8, 23. — ³⁾ Gal. 2, 1. s. Tit. 1, 4.

Az egyházi reformegylet alakító közgyűlése.

Mig e sorok folyóiratunk időszaki beosztásához képest sajtó alól kiküldhetnének, olvasóink már több felől értesülni fogtak az egyházi reformegylet alakító közgyűléséről. Még sem tehetjük mi is, hogy fel ne jegyezzük vallásos életünknek ez óhajtásainkat s reményeinket bár ki nem elégitő, de mégis figyelemre méltó mozzanatot, anynyival inkább, mert annak más célból, szélesebb alapon és névvel s tényleg Krisztus szellemében létrehozására erónk szerint mi is munkálkodtunk. Álljon tehát itt ama közgyűlés összevont leírása egyiket megjegyzés kíséretében.

Az egyházi reformegylet alakító közgyűlése előleges értesítés következtében a kitűzött időt egy nappal megelőzőleg, okt. 3-kán lön megnyitva Pesten a vármegyeház nagy termében, s a következő napon, okt. 4-én ugyanazon helyen tartott vármegyegyűlés miatt a ref. főiskolában tovább folyt és bezáratott ott, hol az egylet tagjai okt. 2-án a budapesti fiókegylet elnöke, Tolcsvai Nagy Gedeon elnökle alatt előleges tanácskozást is tartottak.

A számra mintegy 200—250-en öszszegyűlt tagok mindenek előtt Basa Mihály, enyedi ref. esperes korelnöksége alatt szervezkedvén, a közgyűlés vezetésére közfelkiáltással megválasztott Fördös Lajos, kecskeméti főesperes. ki a megállított sorrend szerint felhivta a szabad reformeszméiről országszerte ismert Ballagi Mórt, programbeszéde felolvasására, mely valóban szabad irányu s már sok lap által közlött beszédet a közgyűlés általános tetszéssel fogadván, meghatározta, hogy az német és szláv nyelven is kinyomassék.

Azután felolvastak négy alapszabály-javaslatot: egyik volt az egyházi reformegylet indítványozóié, másik az Erd. Prot. Közlöny szerkesztőségé, illetőleg főmunkatársa Szász Domokosé, harmadik Litkei Péter, bulyi ref. lelkészé, negyedik több sárospataki tanaré ¹⁾. A lényegesebb különbség pedig ezek között abban

¹⁾ A mint később magán úton, sőt hirlapokból is értesültem, Sági László, kolozsvári ev. ref. tanár is küldött bé egy tervezetet, mely nem volt ugyan ezik-

állott, hogy a míg a reformegylet indítványozói a kereszténység körében minden felekezeti színezetet kikerülendőnek tartottak, s a reformtörekvésekre az összes ker. egyház szabadelvűbb tagjaival közös munkálkodásra kezet akartak fogni, addig az Erd. Prot. Közlöny-féle javaslat felekezeti állásponton maradt s a megindítandó reformokra való szövetségést tisztán csak protestáns szoros szövetséggé kívánta alakítani. A Litkei-féle javaslat körére nézve még az indítványozókéin is túlmént s az egyletbe a nőket is felvételni óhajtott, a mi, tekintve azt, hogy e nemesen érző emberbarát szerint a reformokat a gyermeknevelésen kellene megkezdeni s e végre a reformegyletnek mindenekelőtt kisedovódákat s árvaházakat kellene állítani, teljesen igazolható is. Végre a sárospataki tanárok egy vallásirodalmi egylet megalakulását hozták javaslatba, mely mintegy úttörője legyen egy csak ennek alapján később létesíthető tágas körű egyházi reformnak.

Miután az indítványozók alapszabály-javaslatát Kovács Albert pesti ev. ref. theologiai intézeti tanár, az Erd. Prot. Közlönyét Szász Domokos, a Litkeiét maga az indítványozó, a sárospatakit Nagy Gusztáv, oda való tanár, indokolták, rövid vita után Dobos János, czeplédi ref. lelkész indítványára Kovács Albert elnöklete alatt Szász Domokos, Nagy Lajos, Zelenka Pál, Csicskó János, Szász Gerő, Szeremlei Samu, Laukó Károly, Litkei Péter és Nagy Gusztáv személyökben egy bizottság lön kinevezve a végre, hogy a négy javaslat kiegyeztetését megkíséreljék, s evvel a délelőtti tanácskozás véget is ért.

Délután a kiküldött bizottság által elkészített új javaslatot Szász Gerő felolvasván s azt rövid indokolással kísérvén, azt a részletes tárgyalás alapjául elfogadásra ajánlotta. Ez meg is történt s ál-

---

kelyekbe szedve s e mellett az eddigi reformmozgalom körén túl ment, a menyiben a keresztény megkülönböztetést is mellőzendőnek s a vallásan kívüli politikai reformokra való törekvést is az egylet munkakörébe vonandónak véleményezte: mindazáltal sajnálni lehet, hogy e tervezet is — nyilván tudva nem levő okokból — nem került a közgyűlés elébe, már csak azért is, mert egy oly szép lélek s oly emelkedett gondolkodás nyilatkozása, a mit tanusággal s örömmel hallgathatni. S ha e fennkölt szellem szárnyalását mindenben nem követhetjük, nem az ő hibája, hanem vagy a miénk, vagy intézményeinké. Bizonyára e francia szellemű tudós programjának felolvasása emelte volna a közgyűlés érdekét, s nyilván való jele lett volna annak, hogy az nagy, valódi reformátori elmék találkozása volt, és hogy tagjait még a véleménykülönbség sem választotta el egymástól.

talános szempontból az új javaslatához senki sem kívánt szólani; ellenben a részletes tárgyalás megkezdésével mindjárt az egylet cziménél, melynél az eredeti „Egyházi reform-egylet“ helyett „Magyarországi protestáns egylet“ elnevezés hozatott javaslatba, hosszas vita támadt, melyben az eredeti elnevezés mellett Nagy Lajos, e sorok írója, Dr. Kovács Ödön, Szekeres Mihály, Fehér Péter, Simén Domokos, Német Károly, az új elnevezés mellett Ballagi Mór, Dobos János, Kovács Albert, Szász Domokos és Nagy János emeltek szót. Mindezekkel szemben Litkei Péter az általa készített javaslat szerint „Magyarhoni testvérek egylete“ elnevezést ajánlotta. Végre a vitát szavazás zárta be, s a többség az „Egyházi reform-egylet“ czim elvetésével a „Magyarországi protestáns egylet“ elnevezést fogadta el; tehát sem egyházi, sem reform-feladatát nem véve fel kifejezetten programjába.

A czimkérdés eldöntésével a legnagyobb kérdés megoldatván a javaslat többi pontja csekély módosítással elfogadtatott s ennek alapján az elnök a magyarországi protestáns egyletet megalakultnak nyilvánította. Alapszabályait ime közöljük:

A magyarországi protestansegylet alapszabályai.

1) A magyarországi protestansegylet az evangelium alapján alakul meg azok körében, kik a vallás-erkölcsi életnek Jézus szellemében és az összes mivelődéssel összhangzásban való megújulására törekszenek.

2) Ezen alapon a kereszténység súlypontját a vallás-erkölcsi életközösségre igyekeznek visszahelyezni.

3) A theologiai tudományok terén minden komoly és erkölcsi irányú vizsgálódást jogosítottnak ismer el és a vallástudományi irodalom felvirágoztatásán munkálkodik.

4) Az egyházi kormányzás körében a képviseleti elv teljes keresztülvitelére törekszik.

5) Támogatásában részesít mindenféle irodalmi és humanistikus vállalatot, mely a különböző felekezetek tagjai közt a kölcsönös szeretetet, a szeretet műveinek gyakorlását s általában a nép vallásos erkölcsi javát és tökélyesedését előmozdítja.

6) Alapít és fenntart egy céljainak megfelelő néplapot.

7) Az egylet semmiféle politikai pártállást nem foglal.

8) Az egylet tagja lehet a magyar királyságnak minden lakosa, ki a fennebb kijelölt célok előmozdítására közreműködni kész, s erről az egyetemes egylet vagy főkegyletek titkárait értesíti. Miden tagnak jogában áll

az egylet közegeinél teendő bejelentés által minden indokolás nélkül is kilépni.

9.) Az egylet kész a hazában létező vagy ezután alakuló rokon törekvősü egyletekkel szerves összeköttetésbe lépni, érintetlen hagyván azok önelhatározási jogát minden oly ügyben, mely helyi viszonyaikból foly.

10) Az egylet működési közegei: a közgyűlés, választmány és a fiókegyletek.

A közgyűlés.

11) Az egylet a magyar birodalom nagyobb városaiban évenként egyszer nyilvános vándorgyűlést tart, melyben részt vehet s szavazattal bír minden egyleti tag, ki személyesen megjelent.

12) A közgyűlés a különböző prot. felekezetek lelkészei által felváltva tartandó isteni tisztelettel nyitattik meg.

13) A közgyűlés tárgyai:

a) titkos szavazattal választ egy évre elnököt a legközelebbi gyűlésre, -- alelnököt, ki az elnök akadályoztatása esetében a közgyűlésnek, rendesen pedig a választmánynak elnöke; három évre titkárt, ki az egylet irományait kezeli és a választmány előadója; ugyancsak három évre pénztárnokot, ki az egylet bevételeiről s kiadásairól évenként számadást nyújt be a választmányhoz; egy évre harmincz tagu választmányt, mely az egylet folyó ügyeit vezeti; a közgyűlésre a szükséges jegyzőket az elnök nevezi ki.

b) az egylet működése körébe tartozó korszerű értekezések s azoknak megvitatása.

c) választmányi előterjesztés a fiókegyletek évi működéséről s azoknak alapján a fiókegyleteknek esetleg adandó egyes utasítások.

d) a választmányhoz előlegesen beterjesztett indítványok tárgyalása.

e) Az egész egyletet érdeklő határozatok hozása.

f) a tagsági díj megállapítása.

g) a választmány székhelyének 3 évenként meghatározása.

h) az alapszabályok módosítása.

14) Mind a fiókegyleteknek, mind a közgyűlésen jelenlevő minden egyleti tagnak jogában áll indítványt előterjeszteni. Az indítványok a gyűlés megnyitása előtt legalább két héttel az elnökhöz írásban nyújtandók be.

A választmány.

15) Ülésai az egyleti tagokra nézve nyilvánosak.

16) Intézi egyik közgyűléstől a másikig az egylet folyó ügyeit s eljárásáról minden évben kimerítő jelentést terjeszt a közgyűlés elé.

17) Meghatározza a közelebbi közgyűlés idejét s helyét és ezt két hónappal előbb közhírré teszi, megállapítja a közgyűlés tanácskozásának tárgyait s azok sorrendjét, kijelöli a jelentéstevőket, értekezőket és az isteni tiszteleti szónokot, a benyújtott indítványok felől véleményt nyilvánít.

18) Az egyesület lapjának szerkesztéséről és kiadásáról gondoskodik.

19) Ha a választmány a közgyűlés összehívását lehetetlennek vagy az egyesület érdekében károsnak tartja, ezt indokolva közhírré teszi.

20) Érvényes határozatok hozására a harmincz választmányi tag legalább egy harmadának jelenléte szükséges; de ha a közgyűlés elhalasztásáról van szó, ugyanazon tagok két harmadának szavazata igényeltetik.

A f i ó k e g y l e t e k.

21) Az egyesület céljainak minél nagyobb körben megvalósítására az ország különböző alkalmas pontjain községi és vidéki fiókegyesületek alakulnak, melyek az általános egyesülettel összeköttetésben állanak. A fiókegyesületek elnökei a központi választmány tagjainak tekintetnek.

22) A fiókegyesületek működési köre:

a) a helyi viszonyok szerint szervezik magokat;

b) vallásos és erkölcsi tárgyú előadásokat tartanak, s megismertetik a közönséget a napirenden levő egyházi kérdésekkel;

c) a népnevelési és humanistikus czélú intézetek alapításában, fenntartásában, közkölködő egyházak támogatásában az illető egyházi hatósággal közreműködnek s e végett adakozásokat gyűjtenek;

d) a hasznos ismereteket terjesztő olvasmányokat megkedveltetik s általában a nép értelmi, erkölcsi és vallásos fejlődését elősegítik;

e) működésökről évenként, a közgyűlés előtt egy hónappal részletes jelentést tesznek a választmánynak a titkárhoz czimezve.

Kelt Pesten az 1871 október 3-án tartott egyesületi közgyűlésből.

F ö r d ő s L a j o s,
alelnök.

K o v á c s A l b e r t,
titkár.

Az oct. 4-én folytatott közgyűlés fénypontját Szeremlei Samu, holdmező-vásárhelyi ref. lelkész felolvasása képezte: A hitczikkek szerepéről az egyházi reformban. Ott járt a nyílt gondolkozású s valódi evangéliumi szellemű író a positiv vallás mezején tiszta logikával s meggyőzően irt értekezésével, a hol Ballagi a rationalismus szédítő magaslatain nagyszabású programbeszédével.

Ez után a német protestáns egyletnek Darmstadtban ülésező közgyűléséhez üdvözlő távirat küldése, a magyarországi özszes vasúti társaságok és a cs. k. Dunagőzhajózási társaságnak, azon kedvezményért, hogy a gyűlésre útazó tagokat fél díjon szállították, jegzőkönyvileg kifejezendő és a titkár által az illető társulatok igazgatóságainak tudomására adandó köszönet határozatván, az alapszabályokban kijelölt tisztviselők az elnök kivételével megválasztattak, még pedig a elnöknek: Fördös Lajos; titkárnak: Kovács Albert; pénztárnoknak: Somogyi Rudolf; választmányi tagoknak: Dr. Arányi Lajos, Dr. Ballagi Mór, Basa Mihály, Batizfalvi István, Borcsa Mihály, Buzogány Áron, Csicskó János, Demeter Samu, Dobos János, Édes Albert, Farkas József, Ferencz József, Kandó József, Dr. Kovács Ödön, Kriza János, Laukó Károly, Mándi Bertalan, Pap Károly, Polgár Mihály, Szász Domokos, Szekeres Mihály, Szeremlei Samu, Tanhoffer Pál, Tolcsvai Nagy Gedeon, Trsztyenszky Gyula, Zelenka Pál, Zsivora György, Weber Samu, Dr. Wécsei Tamás, Weisz Bernát.

Ezek a tények. Következnek észrevételeim.

E közgyűlést az alkotó elemek és tárgya egyaránt feltűnő eseményévé teszik korunknak. A napi sajtó általános figyelme világosan constatálta is e tényt. Magyarország különböző részeiből egybegyűlt különböző vallásfelekezetbeli híveket egyházi és vallásos ügyben együtt tanácskozni látni, valóban örvendetes dolog s méltán kellemesen lephetett meg mindenkit, ki a testvéri szeretet krisztusi jelszavát nemcsak ajkain, hanem egyszersmind szívében hordozza. Ez örömrzést több szónok ki is fejezte közgyűlési beszédében, megjegyezve, hogy ily gyűlést háromszázad óta nem jegyzett fel az egyháztörténelem. Én azt hiszem, hogy e gyűlés indokok és cél tekintetében felette áll a háromszáz év előtti szintén nagy jelentőségű hasonló gyűléseknek. Igen, mert azok inkább ama kor politikai harczi között létesülvén, annak harczi jellemét viselték magukon: ezt hazánk teljes békeállapotában a békülékenység szelleme idézte elő; akkor egymással ellenséges állást foglalva, küzdeni, most — a lehetőségig — közös cselekvési álláspontot keresve, a vallásügyi reformokra nézve kezét fogni gyűltek özsze a különböző vallásfelekezetek tagjai; akkor a többség meggyőződése a volt, hogy neki van igaza, s a kinek más volt nézete és hite, az tévelygő, sőt több: sötétség és kárhozat gyermeke, a törvény oltalma alól elvonandó; most ellenben kevés azok száma,

kik saját véleményöket abszolút igazságnak mernék mondani, kik magokat komolyan csalatkozhatlanoknak, s az ellentézetűeket üldözendőknek tartanák. E gyűlés tagjairól én azt teszem fel, hogy mindenki érezte, mily távol állunk még mindnyájan a tökéletes igazságtól, azt tehát mindnyájunknak megszűnés nélkül kell keresnünk, ha Krisztus igaz követőinek akarjuk magunkat tartatni.

Az általános kedvező benyomást azonban, legalább nálam — megvallom — nagyon mérsékelte az, hogy a jelen voltak többnyire papok, tanárok s így szorosabb értelemben vett egyháziak voltak, a világi elem nagyon gyéren volt képviselve. Azt természetesnek találom, hogy az egyházi és vallásos élet hiányait leginkább érzik azok, a kik közvetlenül szolgálatában állanak, de azt az ellentétet, a melybe korunk műveltsége a múlt századok vallásos fogalmaival s hit czikkeivel mostanság jött, melynél fogva a vallás sok tekintetben elvesztette tekintélyét s a lelkekre nemesítőleg és vigasztalásaival való befolyását, a világiak is igen jól tudják, sőt meg is vallják. Megfoghatatlan tehát: miért nem kívánnak egyházi és vallásügyi reformokra segédkezni? miért nem működnek közre a vallásos-erkölcsi élet megújításában? Ha a reformegylet indítványozói téves uton indultak el: miért nem jelentek meg, hogy őket erről felvilágosítsák? Ha pártolják a nemes törekvést: miért nem fejezik ki munkás részvétők által? A társadalmat átalakító teljes reform nem ez vagy amaz osztálytól vagy felekezettől, hanem a társadalmi osztályok, a felekezetek és keresztény népek egyetemétől, főleg ezeknek felvilágosult, szabad gondolkozásu és független egyéneitől várható és remélhető.

Megütköztem továbbá abban, hogy a különböző vallásfelekezetek felette aránytalanul voltak jelen a közgyűlésen; így a róm. katolikusok, a kik meglehet sejtették, hogy a közgyűlés a tanácskozások folytán felekezeties irányt vehet, valamint az ágostai hitűek közül is keveset lehetett látni; maga Weber Samu, kitől a reformegylet eszméje származott, a programmok feletti vitában részt nem vevén, hallgatólag mintegy visszavonulni látszott. Az unitáriusoknak csak 7—8 képviselője volt. Mindezekből én azt vélem következtethetni, hogy e különböző hitfelekezetűek, de kivált az ágostai hitűek vagy nem hajlandók az egyházi reformra s a megindított mozgalmakhoz nincs elég bizodalomuk, vagy tán az alapot nem találták az együttes küzdelemre elég szélesnek és alkalmasnak.

Áttérve a gyűlés folyamára: Ballagi Mór programbeszédével mély tudományosságának s az újabb theologiai kérdésekben való szabadelvűségének fényes bizonyítványát adta. De ki kell mondanom, hogy nézetem szerint e rationalis irányu beszéd általános hangulata, tanai és szelleme, és az ő későbbi, az egylet alapszabályai részleteiben nyilvánított nézetei között kitölthetlen hézag van. Ugy tetszik nekem, hogy e ragyogó helyekben gazdag beszéd írójának intentioi egészen mások voltak az íráskor, mint a minőket a közgyűlési végzések kifejeztek. E beszéd immár azóta több lapban s nevezetesen a *Prot. Egyh. és isk. lap* idei 41. számában is egész terjedelmében megjelenvén, e folyóirat szűk tere nem engedi, hogy azt közöljem, vagy bár részletesen is ismertessem; azt azonban, a mi abban rólunk unitáriusokról mondva van, reproducalni szükségesnek tartom.

„A vallástudomány — ugymond többek közt Ballagi — minden kutatásaival Istent illetőleg maiglan sem birt többre menni, minthogy most már tisztán tudja, miszerint Isten lényegéről, mi-voltáról mit sem tudhatni; miért idegenkedünk mégis azoktól, kik a tudományra hivatkozva, az egy Isten tiszteletét zászlójukra írták és mellőzendőnek tartják az oly kérdésre való avatkozást, melyet halandó még soha meg nem fejtett? Az unitáriusok köztünk élnek, velünk együtt századokon keresztül az üldöztetés tisztító tűzén átmenve, törhetlen lelkesedéssel ragaszkodnak a humanitás szent elveihez, jó hazafiak, tiszta életű, becsületes emberek, kik a statisztika tanuságtétele szerint közértelmiség tekintetében mindnyájunkon tultesznek, miért nem foglalják el szeretetünkben azt a helyet, mely őket az elősorolt erényeknél fogva megilleti!”

Ime egy egyéni nyílt vallomás egy ország szabadelvű theologusainak tekintélyes körében. Imé a megismertetésre és méltánylásra egy kínálkozott alkalom, századok hideg közönye után a szeretet egy engesztelő szava! Mindenik elhangzott, mint pusztában a kiáltás! De hiszem, hogy az igaz szó az igazságot szomjazó szivekben megfogamzott, s egykor — az időnek teljességében — csirába kél s gyümölcseit meg fogja teremni.

Lehet, hogy részemről ez öröm és remény némelyek előtt önkérkedés színében tűnik fel. Ez czélom nem volt. Az unitarizmus mint egyszerű és tisztult tannézet is, de inkább ama jellemvonásaért lehet becses és az értelmes világ előtt különösen vonzó, hogy soha sem maga nem állott a theologiai szabad vizsgálódás, vallási és általános értelmi felvi-

lágosodás útjába, sem akadályokat nem gördített azok elébe. Idéztem Ballaginak nemes szabadelvűséggel elmondott szavait azért, mert azok buzditásul szolgálhatnak sokat szenvedett s hidegen mellőzött és feledett hitfeleimnek arra, hogy egy jobb jövő iránti reményökben ne csüggedjenek, s egyszersmind ezzel alkalmat vegyék nyilvánosan megköszönni a ránk nézve így — viszhangtalanul is nagy becsü rokonszenvet.

A közgyűlési megállapodásra nézve saját álláspontomból kiindulólág pedig észrevételeim im ezek.

A ki a reformegylet tárgyában megindult mozgalmat eleitől fogva figyelemmel kísérte, észre kellett vennie, hogy az a felekezetiességet teljesen kizáró, egyetemes irányban indult meg; a közgyűlés elébe terjesztett négy alapszabály-javaslat közül is, az „Er d. Prot. Közlöny“-ét kivéve, három, t. i. az indítványozóké, a sárospataki és a Litkei szintén felekezetiességi jelleggel bírtak. Feltűnő volt tehát nem csak nekem, de másoknak is az, hogy a magasztos czélu szövetkezés az egyetemességi, szabadelvű s valóban keresztényi irány mellőzésével, s az egyházi reform fogalomszónak teljes kihagyásával, felekezetiességi színű és irányú Protestans egylet nevet vett fel, s minthogy e névcsere ellen a mi sorainkból emelkedett, ha nem is a legerősebb, de mindenestre határozott ellenzék, szükségesnek tartom álláspontunkat e helyen is indokolni.

Az én felfogásom és a velem egyértelműek felfogása szerint a Protestans egylet elnevezés az alapszabályok első §-kével, mely a megalakulás alapjául az evangéliumot teszi, ellentétben áll; mert az evangélium szerzője, Jézus, tudománya és erkölcsi vallása életközösségébe felvette a zsidót és görögöt, pogányt és scithiait, szolgát és szabadost megkülönböztetés nélkül; az egylet ellenben nevével kizárja, az izraelitát nem is említve, a róm. katolikust, a keleti szertartásukat, sőt szoros értelemben véve a szót, az unitáriust is; mert, például, az unitáriusoknak saját eredeti és hitelvöket pregnans alakban kifejező nevek van, a mi a protestáns elnevezésnél évtizedekkel későbbi eredetű, s tény, hogy tekintélyes egyházi és politikai írók még csak tegnap, sőt ma is megjelent irataikban a protestáns név alatt rendesen a helvét és ágostai két hitfelekezet tagjait, leggyakrabban pedig csak református atyánkfiait értik.

Azt mondják: az érintett felekezetektől szükkeblűség s talán

szándékos szétvonási hajlam nyilatkozása pusztán névért a valódi emberszeretet és erkölcsösség munkáira nem csatlakozni. A mi nézetünk szerint nem úgy áll a kérdés. Itt a név elv s hitvallási zászlófelirat, mi alá a katolicizmus és rokon ó vallások nem gyülekezhetnek saját hitelvök és zászlójuk elhagyása nélkül. Ez pedig a háttérben könnyen vallási proselytismus rejlését gyaníthatatná.

Az unitáriust szintén nem nagyon vonzza ez zászló; mert az ő hitelvei a közönségesen ismert protestantizmus hitelveinél, szerinti legalább, tisztultabbak és észszerűbbek lévén, így a protestans zászló őt nem előre készíteti a vallásos eszmék derült tájai felé, hanem inkább visszatéríti a múlt századok homályos hitkörébe. Az unitárius egy megoszolhatatlan istenségi nagy eszméjével a protestans háromság-tana kiegyeztetetlen.

Itt közös munkálkodási alap egyedül a korábbi **Egyházi Reformegylet** elnevezés lehetett volna. Ebben megnyugódtak volna a nem-protestansok is, és mehetünk volna kézenfogva egy uton, igyekezhettünk volna egy cél felé, a nélkül, hogy valakinek saját belsőjében, vagy másoknak ő irányában az együletbe lépteért aggódalma támadhasson. Kiki imádta volna hitvallása Istenét, felvette volna lelkébe a javításnak saját hitfelekezete körében kivihető eszméit s reformálták volna a magok vallását; vagy ellenkező kívánatosabb esetben, midőn évek teltén egymással szeretetben élve, kölcsönösen egymáshoz simulva, egymást oktattva, eljött volna az a boldog pillanat, hogy valamely közös új névben megállapodjanak, ez az igaz keresztény szeretet melege által megérlelt gyümölcs természetesen lehullása lesz vala, nem mint most, egy meglepő s készületlen beleolvadás.

A protestantizmusnak politikai jog-, hit- és lelkiismereti szabadság-védő s dicsőn betöltött missiója emléke hálásan él lelkemben is; de ez missio ma átment az alkotmányra s a vallásügyenlőségi törvényekre. Ez elnevezés nem is áll korunk vallásos eszméinek mai fejlettségi színvonalán; nem bír XVI. századi bűbájával, hittételeit a természettan, csillagászat, vegytan és geologia megingatta; a művelt emberiséget tisztultabb hitnézetek s egy szereteten alapuló krisztusi moral tanai elégiték ki: az amerikai Channing és Parker, az angol T ayler, a francia Coquerell, a német Strauss, a svájci reformpárti tanárok theologiai nézetei és a Ballagi közgyűlési első beszéde eszméi. Ilyenek kellene ma művelt közönségnek.

A protestantismuson pedig régi századok nobilis aerugo-ja mellett egyszersmind sok iszap nyomai is látszanak, mikből ki kell előbb tisztítani, mielőtt a mai korban zászlójára biztosan rá írhatnók: *Sub hoc signo vinces!*

A Protestans egylet kibagytá munkássága köréből a tanreform eszméjét, követve azok nézetét, kik azt állítják, hogy dogmákkal nem kell bajlódni. A mi nézetünk szerint ezt kihagyni nem kell vala; mert semmi sem ássa alá inkább a vallás tekintélyét, mint oly tanok hivatalos fenntartása, melyeket gyakran éppen azok becsülnék legkevésbé, a kik leginkább védik. A sok vallás magában nem veszély, ezt Amerika és Anglia példája mutatja. De ha egyik vallás hive szeretet helyett üldözést tanusít a másiké irányában, ha nagy száma nemes önértet helyett dölyföt és uralomvágyat költ fel tagjaiban, ha a különböző egyházak, tanodák, növeldék falai ugyanazon kor és nemzet ifjusága szívét is elválasztják egymástól, ha azon nemzet különböző felekezeti tagjai nem csak hogy testileg 8—10 templomba mennek a harangok hívására hanem sziveikbe is annyiféle érzelmeket és érdekeket visznek oda, s így a templomok a lelkek elválasztó, nem pedig egyesítő pontjaivá lesznek, ez baj; ha a polgári életben egyik felekezet elnyomni vágyik a másikat, itt már a hitcikk különbség az állam és polgárzat valódi veszedelmévé válik. Melyik vallás különös jellege az, megmondani nehéz; de azt állithatni, hogy minél észszerűbb a vallás, annál kevesebbé fejt ki az emberi természet e gyöngeségeit. Itt is tehát reformra van szükség, hogy új hit hassa át a sziveket Istenben, a ki szeretet, s szeretet költözzék az emberekbe az emberek iránt, a kik mind testvérek; más szóval Krisztus erkölcsi vallásának általánosítására legyen irányozva kivált a tanreform.

Ezek voltak az elvek és nézetek, mik minket az Egyházi Reformegylet októberi pesti gyűlésében vezéreltek. Legyőztünk s mint alkotmányos érzelmeik, meghajoltunk; pedig ha a gyűlés előtt 24 órával, sőt csak a Ballagi beszéde után is megkérdezték volna a 300-nál több egyleti tagot, kik a pesti program alapján csatlakoztak, bizonyára a nagyobb rész a czim-megszorítás ellen szavazott volna. Mi művelte e csuda fordulatot az elvekben? előttem nincs tudva, de indokolva sem lehet s így nem titkolhatom el őszinte fájdalommat kivált római katolikus testvéreink kirekesztése miatt, a kik között szintén nem hiányoznak a velünk

együtt érző, szabadelvű s a reformokat óhajtó mivelte és felvilágosult egyének, s a kiknek kirekesztése most, az egyletnek a tanreform kihagyásával tisztán csak a szeretet műveinek gyakorlására történt megalakulásával, még kevésbé igazolható, mint lett volna akkor, ha az egylet munkássága a protestans dogmák megvitatására is kiterjedett volna.

Egyébiránt a Protestans egylettől függ, oly irányban és oly szellemben működni, hogy az elnevezés miatt támadható kételyt lassanként eloszlassa, s egyetemes, szabadelvű, a felekezetiességen felül emelkedő egyházi reformokat célzó törekvéseinek világos jeleit adja, vagy a mint Ballagi a czimkérdés feletti vitát ketté vágta, bebizonyítsa azt, hogy a protestans elnevezés az egylet megalakulása percétől fogva egészen más jelentőséggel bírand, mint eddig birt.

Addig az egyházi szabadelvű reform Pesten öszszehajtott zászlóját tehát mi unitáriusok eltesszük jobb idők bekövetkeztéig, mint eltettük volt 1848-ki szabadságzászlónkat 1861-ig, s majd ha kedvezőbbre változnak az idők s félelemnélküliebbekké lesznek az elmék, azt ismét kibontjuk.

F e r e n c z J ó z s e f.

A gymnasiumok új tanterve,

A vallás és közoktatási miniszter a közvetlenül rendelkezése alatt álló gymnasiumokra nézve, addig is míg a gymnasiumok szervezete törvény által megállíttatnék, a f. isk. év elején egy szervezetet állított meg, megrendelvén, hogy az irt gymnasiumokban az átmeneti szükséges intézkedések megtétele mellett mindenik osztályban azonnal életbe léptetessék.

Három év folytában tehát azon gymnasiumok azon szerencsében vagy szerencsétlenségben részesültek, hogy két, egymástól lényegesen különböző rendszer életbeléptetését, két különböző tanterv keresztülvitelét kísérlették meg.

Részemről lehetetlennek tartom, hogy az ily rohamos és folytonos változtatgatás a tanügynek előnyére lehessen, különösen, ha a változtatás és átalakítás nem lépcsőzetesen, osztályonként, hanem az egész gymnasiummal egyszerre történik, s egy-egy osztály nyolcz év folytában mondhatni évenként egyik rendszerből a másikba terreltetik. Ha a törvényhozásnak ugyanis tetszeni fog a középtanodák felett intézkedni, s a már előtte álló tervezetet, vagy annak nyomán egy más szervezetet állítand meg, s a kormány azt a gymnasiumokban végrehajtja, az 1868—1875 években tanuló növendékek, három, egymással alapjokban ellenkező rendszeren, három különböző tanterv szerint zaklattatnak át a gymnasialis tanfolyam alatt. Folytonos kísérleteknek szolgálhatnak ugyan eszközül, de e dicsőséget bizonyosan képeztetésök árán vásárolják meg.

A gymnasiumról közelebbi kötetünkben közlött nézeteinkkel a mostan életbe léptetett tervezet inkább megegyezvén, mint a hajdani közoktatási miniszter által a törvényhozás eleibe terjesztett s még el nem látott tervezet, részünkről csak örvendhetünk az újjításnak. És mivel a jelen tervezet, elvben a hirhedt Entwurf által teremtett viszonyokat, annak alapelveit, rendszerét elfogadja, annyira, hogy e szervezetet az Entwurf szervezete feletti változatoknak lehet és kell tekintenünk, bátran hivatkozhatunk azokra, miket ezelőtt nyolcz évvel vállalatunk első kötetében az Entwurf által te-

remtett szervezetről elmondottunk. Alapjában elfogadván a jelen szervezetet, megjegyzéseinkkel csak az alkalmazásra és a kivitelre szoritkozunk. E tekintetből először is tévedésnek tartjuk a gymnasiumnak al- és felgymnasiumra való osztását, nem csak azért, mert magát a gymnasiumot már elvileg organikus egységnek és oszthatatlan egésznek tartjuk, mely az első osztálytól rendszer szerint kapcsolatosan és lépcsőzetesen emelkedik az utolsó osztályig, hanem különösen azért, mert az al- és felgymnasium eszméjének elfogadása nyomán elkerülhetetlenül sok félszég s neveléstanilag nem igazolható oly tény nyer érvényesítést, melyek a gymnasium lényegével ellenkeznek, s annak céljára nézve hátrányosak.

Ily ferdeségnek és tévedésnek tartom azt, hogy az al- és felgymnasium eszméje nyomán a gymnasiumban úgy szólva két cursus rendeztetik be: egy elemi vagy népies és egy felsőbb vagy tudományos; és éppen ezért oly tantárgyak tanítatnak, melyek a gymnasium négy alsóbb osztálya számára nem valók, minthogy a növendékeknél vagy értelmi fejlettség, vagy a szükséges ismeretek hiányoznak arra, hogy azokkal a tantárgyakkal bár középszerű eredménnyel foglalkozhassanak; ily korai tantárgyaknak tartom én a történelmet és algebrát, melyeket az illető növendékeknek korlátolt értelmi fejlettségök, itélő tehetségök — s a természet- és vegytant, melyeket az azok megérthetése szükséges ismeretek hiánya miatt lehetetlen úgy tanulniok, hogy megérthessék, s azokkal a tantárgyakkal foglalkozásnak látható nyomai, építő elemei maradhassanak birtokukban. Nem állítom ugyan, hogy azokból a tantárgyakból némely adatokat, tételeket bé nem tanulhatnának, vagy studiosus nyelven bé nem magolhatnának — gépiesen. Ámde az ily bétanulásnak semmi maradandó haszna, semmi képző hatása sincsen; holott a gymnasium első éveiben — szerintem — a tényleges ismeretek szerzése mellett lényeges cél az értelmi erők minél általánosabb fejlesztése, a lélek gymnastikája, melynek kiváló eszközei a nyelv- és szám-tan; mint a melyekben a tényeket és adatokat nem készen kapja a növendék, hanem gondolkodás és következtetés által önmaga teremti.

Az említettem tantárgyaknak vagy sajátlag tudományoknak a gymnasium 4 alsóbb osztályábani bevitelét azoknak gyakorlatilag hasznos és fontos voltáért tartják szükségesnek, s meg azért, hogy azon osztályokból a növendékek közül sokan lépnek az életbe vagy más fajtájú tanintézetekbe.

De a mit a gyermek értelmesen és öntudatosan nem tanulhat, miként várhatjuk annak gyakorlati alkalmazását, hasznát?

Hosszas tapasztalatom pedig azt mutatja, hogy a gymnasiumban a III. vagy IV. osztályig elhaladott gyermek rendesen megmarad a gymnasiumban. Míg a középnevelés egyedüli tanyája a gymnasium volt, még lehetett némi értelme azon állításnak, hogy a négy első osztályból többen lépnek a növendékek közül a gyakorlati életbe; ámde a szakiskolák napjainkban gyakorlatba vett felállításával mindenki számára van, s különösen lesz intézet, melyben élte céljára magát képezhesse. Jelen viszonyaink között a tanítóképezdékre léphetnek a növendékek a gymnasium 4. osztályának bevégeztével; igen de a képezdékekben azok a tudományok tüzetesen taníttatnak a növendékeknek, akkor, midőn azok megértésére értelmi fejlettségöknél és ismereteik bővségénél fogva képesebbek. A gazdasági intézet pedig a gymn. VI. osztályából kapja növendékeit.

Lehetetlen ezeknél fogva helyeselnünk, hogy az új tanterv szerint a történelem, természet- és vegytan sőt még a betűszám tan is bevitetett a gymn. III. és IV. osztályába.

Abból, hogy a gymnasium négy alsó osztálya — az ugynevezett algymnasium — külön álló egésznek tekintetik s azért abba az öszszes gymnasialis tanfolyamot en miniatur be szokták vinni, származik a tantárgyaknak elkerülhetetlen elforgácsolása, megszaggatása, a mit hasonlóan lehetetlen károsnak nem tartanom; nem helyeselhetem ugyanis, hogy miután a gyermek egy semesterben számtannal foglalkozott, a másodikban mértant tanuljon, különösen miután a jelen szervezet szerint, a II. és III. osztálynak a mértanból éppen az van kitűzve, a mi a felgymnasiumban a VI. osztály számára, a mikor pár órán igen könnyen és alaposan megtanulhatja mind azt, a mivel a II. és III. osztályban egy-egy semesteren át kinlódott. És mivel ezen egy semesteri mértani folyam miatt hét óra megvált a számtantól, ezen idő alatt az addig tanulttól nagyrészt elszokott. Hihetőleg éppen ezért tűzte ki a tervezet mindenik osztály számára első teendőül a mult évinek ismétlését.

A tudományoknak az algymnasiumba való bétömése miatt történik, hogy némely, természeténél, sőt gyakorlati hasznáért fontos tantárgy rövideget szenved: a jelen tervezet szerint például a német- vagy esetleg a magyar nyelv.

A gymnasium, körénél fogva, a classicus két nyelven meg az

anyai nyelven kívül csak egy élőnyelvre szoritkozhatik; s véleményünk szerint céliránytalan eljárás, hogy oly gymnasiumokban, melyeknek tannyelve sem nem magyar, sem nem német, e két nyelv mindenike tűzessék ki; mert különben vagy csak mutogatássá válik az egész folyam, vagy ha oly mértékben fordittatik azokra idő, hogy az által kielégítő sikerre lehessen kilátás, a többi tantárgyak szenvednek rövidséget.

Az anyanyelven kívül csak egy élőnyelvet vihethén be minden gymnasiumban, azt a nyelvet kell taníttatni, melynek irodalmi vagy gyakorlati fontossága a növendékek érdekében szükségessé teszi annak taníttatását.

Ily tekintetekből hazánkban, szerintem, a magyar ajku gymnasiumokban a német-, a más ajkuakban a magyar nyelv lehet azon élőnyelv, mely rendes tantárgyul felvehető az illető gymnasiumok tantervébe, de az oly mértékben taníttassék, hogy sikere legyen.

Nem helyeselhetjük tehát, hogy a jelen szervezet szerint lehetőnek tétetett az, hogy az anyanyelven kívül még két élőnyelv is vétethessék fel valamely gymnasium tantervébe.

Tagadhatatlan ugyan, hogy a magyar és német nyelven kívül vannak még nyelvek hazánkban, melyeknek tudása szükséges különösen helyi és vidéki tekintetekből; azonban ama nyelvek tudását inkább a mindennapi gyakorlati élet szükségéi igényelvén, azokat a különböző vidékek lakói mindennapi szükségéikhez képest az életben gyakorlat és használat útján sajátítják el.

A jelen tervezetben részint azért, mert fel van téve, hogy két élő idegen nyelvet is lehet tanítani, részint azért hogy az algymnasiumba — szerintem helytelenül — bevitt tudományok számára idő maradjon, az egész gymnasiumon át mindenik osztályba hetenkénti két órával van felvéve a német, s illetőleg nem magyar ajku gymnasiumokban a magyar nyelv. Ha meggondoljuk, hogy jelenleg magyar ajku gymnasiumainkban a német nyelvet kétszer oly mértékben, sőt néhol nagyobbban is tanítjuk, mint a jelen szervezet szerint rendeltetik, s mégis alig tudunk anynyira menni a növendékekkel, még az utolsó osztályban is, hogy a német irodalmi termékeket jól értsék és szabatosan fordítsák, biztosan állithatjuk, hogy a hetenkénti két órával látható, kielégítő eredményt elérni és felmutatni teljes lehetetlen.

Egy élő idegen nyelvet lehetővé a gymnasiumban tanítani, azt oly mértékben és oly erővel kell tanítanunk, hogy a növendé-

kek meg is tanulják; s ha talán nem mehetnek anynyira, hogy folyékonyan beszéljék, legalább jól értsék és szabatosan fordítsák. A hetenkénti 2 órával való tanítás csak eredménytelen kísérlet.

Az idegen élőnyelv tanításában az levén a cél, hogy a növendék már a gymnasiumban, vagy legalább onnan kiléptével azt beszélje is; már korábban kinyilatkoztattam azon nézetemet, hogy az idegen nyelvek közül az élőnyelvvvel kezdeném meg a tanítást, hogy a növendék minél korábban kezdjen barátkozni e nyelvvel, s füle és nyelve minél korábban kezdje el azt meghallani és kiejteni. A fiatalabb évek levén, tapasztalás szerint, a nyelvek tanulására legalkalmasabbak, én részemről soha sem lopnám el például a III. vagy IV. osztálytól az idegen élőnyelv tanulására szükséges időt azért, hogy azt történelem, természet- és vegytan, sőt még betűszámтан tanítására fordítsam, midőn tudom, hogy ezen tudományokból valójában jól és értelmesen, vajmi keveset tanulhat, s midőn tudom, hogy kellő időben azokat úgy is tüzetesen tanulandja a felsőbb osztályokban.

Ezen új szervezetre nézve sajátlag egy lényeges megjegyzésünk lehet, az, miszerint tévedésnek tartjuk hogy a gymnasium két darabra szabatott és az úgynevezett algymnasium különálló egészenek tekintetik; mert ez elvnyomán az egy élő nyelvnek mentől korábbani s mentől nagyobb mértékbeni tanítása lehetetlenné s annál fogva annak eredménye kétséssé téteték, hogy a tudományokkal kora előtt kezd foglalkozni a gyermek, s hogy azokat az idő rövidsége miatt el kellettvéen forgácsolni, kellő sikerrel nem jutalmaztatik sem a növendékek, sem a tanítók fáradozása.

Átalanosságban még nem lehet helyeselni a hetenkénti tanórák számát; mivel az igen sok. Ezen szervezet szerint is, miként átalan szokás, az alsóbb osztályokban van kevesebb tanórája a növendékeknek, mint a felsőbbekben. Az alsóbbakban az íráson és testgyakorlaton s a második élő nyelven kívül 25—26, a felsőbbekben 27—28 óra. A sok óraszámot, kivált a felsőbb osztályokban, lehetetlen helyeselnem; sőt azt tartom, hogy éppen neveléstani elvből s gyakorlatilag is bebizonyítható előnyösség tekintetéből czélszerűbb az alsóbb osztályokba tenni több órát.

Azt szokták ugyan mondani, hogy a sok ülést a fiatalabb s annál fogva gyengébb gyermekek bajosabban állják ki; igen de a leczkék alatti ülés és foglalkozás egyfelől meg van könnyítve az egyes órák közti szünetekkel, mely néhány percz alatt a gyerme-

kek kis szaladgálással egészen felüditik magukat; másfelől az által, hogy a különböző tantárgyakan váltogatva a nehezebbeket, a szellemi erőt kevésbé igénybe vevő könnyebbekkel vezetjük a növendékeket.

Mivel az alsóbb osztályok növendékei a tanórán kívül magukra hagyatva nem igen képesek magukat hasznosan elfoglalni, azokra nézve mind erkölcsi tekintetből, mind pedig azért, hogy minél helyesebben és nagyobb sikerrel képezhessék magukat, nagyon szükséges, hogy minél több időt legyenek tanítói közvetlen vezetés alatt.

A közvetlen vezetés s a tanítókkal közvetlen érintkezés különösen ott szükséges, a hol nincsen együttlakás s a hol a fiatalabb növendékek nincsenek a korosabbak felvigyázása alatt, hanem a szülői vagy azok helyettesei felügyelete alá térnek a tanórákról; a szülők ugyanis legtöbb esetben nem levén képesek a gyermekek foglalkozását intézni, ezek a tanórákon kívüli idejüket játékkal, léhaságokkal, sőt igen gyakran helytelenségekkel töltik, minden esetben igen korán megszokják a munkátlanságot.

A felsőbb osztályok növendékeinek magukra kell sokat foglalkozniok tantárgyaikkal, nekik tanulmányozni kell ezeket; a tanórán hallottakat magukra át kell dolgozniok, igen sok tantárgyból dolgozatokat készíteniök, az előadott és megmagyarázott tantárgyakat meg kell tanulniok, még pedig öntudatosan és értelmesen; mely önerejökön foglalkozás és dolgozás pedig talán többet tesz lelkök világának, szellemi életöknek fejlesztésére és gazdagítására, mint a folytonos óráztatás. Ha a növendékekkel fiatalabb korukban minél többet foglalkozunk s minél közelebről vezetgetjük, annál biztosabban bocsáthatjuk sőt utalhatjuk önmagukra fejlettebb korukban, s annál inkább megkívánhatjuk, hogy önerejökön dolgozzanak.

Ezen kívül a felsőbb osztályok növendékei foglalkoznak, sőt általános képeztetésök tekintetében óhajtanó is, hogy foglalkozzanak az irodalommal, hogy olvassanak, s hogy oly körökben és társulatokban részt vegyenek akár magok közt, akár az életben, melyek mivelődésökre, képeztetésökre hassanak. A felsőbb osztályok növendékei továbbá zenét és az iskolába nem tanított idegen élőnyelveket tanulnak; lehet-e várni tőlök, hogy napontai 5—6 rendszer tanóra mellett ezekben mind kellően eljárhassanak.

Valójában az ember hajlandó a naponta mutatkozó léha, értelem nélküli tanulást a sok tanórának tulajdonítani. A léleknek

éppen úgy szüksége van időre, hogy táplálékát megemészsze, mint a testnek.

A jelen szervezet alapelveihez mérten, a tantárgyak — szerintem — helyesen vannak beosztva; legfeljebb gyakorlati és didaktikai tekintetben lehet némi kifogásokat támasztani. Részemről — például — miután a gymnasium nem reál vagy polgári iskola, nem tartom szükségesnek, hogy a növendékek a III. és IV. osztályban az anyanyelvi folyamban az életben előforduló ügyiratok szerkesztésével foglalkozzanak, mivel az erre szükséges pozitív ismereteket és tudnivalókat még nem bírják a növendékek, különben is midőn a gymnasium és felsőbb szakiskolák végeztével az életbe lépnek, az ily ügyiratok szerkesztésére képesek lesznek, minden specialis tanítás nélkül.

A latin nyelv a tárgy természete szerint levén beosztva, azt helyesnek találom; a III. osztályban azonban, mivel itt a latin irodalmi művek olvatásában főcél a nyelvtani szabályok és formák gyakorlati kikeresése és ismertetése, Cornelius Nepos helyett célszerűbbnek tartom Caesárt, egyfelől, mert mint [olvasmány könyvebb és apróbb darabokra, jelenetekre és képekre lehet szaggatni; de különösen egyszerű és szabatos irányáért; Cornelius Nepost éppen azért, mert az egyes darabjai nagyobbak, nyelve nehezebb a IV. osztályba tennem át; sőt az V. osztályba is helyesebbnek tartom mint Ciceronak akár Catoját, akár Laeliussát, s bátran állíthatom, hogy az V. osztályban ezek közül egyik sincsen helyén, részint mert tárgyak elvont természeténél fogva ezen osztály növendékei nem értik meg; de különösen mert irányának keresettsége és szövevényes módora miatt egészen belévesznének. Lám éppen e miatt a VII. osztályban is igen sok nehézséggel jár Cicero beszédeinek olvatása, annyira, hogy csak a képesebb növendékek haladhatnak kellő eredménnyel. Az V. osztály számára Corneliuson kívül legalkalmasabbnak tartom Liviust s Cicero némely leveleit; különben legcélszerűbb volna inkább költőket olvatatni, például, Ovidiust, Virgilius ecclógáit, sőt a versfajok ismertetéseért még Horatiustól is lehetne néhány könnyebb költeményt kiszemelni.

A történelemnek a III. és IV. osztályban való bévitelét elvileg nem tartom helyesnek; de ha már bé van vive, nem foghatom meg, hogy a felgymnasiumban miért kelljen az általános történelmet három osztályban tanítani, hiszen ha az algymnasiumi elemi folyamból valami csakugyan maradott meg a növendékek birtoká-

ban, ugy az általános történelmet a gymnasiumi tanfolyam keretéhez mérten a VI. és VII. osztályban hetenkénti 3 órával bővségesen el lehet tanítani.

Már fennebb érintettem, hogy a tantárgyak elforgácsolása helyett czélszerűbbnek tartom azok tömegesítését, és éppen azért nem tartom helyesnek, hogy a felsőbb osztályokban is az algebra meg mértan félévenként megszaggatva taníttassék. Sokkal czélszerűbbnek tartom, hogy az V. és VI. osztályban az algebra folytatásban taníttassék, s a VII. osztályban a mértan egész éven át; a VIII. osztályban pedig, a mi mindkettőből netalán elmaradott, a körülményekhez képest bevégeztessék.

Hiszem, hogy vallás és közoktatásügyi miniszter ő nagyméltósága által életbe léptetett ez új szervezetet, a reális irányu képezetés eszméjének divatjában talán sokan hibáztatják, én részemről csak örvendek neki, mert érzem, hogy általa az czéloztatatik, hogy a gymnasiumi élet visszazatereltessék a maga természetes, észszerű útjába, melyről a törvényhozás előtt álló szervezet, ha életbe léptetett volna, vagy netalán életbe léptettetnék, egészen eltéríté.

Kovácsi Antal.

Mit szült az Immaculata?

A katolikus egyházat ez idő szerint rázkódtató s tán szakadással fenyegető mozgalmak szálai végzetszerűleg fűződnek a december 8-ki új ünnephez, mely Mária szeplőtelen fogantatása dicsőítéseül lön felállítva azon férfiak által, a kikre emez időtlen végzésök tekintetéből méltán alkalmazhatni a régi jelmondást: „Sok csudálatos szentje van Istennek!“ E látszólag újabb diadal napja idő folytán mind inkább fokozódó sok bajnak, meghasonlásnak és gyásznak lön kútfejévé. IX. Pius végzetes egy jellem, a melynek alapvonását rajongás és babona képzi. Őnála mély gyökeret vert ama meggyőződés, hogy minden céljai, törekvései és cselekedetei Szűz Mária közvetlen ihletése alatt állnak, s ebből magyarázható az az egész bálványozásig menő hódolat, melyben a szent anya a jelenlegi pápa uralkodása alatt részesült. Ebből magyarázható a jézuita-rendnek IX. Piusra gyakorlott nagy befolyása is, minthogy Loyola fainak köztudat szerint mindig egyik főtörekvésök volt a Mária-cultus kiváló ápolása által a nőnem vonzalmát maguk részére biztosítani. E tulságos felmagasztaltatása Máriának a római egyházban alkalmul szolgált a higgadtabb hívőket méltán bosszantó kihágásokra a tanban és istenitiszteletben, s e túlhajtások tekintetéből éppen nem csodálhatni ama különben igazolatlan szemrehányást is, mely szerint némelyek olykor katolikus bálványimádást emlegetnek, a midőn szemlélik a köznép üzelmét a tisztán-katolikus vidékeken, kiváltképen az alpi tartományok elzárt völgyeiben, aztán Olasz-Spanyolországban sat. Mind e helyeken nyilván fölébe kerekedett Krisztusnak a szűz anya.

Ez a Mária-cultus egyik gonosz gyümölcse. Azonban ennek még más, meszszebbreható következményei is valának a pápaságra nézve. 1854. december 8-ka volt a nap, midőn IX. Pius incselgő sugalmaknak engedve, egy végzést monda ki, melynek erejénél fogva minden katolikusnak az örök üdvesség elvesztése alatt hinnie kell azt, hogy szűz Mária minden időben szeplőtelen és bűn nélküli volt, mi által ama hitczikk lön felállítva, a melyről (egy hi-

res katolikus egyházi jogtanár kifejezése szerint) „tiszteséges társaságban nem lehet beszélni.“ A katolikus világ kegyes érzelmekkel fogadá e hitcikket. A műveltebb rész gúnyt üzött belőle, a vakon hívó vagy római érületű rész pedig elfogadta, s főleg a püspökök nem késtek önkéntes engedelmességüket följelenteni Rómába. Mindenütt, Magyarországon szintén, napokon át pompás egyházi ünnepélyeket tartottak a dogmatizált „Mária szeplőtelen fogantatása“ tiszteletére. Az ellenmondó lelkészeket pedig excommunicálták, mint ez több némethoni lelkészen már akkor megtörtént. Mert a szent atya eme művében nemcsak önkényü ujitást, katolikus tanok elferditését látták, hanem az első kísérletet is arra nézve, hogy a pápai mindenhatóság a hitet illetőleg is érvényre emeltessék. Eddigelé szilárd elvül volt elfogadva az egyházban, hogy hittani kérdéseket, viszályokat csakis conciliumokon közös tanácskozás után lehet kiegyenliteni. Pius pápa elég merész volt szakítani ezzel az egyházi elvvel: kikérdezte egyenként a világon szétszórt püspököket, összehgyűjtötte a bejött feleleteket s e papir concilium után kihirdette az új dogmát. Az engedelmesség gyermekei: püspökök és hívők békével türvén az ó-egyházi szabály illetén felfogatását, az a pápának vagyis tanácsadóinak világos ujjmutatásul szolgált arra nézve, hogy a megkezdett uton szabadon léphetnek tovább meg tovább.

Az 1854 utáni években mindinkább meggyőződött a római udvar a püspökök s a világi kormányok szolgálatkészsége felől, az utóbbiak, kivált a „vörös rém“ s a „népek szabadsága“ miatti félszből igen szivesen látták a feszesebb római központosítást. A püspökök pedig ismételten Rómába lőnek rendelve, hol kellő útastítást vettek az ultramontanismusban s versenyeztek a byzantinismusban. E példás hűség béreül elhalmozták az egyszerű apostolok utódait tisztességgel, dicsőséggel; megtették őket pápai házi praelatusokká, trón körül állókká, római polgárokká sat. Ily módon a magas püspöki méltóság, mely egyházilag m a g a s a b b a n áll magánál a pápaságnál, lassanként háttérbe vonult: a püspökök nem érezték magukat egyebeknek mint pápai megbizottaknak, az „Isten helytartója“ képviselőinek.

Most egy új lépésre száná el magát a pápa: kiadta 1864 dec. 8-kai encyklikáját s a mellékelt syllabust, melyben IX. Pius „korunk veszedelmes tévelyeit és véleményeit“ 80 tételben névszerint felemlíti s megátkozza. Tudva van, miként e „veszedelmes tévelyek“-

nek nagy része oly tárgyakat illet, a melyek nyilván nem tartoznak a hit körébe; sőt azok közül többek azon elvek, mikén a modern társadalom, államélet, műveltség és tudomány alapszanak. A pápa ily „maganevezte veszedelmes tévelyeket“ kárhoztatván az öszszes újabb kor ellen izent háborút. Azonban ezzel a római mérenylettel szemben még mindig mentegethették magokat a katolikusok, hogy a pápa szava még nem az „egyház“ szava, s valóban meg is nyugtatták magokat még oly férfiak is mint Montalembert gróf és mások ez ürüggyel, mi csakugyan kopasz mentségnek bizonyult be.

Mert megtörtént végre a harmadik lépés is, melylyel a pápaság az absolutistai rendszer bétetőzését az egyházban megkezdte: a vatikani conciliumnak 1869 dec. 8-án történt megnyitása. A beavatottak, t. i. a jezsuiták és barátaik előtt nem volt titok, hogy ezen egyházi gyűlésnek voltaképpen mire kell szolgálnia. A „Civista Catholica“ s a st. pölteni püspök, Feszler, már azelőtt nyíltan kimondták, hogy a pápai csalhatatlanság, a syllabus és Mária mennybemenetele leendenek a vatikani szentgyűlés feladatai. Ezt ugyan átallani látszottak egyelőre, sőt hivatalosan el is tagadták, ámde a következés megmutatta, milyen jól voltak értesülve a jezsuiták Rómában és — Ausztriában. A vatikáni concilium eleget tett tartozásának s a világ örülhet immár ama páratlan szerencsének, birhatni egy „csalhatatlan“ pápát.

S ha már a jelen évi dec. 8-ról egy futó pillantást vet „a csalhatatlan„ férfiu az 1854-ik, mint a jelen pápai rendszer nyilvános felavatását keltező évig, az egyházban mutatkozó külszin igenis elkábíthatja egy pár perczig. Czélját elérte, Mária „királyi széke“ oly magasra van emelve, hogy a fiáét jóval túlhaladja, a syllabus hitcikké, dogmává van kikiáltva és IX. Pius maga Isten „csalhatatlan“ helytartójává nyilvánítva. A püspökök pedig, a kik Rómában „ellenzékeskedtek“ megtérve — mert aki megtér üdvezül — (alig feltünő kivételekkel) mind bókoltak a pápának, sőt sokan az előbbi „opponensek“ közül legbuzgóbb védőivé s terjesztőivé lettek a pápai tanoknak. Az egyház „egysége“ meg van mentve.

Azonban a külszin gyakran csal. A concilium megnyitásakor 1869. decz. 8-án azt mondá IX. Pius, hogy „annak feladata lenne, végzései által visszaadni a világ minden országainak a békét, a hitetleneknek a törvényt, az egyházaknak a rendet, a lelkészeknek a fegyelmet, s végül az öszszegyült püspökök teendője

lenne az egész világot ismét visszazavezetni Istenéhez.“ Mind ennek épp az ellenkezője teljesült. A vatikáni gyűlés nyílt hadizenetté vált az államok nyugodt, szabadsággal egybekötött fennállása ellen, a melyek ma kényszerülnek, új védfegyverek által ótalmazni magukat a hierarchia megtámadásai ellen. A vatikáni végzések a helyett, hogy a különvált keresztényeket kibékítsék, a köztük létező zátonyt még szélesebbé, nagyobbá tették; sőt az Eris almáját éppen tulajdon egyházuk ölébe dobták. A látszó „egység“ nem egyéb önámításnál. Egy napról napra szélesbre nyitó lézag szakasztja ketté a katolikus egyházat, a melynek rómaiason érző része mindinkább hajlik el a keresztény vallás főtanaitól s esik mindinkább martalékkául egy szabadságellenes elvnek, az ultramontanizmusnak. Nem „rendet“ és „törvényt“, hanem rendetlenséget, viszályt, gyűlölséget és üldözést nemz a vatikáni szent gyűlés. A pápaság képzelt diadala csak forduló-pont vala ezen intézmény történelmi fejlődésében. A pápaság nemcsak világi birtokaitól lón megfosztva, hanem szakita a helyes, észszerű rend minden elemeivel is az államban és társadalomban. Európa összes mivelte államaiban folynak a viták s küzdelmek a pápai absolutizmus ellen, csaknem akaratlanul kényszerítvék a kormányok már az önfentartás ösztöne által arra, hogy Róma merényleteit ellenezzék. Németország, Olaszország, Belgium, Svájc mutatják, mily irányban indult meg korunk mozgalma a „csalhatatlan“ pápaság ellenében, s a többi „katolikus“ állam is kényszerülni fog akarva nem akarva az általános harcban résztvenni. Eszerint a „szepültelen fogantatás“ ünnepének szepültökkel, makulákkal terhelt fogantatói, szerzői e feles ünnepnapot végzetessé tették a pápai székre nézve, anynyiban legalább, hogy e szék valamivel szűkebbé, kényelmetlenebbé válik, azonban még sem fog egyhamar összeromlani, mert kösziklára, a tudatlan vakbuzgó tömeg sziklakemény koponyájára van építve, melyen csak a szellemi világosság sugarai vehetnek teljes diadalmat.

A római egyházcsiny napja természetesen — korántsem történetesen — összeesett azzal a nappal, — jul. 18-kával — melyen a francia császár háborut izent a porosz királynak. Az ugy is francia szurony támogatta szent szék politikusai egész biztossággal számítottak a francia fegyver diadalára, s a meghódított Berlinből oly békefeltételek diktálására, melyeknek egyik főszulyu következménye lett volna kétségen kívül az ultramontan törekvések győzelmes előhaladása nemcsak Németországon, de a

többi országokban is a francia caesarismus fővezénylete alatt. Azonban a magát „csalhatatlannak“ kikiáltott szent hatalom mindjárt az első számításában is csalódott: a francia erő megtörésével a pápai korhadt szék támasza is kidölvén, megszűnt világi hatalmasság lenni az utóda ama szegény halász Péternek, a ki ily fajta utódokra bizonyára soha sem gondolhatott, s a szentség terhe alatt nyögő Róma ismét azzá lett, mivé lenni régóta óhajtott — Olaszhon alkotmányos királyának székhelyévé. Mindezen rendkívüli fordulat mellett is nem igen foguá érezni a pápa a katolikus lelkekre ható befolyásának csökkenését, hogyha nem éppen az időben létesül a német néptörzsek ragyogó szép álma: az egykori nagy német császári birodalomnak visszaállítása, mi a francziák ellen egyesülten harczolt protestans és katolikus németiség csodás egyesülését hozta létre. A francia elleni gyűlölség kiterjedt az összes latin vagy román népség ellen is, melynek élén a „csalhatatlanná“ lett pápát nem anynyira lelki atyának, mind inkább a német nemzet lelkén és testén zsarnokoskodó római kaján sereg fejedelmének kezdték tekinteni. Így történt az a felőtlő jelenség, hogy a németiségnek a háboru előtt még oly vastagon bigott ága, a bajor mondta fel a legdaczosabbban az ugynevezett „ujkatholikus, vagy ultramontan egyház iránti flui engedelmességet, mialatt ókatholikus jelzőt véve fel ellene-szegült az eljézsuitásodott egyház legujabbkori decretumának s a világszerte ismeretes müncheni congressuson azokat elkárhoztató s a tudományyal, emberies mivelődéssel és lelkiismeretszabadsággal s az állam és közerkölcsiség törvényeivel összehangzó programját kiadá.

Mi eredménye lesz a jelen némethoni új reform-mozgalomnak, azt még egyhamar nem láthatni be. Anynyi már is nyilván van a müncheni congressus és a többi bizottmány folyamatából, hogy két különböző áramlat vagy iránylat mutatkozik, miknek az inkább elmélő, s csendes véralkatu Erasmus a gyakorlatibb irányu, tüzeesebb vérü Luthera jelképezői. Ígyfelől a jelenkor Erasmus Döllinger személyében előttünk áll a bölcselkedő liberalismus, mely a szent tárgyak népszerű vitatásától irtózni látszik, ragaszkodik a római egyház régiség-szentelte eszméihez s elbüvölő nimbusához, retteg a szakadárságtól s aggódva igyekezik töretlenül fentartani a folytonosság lánczát a multtal, mialatt óhajtaná eltörölni a szembeötlőbb tévelyeket s egyházi visszaéléseket, a miket, feltűnő történelmi vakságból, későbbkori újítá-

soknak képzeli. Másfelől mind erőteljesebb módon kezd működni egy merészebb és gyökeresebb mozgalom, mely bárha a tridenti concilium hittani alapját vallja is kiindulási pontjául, merős merejébeni reformálását követeli az egyháznak, igyekezik eltörölni a romanizmusnak nem egy ritusát és dogmáját, s elseperni egész halmozát megörökölt tévelyek és visszaéléseknek, a melyek elfojtották az első korbéli katolikus tant. A két irányzat közül melyik győz, nem nehéz kimutatni. Döllinger és társai az egyházon belől való reformálást akarják, mint az anglikán egyházbeli szabadelvű (broad) párt, a melynek nagyobb gondja a nemzeti egység fentartása, mint egy mélyreható és előretörő reform, abbéli féltében, nehogy egy kívülről jövő vihar korai schismát idézzon elő. A régi elv, miről e túlovakodók elfeledkeztek: „nulla reformatio intra ecclesiam“, és szakadás a szükségképpeni menedéke azoknak, kik kényszerítvék kilépni az egyházból az igazság és lelkiismeret iránti loyaltásból, mely semminemű compromissumot ismert tévelyekkel nem ismer.

Az ó-katolikus mozgalom, ha csakugyan élni és mozogni akar, kényszerül a modern irányt követni, mire minden más egyház törekvése is irányul napjainkban, hogy Isten országa, az egyetemes — igazán katolikus — keresztény egyház egysége a felekezetek különféleségében valósulhasson.

Nehány szó a tanító-egyletekről.

(A kolozs-dobokamegyei néptanítók egylete megalakulása alkalmából).

Folyó évi november hó 3- és 4-ik napjain egy érdekes nevelésügyi mozgalomnak volt színhelye városunk, a midőn a nevezett egylet alakuló-gyűlését itten megtartotta.

Valódi öröm volt lelkünknek, hogy tapasztalhattuk, hogy azok, a kiknek a haladás legszentebb kötelességök már csak azért is, mert ha ők nem haladnak, mást is maradásra kár hoztatnak: tanítóink fontolgatni s érteni kezdik e nagy felelősséggel járó elhivatásukat, s egész örömmel és lelkesültséggel igyekeznek tömörülni önmivelésök s az azzal kimaradhatlanul együtt járó anyagi és szellemi emelkedésök eszközlésére.

Ídeje is, mert általános haladási érdekeink hangosan követelik, hogy induljon meg már egyszer az előretörő mozgalom egész élénkséggel ott is, a hol eddig általános volt — s pedig közügyünk legnagyobb kárára — a mulasztás, maradozás és tespedés, a népnevelés terén is!

De kik indítsák meg ezt, ha magok a tanítók nem? Az állam, az egyház s a községek tehetnek jóra való és üdvös intézkedéseket; de mit érnek mindezek, ha nincs a ki kivigye? A legjobb iskolai helyiség, s a legjobb tanrendszer is = 0, ha a tanító maga is anyyi, vagy csak kevéssel ér többet annál. Jó tanítókat pedig nem fog sem az állam, sem az egyház terenteni, ha magok az illetők nem akarnak ilyenekké lenni.

A „fac talem, talis ero“ nem a tanítókra, s egyáltalában nem az öntudatos emberekre volt mondva, s szégyen is lenne, ha a tanítók ezt magokra véve, ennek értelme szerint az egyháztól vagy az államtól váránának mindent, sőt ha ez elv alkalmazásával oly meszsze mennének, hogy még most is, — a midőn pedig mind a kettő a telhetőleg igyekszik emelkedésökért megtenni mindent, — most és különösen ezután is az államot vagy az egyházat vádolnák azzal, hogy nem lehetnek olyanok, a milyeneknek lenniök kellene.

„Segíts magadon, az Isten is megsegít!“ ezt kiáltja korunk mindenkinek, a ki élni akar; de ezt különösen a tanítóknak, mert rajtok csakugyan senki sem segíthet gyökeresen, ha ők nem segítenek magukon.

A kolozs-dobokamegyei néptanítók, úgy látszik, megérték a kor ez intó szavát, s ezért igyekeznek egyletté alakulni, hogy anyagi és szellemi szükségükön könnyebben segíthessenek.

Mi egész örömmel jelezzük e törekvést, s lelkünk mélyéből kívánjuk rá Istennek áldását!

S bizonyára meg is jön az áldás, ha erős és őszinte lesz az illetőkben az akarat az egyesülésre és egységre, törhetlen a kitérés a munkára; s különösen ha egy perczre sem lesz szemük elől tévesztve a cél, a melyre egyesültek — a nevelésügy emelése.

Ez iránt már is fel van ébresztve az érdeklődés a közönségben, a mit az itt alakult egyesület iránt a tetteikben is mutatkozott részvétel elég fényesen igazol; s ha ezt a tanítóknak sikerül eleven-ségben tartani, sőt fokozni annak kimutatásával, hogy ők az ügyért akarnak mindent, s magokért csak is annyit, a mennyit annak szolgálata — készséges és odaadó szolgálata — okvetlen megkíván, akkor bizonyosan nem lesz okuk panaszkodni arról, hogy magukra vannak hagyatva, s hogy törekvésekben nem támogattnak azoktól, a kiknek érdekében új időt, új szellemet, s új embereket akarnának teremteni!

Különben is nem ér az semmit, hogy az egyes örökké csak a maga nehézségeit, bajait és nyomorát panaszolgassa. E helyett sokkal jobb, ha arra törekszi, hogy megmutassuk: mit tudnánk tenni akkor, ha e nyomor, a mely most lenyom és kötve tart, tünedezni kezdene már körünkben, s így egész lélekkel, egész lelkesültséggel, tettvágygyal és buzgalommal élhetnénk szép és fontos elhivatásunknak.

Szóval: előbb meg kell mutatnunk a jó tanító hasznát s csak azután követelhetjük érdemei elismerését s fáradságos munkája megérdemelt bérét.

Ez eszmét kell hirdetni, ezt kell megtestesíteni a tanítóegyleteknek. A siker iránt a közönségnek is van érzéke; a sikerrel kell tehát azt meghódítani, s ennek hatalma által kell az ügyet diadalra juttatni.

Ezért a tanítóegyletek legelső feladata az, hogy jó tanítókat

teremtse nek, az-az hogy minden erejükkel arra hassanak, hogy kebelökben mind jó tanítók legyenek.

Éppen erre is akarnak hatni a központi és a körü értekezletek, s a mit ezek ez irányban felmutatni fognak, az lesz a legelső siker, az lesz a valódi haszon; a többi csak ennek következménye.

Egyszerre minden tanítót, az új idő és új szellem követelménye szerint, sem az egyház, sem az állam újra nem neveltethet. Ezt közvetíteni, ezt pótolni, ez a tanítóegyletek feladata; és mert erre szükség van, ez az ily egyletek szükségé is.

Ha majd az ily egyesületekben a fiatalabb tagok közlik idősebb társaikkal új ismereteiket, s a neveléstan újabb vívmányait, s ha erre az idősebbek viszonzásul elmondják a fiatalabbaknak az őik gyakorlati tapasztalataikat: ez fog igazán lendületet adni nevelésügyünknek, s ebben lesznek a tanítóegyletek annak igazi munkásai és előbbrevívői.

Mi örömmel regisztráljuk, hogy a kolozs-dobokamegyei tanítók egylete úgy fogta fel a maga feladatát, s már alakulógyűlésén is ily irányban indítá meg működését.

Erre való alkalmak voltak: a tanszer-kiállítás, a mintatanítások s az ezek fölötti eszmecserek és véleménynyilvánítások; de különösen nagy sikerrel mutatta be az egylet gyakorlatias törekvését a gyűlés végén egy értekező — Szabó Endre — a ki e tárgyról: „a tanítás és nevelés a gyermek cselekvésvágyára fektetendő“ úgy értekezett, hogy ezt bizony minden jelenlevő a legnagyobb érdekel s egész elragadtatással hallgathatta, s a végén az előadó legnagyobb elismerésére örömmel mondhatta magában: „ilyen tanítók kellenek nekünk!“

Adja Isten, hogy minél többről s minél többször hallhassuk ezt, mert ez lesz a legkiáltóbb szó a közönséghez: „pártolj közönség, mert mi haladunk!“

Csak előre tehát lelkes tanítók: a jelszó jó, s az irány helyesen van megválasztva! Hasson, tegyen, munkáljon mindenik a maga körében, s a maga mivélése- és emeléseért; mert ez az a tér, a melyről mindenkinek hangzik: „in hoc signo vinces!“ *)

Váradai Károly.

*) Midőn e buzdító sorokat főleg iskola-tanítóink figyelmébe ajánljuk, megjegyezzük, hogy a nevezett egylet a jövő évben egy szakközlönyt is szándékozik megindítani „Család és iskola“ czímmel. Szerkesztője Váradai Károly, főmunkatársa Szabó Endre lesz. Ezt szintén a tanítók és szülők figyelmébe ajánlani kedves kötelességünknek ismerjük. Szerk.

Különfélek.

Zürichi levél. Mióta ismerni kezdettem a különböző népek történelmét, társadalmi viszonyait, ha nem is a közvetlen tapasztalás útján, de legalább a könyvekből iskolai pályám alatt és azután: mindig vágytam Schweiz meglátására; hogy saját szemecimmel győződjem meg annak igazságáról, a mit ennek természeti szépségéről és népe előhaladott szelleméről hallottam és olvastam, S ime vágyaim legmerészebbike teljesült! Itt vagyok sziute egy pár hónap óta s e kis időt is elégnék tartom arra, hogy elismertesse velem, miszerint óhajtasom nem hiábanvalóságokért élt bennem. Ha a legkietlenebb hely volna is ez a világon, ugy is nevezetessé és széppé tenné népének társadalmi szerkezete, melynek alapja a szabadság, mely nem tür semmi korlátokat ember és ember között. Széppé tenné a munkásság, mely népének kiváló tulajdona, fut, fárad tudva azt, hogy a munka az a szikla, a melyre lehet a jövő egyházának alapját biztosan letenni, s hogy csak ugy lehet szellemi felsőbbségre emelkedni, ha meg van ennek emeltyüje, az anyagi vágyon.

Ma már Zürich, mint lakói szeretik nevezni, Schweiz Athénje, a tudományak egy nevezetes fészke, hová távoli országokból jönnek az ez után szomjuhozók. Az egyetemi előadások, melyekre még koros emberek is ellátogatnak, különösen a nyilvánosokra, a különböző egyletek, könyv- kép- fegyvertárak; theologiai, természettudományi stb. felolvasások, hangversenyek szállodákban sőt templomokban is, mindig nagy számu hallgatóság előtt: bizonyítják a nép vonzalmát a szép és nemes iránt. Nem a pusztá megszokás, vagy ugyszólva unalomüzésből látogatják ezeket, hanem a legmelegebb érdeklődésből. Móhó vágygyal forgatják minden reggel a napilapot, hogy megtudhassák mi és hol történik az nap, és ezt nem csak a módosabbak teszik, hanem a legutolsó napszámos is első kötelességének ismeri. Azt kérhetné most valaki, hát vallásosság tekintetében hogy állanak? Sokan szeretik azt mondani: minél felvilágosodottabb valamely nép, annál vallástalanabb. Ez itt egészen megfordítva van, bizonyosságául annak, hogy mily hibás sokszor az emberek ítélete.

Vasárnaponként tömegesen tódulnak a templomokba, vivén mindenki magával énekeskönyvét. Itt lehetetlen elhallgatnom szép éneklésök megemlítését; mindenki egy szívvvel és lélekkel énekel s oly felségesen, hogy nem hiszek oly embert lenni, a ki ezt hallva, szent érzelmekre ne indulna. Egy ily ének elhangzása után nemde nagyobb lelkesedéssel beszél a szónok? én legalább azt vélem. Minden énekek quartettben van; egy példányt énekeskönyvből én is bírok s nagy lelki-gyönyörűségem találok abban, ha velök énekelhetek. Legfőképp Lang Henrik hallgatója vagyok, kinek egy pár szabadelvű beszédéről nem tehetem, hogy említést ne tegyek. A társadalmi kérdés megoldásáról beszélt nem régiben, felvévén alapul 1. Kor. 12 r. 26 versét: Ha egy tag szenved, minden tagok egyetemben bánkodnak; ha egy tag tisztességgel illetetik, egyetemben örülnek minden tagok. Csinosan és meghatóan tárgyalta a különböző osztályok viszonyait és hogy úgy lesz megoldva a társadalmi kérdés, ha a szeretet, az igazság lelke hatja át az egészet s nem kérdi senki, ez honnan jött és hová megyen, hanem mint testvérek, úgy tekintik magokat Krisztus anyaszentegyházában. E beszéd kiadására fel van kérve Lang, én is megjelenését várva, most bővebben nem foglalkozom vele.

Daczára a vallás iránt való nagy érdeklődésnek, hallottam kifakadását az említett papnak, miszerint, az emberek, ugymond, igen elvilágosodván, kezdenek hűlni a templomtól és hogy a világi irodalom könnyelmű olvasmányai kezdik kiszorítani a biblia olvasását; hogy valami üzlet, színház, játék stb. inkább foglalkoztatja figyelmöket.

Közelebbről pedig, a szabadelvű keresztények működésének céljára mutatva, Mózeset a törvénytáblákkal, Ilyést prófétai jövendöléseivel és Krisztust, mint az igazság és szeretet hírnökét állította hallgatói elébe.

Hogy a vallási dolgok és az egyháznak az idő szelleméhez való átalakítása, menynyire foglalkoztatja az elméket, kitétszik abból is, hogy minden héten vannak theologiai felolvasások, vitatkozások, melyekre, mint vendéget, mindenkit szívesen látnak, egy párszor nekem is volt szerencsém megjelenhetni közöttök; hanem leguevezetesebbek mégis, a schweizi szabadelvű keresztények mozgalmái.

Mint tudjuk, ezeknek van egy egyetemes egyesülete, a kantonokban levő fiókegyesületek annak csak részei gyanánt tekintendők. A zürichi szabadelvű keresztények november 28-án tarták gyűlésöket a Tonhalle-ban, mintegy két százan voltunk jelen, nőekkel vegyesen. Elnök, Kambli, horgeni pap, egy szép beszéddel nyitotta meg a gyűlést. Mint egy gyermeket, úgy mutatja fel az együletet, melynek anyja a zürichi

nép. Általánosan beszélt ennek céljáról, a haladásról, és hogy mily sokan vannak, a kik szeretnék ennek útját állani. Ilyen ellenek nevezi az orthodox-szenteskedő pártot, mely egyesületével csaknem az egész kantont körülhálózza. Továbbá ilyennek mondja a materialismust és indifferentismust, s többek között így szól az ellenfelekhez: jöjjetek és vizsgáljátok meg magatok, a mit mi akarunk és akkor bizonyosan a babona és önzés ellen a testvéri kezet nem fogjátok tőlünk megtagadni. Végül kijelenti, hogy a népnek javáért és előhaladásáért kell szövetségre lépni és az igazság gyakorlata által céljához juttatni.

Ezután Lang Henrik, zürichi pap, beszélt az ő szokott ékesszólásával, az egyház jelenkori helyzetéről. Egy új egyházat lát közeledésben lenni, az államegyháznak bukni kell, mert az idő szelleme túlhaladott azon. Korunk, úgy mond, egy magasztos elvet állított fel, mely a hit és lelkiismereti szabadság, s hivatása, hogy az egyházat az államtól különválaszsa, elvágván azt a lánczot, a mely azokat még öszszetartja. Tekintve továbbá a jelenkori mozgalmakra, sokan tán minden vallásnak a hanyatlását látják, ő, ugymond, nem látja. A vallás meg fog maradni, nekünk új egyházra van szükségünk, nem pedig új vallásra. Ennek az egyháznak kell az útját egyengetni, az legyen a feladat, azt tűzte ki magának a keresztények szabadelvü egyesülete. Felhiv továbbá mindenkit, hogy a közönyösséget félretéve, az igazság világánál törekedjék valóságos-erkölcsös életre juttatni a népet.

Ezekre professor Volkmar néhány helyeslő megjegyzést tett, mit követett Diakon Schmid, Winterthorból, a vallásos népies irodalomról tartott előadása. Rámutat azon erőlködésre, mit az orthodoxok e tekintetben véghezvisznek, és hogy mennyi vallásos tárgy van, mi megérdemi a felhasználást

Ezután áttért a tanácskozás az alapszabályokra, s helybenhagyták azzal a módosítással, hogy évenként két főgyűlés tartassék, az egyik Zürichben, a más felváltva, a kanton különböző részeiben.

A legközelebbi gyűlés helyéül Zürich határozottatott.

Ezek azok, melyeket bátor valék e fűzet tisztelt olvasói elé juttatni. Becsülni lehet e népet, mert igazán sok életrevalóság van benne.

Kiegészítésül ide mellékelem a schweizi szabadelvü keresztények egyesülete alapszabályainak főbb pontjait:

Czélja, hogy a vallásos-szabadelvü törekvéseknek a hazába béjutást és sikert szerezzen, hogy az egyházi tanításokat és intézkedéseket korszerűen tovább művelni segítse, tanácsadás által, szóval és írásban, a

népnek vallásos gondolkozását felvilágosítsa és ez által a vallásos-erkölcsös népeletet megerősítse.

Az egyesületnek tagjai mindazok, kik az alapszabályokat elfogadják és megegyezéseket a központi választmánynak kinyilatkoztatják; hanem azokból, a kantonokból, melyekben fiókegyesületek léteznek, csak azok lehetnek a schweizi egyesületnek tagjai, a kik az illető kantoni egyesülethez tartoznak.

Az egyesület egyetemes ügyeinek vezetése hét tagból álló központi bizottságra bízott, melyet két évre választanak, csakugyan viszontválaszthatósággal.

Minden két évben egy általános összejövetelt tart s célját, a tiszta vallásos iratok terjesztése által igyekszik elérni stb.

Sándor János.

Amerikai hitrokönink 46-ik évi közgyűléseket május 30-án tartották meg Bostonban. Érdekesnek tartjuk a terjedelmes értesítésből a bizottmány előterjesztését röviden megismertetni. E szerint a bizottmány munkálkodása a folyó évben kiterjedett:

1) Új községek (ekklezsiák) alapítására és a gyengék segedelmezésére. Ez ágra költött a bizottmány legtöbbet. A pénztári kimutatás szerint ily segedelmezésre kiadatott 33,827 dollár = 67,054 forint, segélyben részesült 57 község. A segélyösszeg 100 és 1000 dollár közt változott.

2) Missiókra. E célra a bizottmány kevesebbet költött, mint a mult években, mert czélszerűnek tartotta ez ügyet inkább öszpontosítani, mint terjeszteni. Missiókra felhasználtatott: Dr. Wheeler, Maine államban, hol személyes fáradozására több község alakult s hol rendes községek nem alakulhattak, koronként isteni szolgálatot tartott; több lelkészt alkalmazott, kiket részint az általános unitárius társulat, részint az illető hallgatók fizettek. Brighám Károly a nyugati államokban működött hasonló módon. A tiz belföldi missió között legnevezetesebb volt a Kimball János által a csendes tenger partvidékein teljesített munkálkodás.

Az indiai missiót Dall vezeti, kinek iskoláiban 445 növendék van s a melyekben a közelebbi 10 év alatt 3000 fiu és felnőtt tanult. A missió egyik tagja egészségi tekintetből kénytelen levén haza jőni, a bizottmány helyébe Chamberlain Mari kisaszszonyt alkalmazta, kinek gyakorlati ügyessége és ismeretes buzgalma kezesség arra, hogy az indiai nők tanítására s ez által családi élet emelésére hathatósan fog befolyjni.

A társulat indiai missiója az ottani társadalom magasabb osztályával tevéen magát érintkezésbe, remélhető, hogy az ottan növekedő vallásos áramlatban a Brahma osztály magas műveltsége és buzgó kegyessége mellett e missionak nagyobb fontossága és következése lesz, mintha kizárólag a nagyon tudatlan és miveletlen köznépre szoritkoznék.

Braidley kisaszszony délen, Új Carolina államban, folytatta tanító és nővelőnöi missioját. Küldetése hasznos voltáról tanuskodik, hogy azon állam maga kinevezte őt az ottani nyilvános iskolák főfelügyelőjévé. A kisaszszoy és segédnöi az által, hogy százakat és százakat tanítottak s a terjesztett ker. szellem által munkás életre vezéreltek, bébizonyították, hogy a társulat ily működése a déli államokban nem csak lehetséges, sőt szükséges.

A szinesek (négerék, mulatok) közti missioi hivatást az által gyakorolta a bizottmány, hogy az ezen népek tanítása és mivelese érdekében alakult társulatot koronként segedelmezte. Jövöre czélul tűzte ki alkalmas ifjakat és leányokat képeztetni s azokat az ily népek közé tanítókul és prédikálókul küldeni.

3) Az áfrikai methodista püspöki egyházzali közremunkálásra; a menyinyben miként eddig is mind két nemü fiatalokat segedelmezett, hogy a Wilberforce egyetemen tanulhassanak, különösen az által, hogy az Antioch College (unitárius papnöveldé) tanítói is tanítottak azon intézetben. Brown püspököt is segedelmezte egy tanítókat és papokat képző intézet fentartásában.

4) Az indusügynökségre, a menyinyben a kormány felhívására elvállalta, hogy egy vidéken, melyen mintegy 8000 benszülött indus tanyázik, kiküldöttek által a vallást és keresztény műveltséget terjeszti, s ez által azokat a vad népeket a társadalomnak megnyeri.

5) Kiadványokra. A bizottmány szükségesnek tartotta a könyvek kiadását kisebb mértékben folytatni, mint a mult években, s inkább arra szoritkozott, hogy a meglevő nyomtatványokat kereskedés és más útakon elárusítsa, terjeszse. Tractokat (kis füzetek egyes kérdésekről) nem adott ki, czélszerűbbnek látván az ismereteknek folyóiratok általi terjesztését. E czélből unitárius és unitárius szellemü következő négy folyóiratból: „Old and New“, „The Monthly Religions Magazine“, „The Chrisrian Register“, és „The Liberal Christian“, az illető szerkesztők-nél számos példányt rendelt meg, s azokat könyvtáraknak, olvasóegyleteknek és társulatoknak ingyen küldötte.

Kiadványok elárusításából a társulat egy év alatt bevett 13,856 dollárt. Nyomtatványokra kiadott 14,364 dollárt, ezen feljül az irt folyóiratok számára 1978 dollárt.

6) A női bizottmányra (a nők egyesülete népszerű könyvek kiadására, ismertetésére és terjesztésére), mely a lefolyt évben hasonló buzgalommal igyekezett megfelelni hivatásának, mint az előbbi években.

7) A theologiai iskolákra. Az év folytatában 1100 darab dollár adatott ki a cambridgei és meadvillei intézetben papságra készülő érdemes ifjak segedelmezésére.

8) A külföldi unitáriusokkal való viszonyra. A britt és külföldi társulattal régi idő óta fennálló viszony hívségesen ápolgatott, a két társulat titkára folytonos levelezésben állván egymással.

Az ifj. Coquerellel korábban egyezkedés kezdetett egy független szabadelvű unitárius missionak Párisban leendő megalapítására; ezen kezdeményezést a lefolyt évben nem volt tanácsos, sőt lehetséges is eszközölni. Coquerell ur befolyását felhasználta a bizottmány arra, hogy az amerikai unitárius hitfelekezet kebelében, a francia sebesültek s károsultak segedelmezésére gyült özszegek ezen célra fordíttassanak.

A magyarországi unitáriusokkal való viszonynak azon látható eredménye lett, hogy Channing műveinek egy kötete magyar nyelven megjelent a társulat segedelmezése mellett; a gyűlésbe bémutatott a kiadott egy kötet, és az É. tanács által küldött kísérő levél, mely a jelentésben is egész terjedelmében kiadatott.

A bizottmány jelentéséhez csatolt pénztári kimutatás szerint az 1870 évi ápr. 30-tól az 1871 éri ápr. 29-eig, tehát egy év alatt, a társulat özszes bevétele 102,683, kiadása 95,523 dollár volt, pénztári maradéku ment át a folyó évre 7160 dollár.

A rövid vázlatból is kitünik amerikai hitrokonainknak éppen oly buzgó, mint értelmes munkálkodása a legszabadabb értelemben vett unitárius vallásos miveltség terjesztésére.

Rómában, nov. 27-én, nyitá meg Italia királya a parlamentet s a nemzet képviselői szorgalmasan működnek azon, hogy az alkotmányos szabadság, rend és mivelődés áldásaiban részesítsék a csak művészi romokban gazdag országot. Nem rég mondta egy nagy író, hogy „Olaszországban nincs nemzet, csak nemzetek pora“. S az ifju Göthe sem képzelt valami iszonyatosbat, mintha a római Campagnát mivelés alá veszik és Rómát egy jogállam alkotmányos rendőrségével látják el“. Csak ha Rómában — ugymond — egy oly isteni anarchia s oly mennyei pusztaság van, marad hely az árnyak számára, melyek közül egy is többetér ennél az egész nemnél“. Vajjon a romok művészi nagy bámulója mit mondana most hozzá, ha hallaná, hogy a Campagnát iparos néppel benépesíteni, sőt magát Rómát erődíteni szándékoznak. A po-

litika, e kigyó, becsúszott Európa édenjébe, mondhatják a tudás fájának eddigi eltiltói. De rést kapott a bémenetelre a gondolatszabadság is, s az ókatholikusok egylete, mint újabban írják, Rómában valami 2000 jelket számlál.

A chicagói borzasztó égés az amerikai unitárius templomok legnagyobbikát, a majdnem félmillió dollárba került „istenegység egyházát“ is elhamvasztotta, mely „a Christian Register“ szerint, mint Ilyés próféta, tüzes szekeren ragadtatott el egynehány percz alatt. Most az Unióbeli őszzes unitárius gyülekezetek adakozása foly nagyszerű mérvben, hogy a nagyhirű hitszónok Collyer Robert buzgalma által létrehozott e fenséges egyházat éppen olyaná segítsék felépíthetni.

A berni reformegylet liturgia-bizottmánya a készítendő imákra nézve imez elveket fogadta el: „Határozott ragaszkodás a természet és szellemet átható egy élő Istenhez; ellenben semmi világon kívüli, okosság által el nem érhető háromegység: semmi imádása Krisztusnak mint istennek, s a szentléleknek mint személynek; semmi bűn, melyben az egyén ártatlan; semmi megváltás csupa helyettesítés által sat. Egy emez elvek szerint kidolgozott vázlat a közelebbi zsinat elé fog terjesztetni.

A szeptember 22—24 napjain Münchenben tartott ó-katholikus congressus nem akart csupa tüntető tiltakozás lenni a vaticani decretumok ellen, hanem meghatározta a község-szervezés gyakorlati mezejére is kilépni, hogy a német tudósoknak eddig oly gyakran szemökre vetett jellemgyengesség vádját kikerülje. Legújabb hireink megerősítik az ó-katholikus mozgalom előhaladtát. A müncheni érsek, ki azt minden lehető módon üldözi, ez által csak neveli az új részvevők sergét a világrend régi, isteni ironiája szerint; sőt felhívta az állam segélyét is ó-katholikus lelkészek hivatalból való letételének kivihetésére. A felhívás megtagadása nagyban fogja tisztázni a helyzetet, a jelenleg ingadozók neki bátorodnak, bizonyosok levén az iránt, hogy az államhatalom nem fogja többé mint eddig az ultramontán kívánságokat kész hű szolgálként teljesíteni.

A német birodalmi gyűlés a bajor kormány indítványára törvényt hozott, melynélfogva lelkészek, kik hivatalukkal a közcsend és béke megháborítására visszaélnek, keményen megbüntetendők. E törvény mintegy felelet az állam részéről a püspökök és jezsuiták erőszakos eljárására, a kik a lelkészeknek egyenesen parancsolni látszanak az országos törvények megsértését és semmibevételét. Ily egyházi bujtogatások kényszerítik a német birodalmi gyűlést arra, hogy elvégre is mondja ki az egyháznak az államtól való teljes elválasztását, a polgári házasság s az egyéni tökéletes vallásszabadság behozatalát.

Spanyolországban is megindult az ó-katholikus mozgalom. A nemzethez intézett felhívás a következő öt pontot állítja fel: a keresztény tan tiszta alapra fektetése az új szövetség irányfonalá szerint; az egyház elválasztása s függetlenítése az államtól; az egyházi hivataloknak általános szavazás útján való betöltése; a latin nyelvnek, mint egyházi nyelvnek, kiküszöbölése, a coelibatus eltörlése; az egyház önkormányzata időnként összszeülő synodusok által.

A kolozsvári egyetem kérdése bár elég lassan, de végre mégis megoldáshoz közelít, kilátás levén arra, hogy az ide vonatkozó törvényjavaslat még a jelen országgyűlési szak alatt tárgyalatni és szentesíteni is fog. E szerint tehát a jövő 1872-ik évben megnyílnék a kolozsvári egyetem. Bizony ideje is, hogy e rég óta ápolt reményünk egyszer már teljességébe menjen.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk Mátrai Ernő t. barátunk, ily című röpiratát: „A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet“. Szerző ez időszerű s statistikai adatokban gazdag röpiratában kimutatván, hogy Erdély 29 humán középtanodájában az 1860 — 1870 tiz évköz alatt 69894 tanuló nyert oktatást s ezekből 4053 érettségi vizsgálatot is tett, a kiknek nagyobb része a pesti egyetem távolsága, költségessége s ifjaink szegénysége miatt magasabb kiképeztetés nélkül marad, egy második egyetem felállítását, mint nemzeti kulturszükséget tünteti fel. Továbbá meggyőzőleg kimutatja azt is, hogy e második egyetem felállítására legalkalmasabb hely Kolozsvár, a minthogy csakugyan az itt levő orvossebészeti tanintézet, kir. jogakademia, gazdasági intézet s három főiskola szintén Kolozsvár mellett szól. Részünkről csak köszönetet szavazhatunk szerzőnek e sok utánjárást és fáradságot igénylő mű összeállításáért. Azonban két pontban u. m. az egyetem tannyelve érdekében tett indítványára és a theologiai facultások elleni nyilatkozatára nézve más nézetben vagyunk. Hogy egy egyetem három nyelvű legyen, ezt ha nem is éppen kivihetetlen, de gyakorlatiatlannak tartjuk s éppen a szerző adataiból arról győződven meg, hogy 15.7 magyar egyetemi tanulóra csak 5 román és 4.4 német (szász) hallgató jut; az indítványt nem is találjuk eléggé indokoltnak. A theologiai facultások elleni nyilatkozatára nézve pedig, mintha azoknak egy egyetemen teljességgel helyök se lenne, fentartjuk magunknak az ellenkező meggyőződést, a minék a Ker. Magvető V-dik kötetében (69. l.) már kifejezést adtunk.

A magyarországi protestans egyet f. év nov. 14-én tartott első választmányi gyűléséből két pályadíjt tűzött ki; egyet a magyar protestans egyház történetének megírására a szathmári békekötéstől a türelmi

rendelet kiadásáig: jutalma 600 fr.; másikat annak előadására, hogy népünk vallás-erkölcsi s társadalmi életében az 1848-ik év óta egyfelől minő javulás történt, másfelől micsoda különösebb körjelek mutatkoznak, ugy a javulásnak mint a hanyatlásnak okai mikben gyökereznek és a lelkipásztori munkásság köre mily irányban volna kiterjesztendő, hogy a tapasztalt nemesebb irányon népünk lehetőleg elősegíttessék, a mutatkozó körjelek pedig lehetőleg orvosoltassanak; jutalma 300 frt. Meghatározottat továbbá az egyleti alapszabályok értelmében egy heti lap megindítása, melynek mutatóvényszámát „Keresztyén Család“ czímmel éppen most vettük s így a felett ítéletet nem mondhatunk; de a szerkesztők neve: Farkas József és Kovács Albert elég ajánlatul szolgálhatnak az új lapnak, mely homlokán a felekezetiellen „keresztyén“ jelzöt viseli s így mi abban testvérünket üdvözöljük. Előfizetési díj egész évre 2 frt.

A német protestans-egyletnek mult októberben Darmstadtban tartott 5-ik gyűlése a legjelentékenyebb volt az eddigiek közt. Emelte fontosságát a svájci szabadelvű keresztények megjelenése, s a jövőbeli rokonirányú munkálkodás iránti kézzsoritás. A nyilvános tárgyalások élénkek, mélyrehatók, erélyesek voltak, s Tholuck, egy nagy tekintélyű orthodox hittudós ítélete szerint, a protestans egylet egy ifjúként erőteljes, előretörő ellenfélle nőtte ki magát az igazhitűekkel szemben. Határozatai korszerűek, elsőbben is a pápai csalhatlanság dogmáját illetőleg: a mennyben ennek az az értelme, hogy a katolikus egyházon belől a pápa csalhatlanságát megalapítsa, a prot. egylet tartózkodik minden véleménynyilvánítástól; de a mennyben arra irányul a jezsuiták szellemében, hogy általában a mai állam s különösen a német birodalom souverainitását megtámadja; a némethoni egyházak békességét felzavarja; a szellem- és lelkiismeretszabadságot s az összes mivelődést fenyegeti: köteleességek a német protestansoknak s az egész német népnek az állam, a béke és a jelenkori szellemélet emez elleneivel szembe föllépni s e komoly veszélyek eltávolítása iránt elszántan működni. Keményen nyilatkozik a protestans egylet továbbá a jezsuitarend ellen s a német protestansok s az egész német nemzet komoly kötelmének tekinti teljes erejükből azon lenni, hogy e rendnek minden működése iskolában és egyházban meggátoltassék.

Figyelemreméltó a protestans pápistaság elleni határozat, a mennyben az őskeresztényi községelvnek életbeléptetését gátolja s a lelkiismeret- és tanszabadságot állami és egyházi rendszabályaival szorongatja.

Káromkodás elleni egylet-et alakított Szeremlei Samu ref. lelkész Holdmező-Vásárhelytt. Utánzásra méltó nemes példa.